

Katarína Motyková

SEVER NA KONCI JAZYKA

Transtextová analýza nemeckojazyčnej bratislavskej tlače 1920 – 1938

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Katarína Motyková

SEVER NA KONCI JAZYKA

Transtextová analýza nemeckojazyčnej bratislavskej tlače 1920 – 1938

2022

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Monografia vznikla v rámci projektu Vega 1/0801/14 – Obraz Severu a severských krajín na Slovensku optikou jazyka a literatúry.

© Mgr. Katarína Motyková, PhD., 2022

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky

Recenzenti

doc. PhDr. Miluše Juříčková, CSc.

prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc.

Návrh obálky: Miroslava Repiská

Jazyková redaktorka: Alexandra Strelková

Grafická úprava: Marián Sekela

Rozsah 212 strán, 11,61 AH, prvé vydanie, vyšlo ako elektronická publikácia

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons CC BY-SA 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať autora, povinnosť odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo). Viac informácií o licencií a použití diela: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Univerzita Komenského v Bratislave

ISBN 978-80-223-5431-8 (online)

ISBN 978-80-223-5430-1 (tlač)

OBSAH

Úvod.....	6
1. TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ	11
1.1 Diskurzna lingvistika	12
1.2 DI-ME-AN – viacúrovňová analýza diskurzu.....	17
1.3 Transtextová úroveň	23
1.4 Konceptuálne rámce – <i>frames</i>	28
1.5 Stereotypy.....	30
1.6 Diskurzno-sémantické základné figúry – skúmanie nevy-povedaného ..	35
2. KORPUS.....	43
2.1 Nemeckojazyčná periodická tlač v Bratislave medzi dvoma svetovými vojnami	44
2.2 <i>Preßburger Zeitung</i>	52
2.3 <i>Preßburger Presse</i>	56
2.4 <i>Bratislavaer Zeitung am Abend</i>	58
2.5 <i>Forum</i>	60
2.6 Analyzované texty.....	61
3. K SEVERU: CESTOVANIE VLAKOM A JEHO PRAGMATICKÝ KONTEXT	67
3.1 Hranice	68
3.2 Opis cesty vlakom ako fixovaný spôsob konania.....	75
3.3 Konceptuálny rámec <i>cestovanie vlakom</i>	80
3.4 Vo švédskom vlaku.....	83
3.5 Štyri situácie	93
3.6 Zhrnutie: Rekonštrukcia pragmatického kontextu	97
4. O SEVERANOCH A O SEVERE.....	101
4.1 Od stereotypu k obrazu	102
4.2 Švédi	106
4.3 Nóri, Dáni, Fíni a Islandčania	107
4.4 Sámovia	115

4.5	Severská žena	122
4.6	Mierotvorcovia	127
4.7	Zhrnutie: Konceptuálny rámec <i>Severania</i>	131
5.	„NORDEN C'EST LE MOT.“ SLOVO, TEXT, DISKURZ.	137
5.1	<i>nord-</i>	138
5.2	<i>Nordland</i> – nová turistická destinácia.....	138
5.3	Krajiny polnočného slnka	140
5.4	Šéry.....	147
5.5	Prohibícia.....	156
5.6	Bratislava a Göteborg.....	159
5.7	Severská spolupráca	163
5.8	Sociálna prosperita	165
5.9	Zhrnutie: „Norden c'est le mot“	166
	<i>Záver</i>	172
	<i>Summary</i>	178
	<i>Zoznam analyzovaných textov</i>	185
	<i>Zoznam literatúry</i>	191
	<i>Internetové zdroje</i>	203
	<i>Menný register</i>	205
	<i>Vecný register</i>	210
	<i>O autorke</i>	212

Úvod

Predložená monografia prostredníctvom inštrumentária diskurznej lingvistiky mapuje, akým spôsobom sa európsky Sever zobrazoval v nemeckojazyčnej periodickej tlači vydávanej v Bratislave v rokoch 1920 – 1938. V kontexte medzivojnového obdobia, ktoré skúmané články rámcovo ohraničujú, presnejšie obdobia dvadsiatych rokov minulého storočia až po rok 1938, ktorý rámcuje posledný z analyzovaných textov, nadobúda Škandinávia v novom masovom médiu tlače kontúry moderného priestoru a v danom čase perspektívneho blahobytného modelu, ktorý sa však plne realizoval až po druhej svetovej vojne. Analyzované texty, relatívne úzko časovo, jazykovo i tematicky vymedzené, preukázateľne participovali na rôznych dobových diskurzoch. Prostredníctvom kanálu masového média a mestského žánru fejtónu boli súčasťou najmä modernizačného diskurzu, ale aj diskurzu o rasovej čistote, národnosocialistického diskurzu a napokon všeobecného diskurzu o Severe, ktorý sa predovšetkým v nemeckojazyčnom priestore od čias ciest Wilhelma II. do Nórska a hľadania starogermánskych koreňov pretavil až do dnešného pozitívneho heteroobrazu o Škandinávii¹.

O literárnej tvorbe severských autorov a jej recepcii na Slovensku vzniklo viacero štúdií a monografií², diskurznelingvistický prístup k téme Severu v nemeckojazyčnej periodickej tlači medzivojnového obdobia je však v slovenskom kontexte zatiaľ nová téma. Projektu Vega 1/0801/14 – Obraz Severu a severských krajín na Slovensku optikou jazyka a literatúry, v ktorého rámci uvedená publikácia vznikala a ktorého výsledkom bola aj monografia Margity Gáborovej³, predchádzal výskum nemeckojazyčnej periodickej tlače

¹ V tejto publikácii sa sústreďujem na tzv. európsky Sever, neexcerpovala som texty, ktoré by reflektovali napr. polárne výpravy na severný pól či do Grónska.

² Pozri najmä Gáborová, Margita 2019. *Stopy Severu v nemeckojazyčnej tlači Bratislavy v rokoch 1918 – 1929*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave; Gáborová, Margita 2012. *Kulturtransfer und Rezeption in der deutschsprachigen Presse Bratislavas. Modernisierung aus dem Norden – eine Fallstudie am Beispiel Henrik Ibsens*. Gáborová, Margita (ed.) *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. s. 25-47; ďalej Žitný, Milan 2012. *Severské literatúry v slovenskej kultúre*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, SAP; ako aj Žitný, Milan 2013. *Súradnice severských literatúr. Konštituovanie severských literatúr; ich medziliterárne súvislosti a slovenská recepcia*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, SAP.

³ Gáborová (2019).

na Slovensku v medzivojnovom období realizovaný na Katedre germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave v rámci projektov VEGA č. 1/0284/10 s názvom Modernizačné a antimoderizačné tendencie v multikultúrnej Bratislave v období 1900 – 1938 so zameraním na nemecký a inonárodný literárny a kultúrny transfer⁴ a výskum uskutočnený v rámci medzikatedrovej spolupráce GIP (DAAD) s Humboldtovou univerzitou v Berlíne⁵. V neposlednom rade sa periodickej tlači uvedeného obdobia venovali aj slovenskí historici a vedci z iných disciplín v rámci výskumu urbánneho diskurzu Bratislavy.⁶

Škandináviu alebo európsky Sever táto monografia chápe ako geopolitický priestor, nie ako geografické miesto, a radí sem okrem krajín Škandinávského polostrova aj Dánsko, Fínsko a Island. V zmysle príslovia „Cesta leží na konci jazyka“⁷, podľa ktorého sa správny smer dozvieme len tak, že sa naň opýtame a niekto nám ho opíše, vďaka reči sa cesta i jej cieľ menia z miesta na priestor.

Členenie publikácie reflektuje toto príslovie, ktoré ma inšpirovalo aj pri výbere jej názvu. Kým prvá kapitola zdôvodňuje použitú metódu a druhá výber korpusu, tretia sa venuje jazykovej reprezentácii cestovania do Švédska a niektorých iných severských krajín, ktoré sa uskutočňovalo prevažne železnicou. Táto kapitola zároveň odkrýva obraz škandinávskych krajín, najmä Švédska, ako krajín sociálneho blahobytu a sociálnej rovnosti, rovnako ako konvencionalizovaný obraz vzdialeného, divokého, a preto iného Severu. Štvrtá kapitola sa koncentruje na stereotypy o obyvateľoch severských krajín, o ktorých periodická tlač v danom období referovala najviac, venuje sa osobitne Dánsku, Fínsku, Nórsku a, samozrejme, Švédsku. Piata kapitola sa zaoberá

⁴ V rámci projektu vznikli zborníky Im Wandel der Zeit I a II, pozri Gáborová, Margita (ed.) 2012: *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave; Gáborová, Margita (ed.) 2013. *Na zlome času/Im Wandel der Zeit II*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

⁵ Čiastkovým výsledkom tohto projektu je zborník štúdií Košťálová, Dagmar – Schütz, Erhard (Hrsg.) 2012. *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

⁶ Porovnaj napríklad Dudeková, Gabriela a kol. 2012. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV; a Dudeková, Gabriela a kol. 2011. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda.

⁷ Pozri Vaňková, Irena 2007. *Nádoba plná reči (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 198; Ivanová-Šalingová, Mária 1971. Ustálené spojenia so slovom *jazyk* v slovenčine a češtine. *Slovenská reč*, ročník 36/1971, č. 6, s. 348-360.

cieľom týchto ciest na sever Európy, analyzuje výrazy *Norden*, *nordisch* a *Nordland* v kotexte a kontexte, v ktorých s nimi pracovala periodická tlač uvedeného obdobia, rozoberá ustálené slovné spojenia a konvencionalizované metafory. Nakoniec sú v publikácii zosumarizované čiastkové závery z analýz.

Predmetná monografia prispieva k doplneniu úzko špecializovaného výskumu nemeckojazyčnej bratislavskej tlače medzivojnového obdobia, jej prínosom je však najmä využitie inštrumentária diskurznoľingvistickej analýzy.

1.
TEORETICKÉ
A METODOLOGICKÉ
VÝCHODISKÁ

1.1 Diskurzna lingvistika

Ak by sme diskurznu analýzu chápali ako rozšírenie inštrumentária textovej lingvistiky, jednotlivé texty by tvorili konštituenty väčšieho celku, ktorý by sa nazýval diskurz. Schematicky a zjednodušene by sa tak dal vytvoriť model: [diskurz [text [veta [slovo [morféma [fonéma]]]]]].⁸ Na ilustráciu uvádzam aj príklady zo skúmaného korpusu⁹.

[**modernizačný diskurz (o Severe)** [**text:** *L'exposition 1937*¹⁰, [**veta:** Die nordischen Reiche tragen vor allem eine weltmännische Offenheit zur Schau, zeigen sich durchdrungen von allen fortschrittlichsten Kulturerrungenschaften, Mustergebiete förmlich, in denen verwirklicht wird was Wissenschaft und Technik, neuestes Verkehrswesen und Städtebau, moderne Pädagogik, Hygiene und verschiedenartige Fürsorge für alle Altersklassen der Bevölkerung zu bieten haben. (Severské krajiny sa prezentujú predovšetkým zdvorilou otvorenosťou, vystavujú, ako sú predchnuté všetkými najpokrokovejšími kultúrnymi vymoženosťami, priam ukážkové oblasti, kde sa zhmotňuje všetko, čo ponúka veda a technika, najnovšia doprava a urbanizmus, moderná pedagogika, hygiena a rôznorodá starostlivosť o všetky vekové skupiny obyvateľstva.) [**slovo:** neuestes Verkehrswesen (najnovšia doprava), Städtebau (urbanizmus), moderne Pädagogik (moderná pedagogika), Hygiene (hygiena)]]]]

[**modernizačný diskurz (o Severe)** [**text:** *Schwedische Eindrücke*¹¹ [**veta:** ...der höfliche Schlafwagenkontrolleur, der in seiner weißen Sommerjacke und mit dem hohen weißen Stehkragen übrigens sehr schmuck aussieht, lehnt das Trinkgeld ab: ‚Pardon, ich bin Beamter und werde vom Staat bezahlt.‘ (...slušný sprievodca v spacom vozni, ktorý v bielej letnej bunde a vysokom stojačiku mimochodom vyzerá veľmi elegantne, odmietne prepitné: ‚Pardón, som úradník a platí ma štát.‘) [**slovo:** höflich (slušný), weiß (biely)]]]]

⁸ Warnke, Ingo H. 2008. Text und Diskurslinguistik. Janich, Nina (Hrsg.), *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. s. 36.

⁹ Ak nie je uvedené inak, všetky citáty z periodickej tlače preložila autorka. Primárny materiál sa v tejto publikácii cituje ortograficky verne, rovnako ako názvy jednotlivých periodík.

¹⁰ Dr. A. F.: *L'exposition 1937*. II. *Forum*, 1937.

¹¹ Fritz Olinsky: *Schwedische Eindrücke*. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

[**rasový diskurz (o Severe)** [**text:** *Elga und Helen*¹² [**veta:** Bei den wilden Neuseeländern, Lappländern und anderen auf niederer Bildungsstufe stehenden Völkerschaften ist freilich das Küssen durch Reiben der Nasen ersetzt. (U divokých Novozéland'anov, Laponcov a iných národov na nižšej vzdelanostnej úrovni sa nahrádza bozkávanie trením nosov.) [**slovo:** wild (divoký), auf niederer Bildungsstufe stehende Völkerschaften (divoký, národy na nižšej vzdelanostnej úrovni)]]]]]

[**národnosocialistický diskurz (o Severe)** [**text:** *Nordische Gross-besohlung*¹³ [**veta:** Deutschland muß durch nordischen Geist erhöht werden, sagen die Nationalsozialisten. Sie haben neben vielem anderen das Wort Aufnordung auf dem Gewissen. (Nemecko treba nadstaviť nordickým duchom, tvrdia národní socialisti. Okrem mnohých iných vecí majú na svedomí aj slovo Aufnordung – nadnordčenie.) [**slovo:** Aufnordung (nادنordčenie) [**morféma:** nord-]]]]]

Michal Bočák upozorňuje na rozdiel medzi jazykovým, resp. lingvistic-kým a medzi diskurzným typom analýzy v základnej otázke, ktorú si kladie analytik. Pri prvom prístupe ide o to, podľa akých pravidiel je výpoveď¹⁴ vytvorená, v druhom prípade o to, prečo bolo vôbec niečo vyslovené, napísané či zobrazené.¹⁵ Od čisto jazykovej analýzy treba odlíšiť diskurzno-lingvistický prístup, v ktorom si analytik kladie posledne zmienenu otázku, ale, a o tom svedčí model viacúrovňovej analýzy diskurzu, ktorej sa venujem ďalej v texte, pri analýzach využíva najmä inštrumentárium a prístupy rôznych jazykovedných disciplín, tak textovej lingvistiky, ako aj sémantiky a i. Tu je podstatné uvedomiť si zásadný rozdiel medzi textovou lingvistikou a diskurznom lingvistikou. Ten spočíva v tom, že zatiaľ

¹² uk.: *Elga und Helen. Preßburger Zeitung, 12. 4. 1925.*

¹³ Ernst Kállai: *Nordische Gross-Besohlung. Forum, 1932.*

¹⁴ Výpoveďou sa, samozrejme, v tomto zmysle nemieni konkrétne vyprodukovaný prehovor, *énonciation*, na rovine *token*, ale všetky uskutočniteľné výpovede v rámci nejakého diskurzu, t. j. na rovine *type*, a ich pozícia v diskurznom systéme, *énoncé* (Spitzmüller, Jürgen – Warnke, Ingo H. 2011. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse.* Berlin; Boston: De Gruyter, s. 70).

¹⁵ Bočák, Michal. 2020. *Foucaultovská analýza diskurzu: Teoretické východiská a možnosti využitia.* (Habilitačná práca). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 17-18.

čo textová lingvistika vysvetľuje intertextuálne fenomény a nadtextové štruktúry pomocou kultúrno-analytického inštrumentária, diskurzna lingvistika sa snaží objasniť štruktúry vedenia a moci.¹⁶

Metódy diskurznej lingvistiky vychádzajú z predpokladu, že *vedenie*, *Wissen*, *knowledge*, *savoir* sa manifestuje v reči.¹⁷ Rozlišujeme medzi pojmi vedenie a poznanie: Kým „[v]edenie [...] predstavuje relatívne stabilný systém informácií, ktorý je získaný predovšetkým skúsenosťou, učením sa, informáciami o svete, o vývoji ľudstva či spoločnosti [...]“, poznanie „predstavuje alebo psychickú aktivitu človeka, alebo adekvátne, vierohodné a pravdivé informácie“¹⁸. Dietrich Busse tvrdí, že vo Foucaultovom prístupe k analýze diskurzu išlo o prepojenie *jazyka*, *myslenia* a *diskurzu*.¹⁹ Keďže však, ako sa ďalej zamýšľa, Foucaultov diskurz je epistemologickou kategóriou, skutočnú triádu podľa neho tvoria *diskurz*, *jazyk* a *vedenie*.²⁰ Busse, ako jeden z najdôležitejších predstaviteľov diskurznej sémantiky, uvažoval o tom, že na pretavenie Foucaultovej diskurznej analýzy do jazykovedy „[m]odel sociálno-historickej sémantiky, ako ho v podobe *Begriffsgeschichte* vypracoval historik Reinhart Koselleck, sa zdal byť vhodným východiskom vzhľadom na veľký, aj interdisciplinárny ohlas tohto konceptu sociálnej sémantiky“²¹. Historická sémantika, t. j. neskôr diskurzna sémantika, mala za úlohu vysvetľovať procesy konštituovania významu, ustálenia významu alebo prenosu významu a zmeny významu, mala byť schopná vysvetliť, akým spôsobom zasahuje sociálne vedenie do konštituovania a zmeny významov slov a textov. Tu je vedenie relevantné pre význam a pre porozumenie, tie by mali tvoriť súčasť komplexnej sémantickej analýzy. Sémantika sa v tomto zmysle, ako ďalej nabáda Busse, nemôže obmedziť na vysvetľovanie epistemických prvkov významov slov a textov, ktoré sú takpovediac „viditeľné

¹⁶ Spitzmüller – Warnke (2011, 117).

¹⁷ Spitzmüller, Jürgen 2004. *Linguistische Diskursanalyse*. Vorlesungsreihe »Methoden der Linguistik« (WS 2004/05), Universität Zürich, 14. 12. 2004, nepaginované.

¹⁸ Ondrejkoovič, Peter – Majerčíková, Jana 2012. Vysvetlenie, porozumenie a interpretácia v spoločenskom výskume. Bratislava: Veda, s. 85-87.

¹⁹ Busse, Dietrich 2013. *Linguistische Diskurssemantik: Rückschau und Erläuterungen nach 30 Jahren*. Busse Dietrich – Teubert Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Springer VS, Wiesbaden, s. 33-35).

²⁰ Busse (2013, 35).

²¹ Busse (2013, 31, zdôraznila autorka).

voľným okom“, ale musí vysvetľovať to vedenie, ktoré je skryté, prehliadané a ktoré pokladáme za samozrejmé.²²

V diskurznej lingvistiky sa pojem diskurz buď vzťahuje k Michelovi Foucaultovi – ako „[s]ystém formovania výpovedí, ktorý odkazuje na kolektívne, činnosť riadiace a sociálne rozvrstvené vedenie [...]“²³ –, alebo sa v duchu tradície historickej sémantiky chápe ako korpus textov, ktoré na seba intertextuálne nadväzujú. Také texty zodpovedajú vytýčenému časovému rámcu, prostrediu, spoločenským kritériám, komunikačnému typu, žánrovým či iným kritériám a explicitne alebo implicitne na seba navzájom odkazujú.²⁴ Konkrétne texty sa priradujú k určitému diskurzu na základe svojej príslušnosti k určitému predmetu, téme či konceptu, pričom také texty vykazujú vzájomné sémantické vzťahy alebo s nimi súvisia na úrovni prehovoru, komunikácie či funkcie.²⁵ Pri vzťahoch text – diskurz je pritom dôležité, že „[...] diskurz sa vo všetkých prístupoch považuje za jav, ktorý presahuje rámec jedného textu a chápe sa ako konglomerát intertextuálne a tematicky prepojených textov“²⁶. V tomto zmysle možno diskurzy chápať ako transtextové jazykové štruktúry.²⁷ Zároveň je potrebné vychádzať z predpokladu, že každý text sa len potenciálne zúčastňuje na tvorbe určitého diskurzu, no každý text je nejakým diskurzom determinovaný.²⁸

Súhrn všetkých vytvorených textov, ktoré obsahujú výpovede k určitej téme, sa nazýva imaginárny korpus a tie, ktoré sú dostupné na analýzu,

²² Busse, Dietrich 2000. Historische Diskurssemantik. Ein linguistischer Beitrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. Stukenbrock, Anja – Scharloth, Joachim (Hrsg.), *Linguistische Diskursgeschichte. Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 31, Heft 86, 2000, s. 39-53, s. 42.

²³ Spitzmüller – Warnke (2011, 9, preklad autorka).

²⁴ Ako príklad uvádzajú Dietrich Busse a Wolfgang Teubert diskurz o tzv. polemike historikov *Historikerstreit*, ktorá sa uskutočnila v nemeckých médiách v rokoch 1986 – 1987 a ktorú rozpútal článok Jürgen Habermasa reagujúci na vyjadrenia historika Ernsta Nolteho o nacizme a komunizme, pozri Busse, Dietrich – Teubert, Wolfgang 2013. Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. Busse, Dietrich – Teubert, Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, s. 17.

²⁵ Busse – Teubert (2013, 16-17).

²⁶ Olszewska, Danuta – Kałny, Andrzej Universität 2013 [online]. Vom Text zum Diskurs, genauer gesagt: Vom Text zum Text im Diskurs. *STUDIA GERMANICA GEDANENSIA* Nr. 29, Gdańsk, s. 9.

²⁷ Spitzmüller – Warnke (2011, 24-25).

²⁸ Spitzmüller – Warnke (2011, 174).

tvoria virtuálny korpus.²⁹ Ten následne slúži na vyexcerpovanie konkrétneho korpusu textov, takého, ktorý predstavuje reprezentatívny výsek skúmaného diskurzu.³⁰ V konkrétnom východiskovom korpuse tejto publikácie ide o texty periodickej tlače vydávanej v Bratislave v medzivojnovom období a jeho ďalším determinantom je jazyk textov, keďže ide výhradne o nemeckojazyčnú tlač s výnimkou dvoch slovenskojazyčných periodík, ktoré však slúžia len ako pendant. Prirodzene, takto obmedzený či vymedzený korpus nie je dostatočnou platformou na zmapovanie reprezentatívneho obrazu Škandinávie v periodickej tlači. Mojm cieľom však nebol podrobný kvantitatívny, tzv. *corpus-driven* výskum, ale analýza v zmysle *corpus-based* výskumu textov, ktoré v dobovom mediálnom diskurze spolupôsobia na potvrdzovaní, resp. vytváraní obrazu o Severe. Išlo mi teda o určitú sondáž do diskurzu o Severe, ktorý sa dostáva do vzťahov s rôznymi ideologickými diskurzmi, modernizačným diskurzom (o Severe) alebo národnosocialistickým diskurzom (o Severe).³¹ Veľmi dôležitou skutočnosťou je inštitucionálny rámec analyzovaného korpusu, ktorým je médium tlače so svojimi žánrovými a jazykovými špecifikami. Na tie účastníci komunikácie, autor i čitateľ, vedome pristúpili. Ako uvádza Nina Cingerová, pri koncentrovaní na miesto, z ktorého sa v zmysle Foucaulta *hovorí*, „si teda odpovedáme na otázku, k akej oblasti spoločenského života sa daný diskurz viaže, a v centre pozornosti je sféra spoluurčujúca súradnice komunikačnej situácie“³².

²⁹ Viac k vzťahu virtuálneho, imaginárneho a konkrétneho korpusu pozri Niehr, Thomas 2014. *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt: WBG, s. 42.

³⁰ Spitzmüller – Warnke (2011, 83).

³¹ Bočák (odvolávajúc sa na Johna Fiskeho), hovorí o troch súradniciach, ktoré treba brať do úvahy pri analýze diskurzu, ide o tému, sociálnu pozíciu a ideologické pôsobenie (Bočák, Michal 2012. Diskurz – koncept kritický: nerefektované riziká používania výrazu *mediálny diskurz*. *Jazyk a kultúra*. Roč. 3, č. 10, nepaginované).

³² Cingerová, Nina 2012. Opozícia skupinových subjektov ako konštitučný prvok diskurzu. *Nová filologická revue*. Roč. 4, č. 2., s.124-136.

1.2 DI-ME-AN³³ – viacúrovňová analýza diskurzu

Pri modeli viacúrovňovej analýzy, ktorá prepája úroveň textu s jeho transtextovou, diskurznomu dimenziou, ide o prepojenie intratextovej analýzy, analýzy diskurznych aktérov a transtextovej analýzy. Jürgen Spitzmüller a Ingo H. Warnke upozorňujú, že všetky tri úrovne fungujú jednotne, a konštatujú:

„*De facto* fungujú tieto tri úrovne integrovane. Diskurz sa stáva – a práve to ho robí síce nejasným, ale eminentne dôležitým predmetom jazykovedy – diskurzom práve vtedy, keď interagujú intratextové fenomény cez aktérov s transtextovými štruktúrami; keď odkazuje voľba určitých rétorických prostriedkov v konkrétnom texte na vzorové formy iných textov, a tým sú v ňom spoznatel'né určité diskurzne pozície.“³⁴

Podrobný a postupný rozbor všetkých úrovní textového korpusu nie je žiaduci, tento metodický model nie je návodom na použitie, pracovnou technikou, ktorú treba vykonávať krok po kroku.³⁵ Definuje sa skôr ako metodologický rámec diskurznej lingvistiky než ako súpis metód, ktoré treba rad za radom vykonávať na uskutočnenie lingvistickej diskurznej analýzy. Analýzu DI-ME-AN označujú jej autori skôr za „metodologický integračný model, umožňujúci lepšiu orientáciu v diskurze“³⁶. Tento model možno vysvetliť prostredníctvom metafory podhubia. Slová, vety a texty sú v intenciách tejto metafory podobné hubám v lese. Pod ich povrchom sa nachádza podhubie, ktoré pripomína husto poprepájanú neurónovú sieť. Viditeľné plodnice textovej úrovne sú spojené s tušenou, ale neviditeľnou štruktúrou, z ktorej vyrastajú – tú nazývame transtextová úroveň, resp. diskurzna úroveň. Každé slovo, veta či metafora vyrastajú z diskurzneho podhubia, ich existencia je podmienená alebo determinovaná určitým diskurzom.

³³ Z nemeckého *die Diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse*. Čiastočne spracované v Cingerová, Nina – Motyková, Katarína 2017. *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 35-36.

³⁴ Spitzmüller – Warnke (2011, 187, zdôraznené podľa originálu, preklad autorka).

³⁵ Spitzmüller – Warnke (2011, 135).

³⁶ Spitzmüller – Warnke (2011, 199).

Práve na túto časť sa zameriava intratextová súčasť analýzy DI-ME-AN, ktorá si všíma napríklad vlastné mená – nomina propria alebo podstatné mená označujúce substancie – nomina continuativa, kľúčové slová a napríklad aj okazionalizmy.³⁷ Na ilustráciu – pri názve mesta Pressburg³⁸ sa v periodickej tlači vyskytli veľmi kreatívne ad-hoc kompozitá, slovné hry odkazujúce na ekonomickú situáciu Bratislavy, najmä pokiaľ išlo o jej vymedzenie voči Viedni. Pressburg sa v jednom z príkladov nazýva „Fressburg“, čo sa dá voľne preložiť ako Žerburg či Žratislava, a naopak Viedeň je „Hungerburg“, čiže Hladohrad.³⁹ Cez príponu -ien, evokujúcu bukolickú mýtickú Arkádiu, v nemčine Arkadien, sa v inom z analyzovaných textov⁴⁰ vyskytol názov „Karlsbadien“ (odkaz na Karlove Vary, v nemčine Karlsbad), ktorý opäť v kontexte a kotexte daného článku treba chápať ako kritiku ekonomických a sociálnych pomerov Československa v porovnaní s Nemeckom a Rakúskom. Na úrovni slova som sa ďalej zaoberala lexikálnymi jednotkami, ktoré boli semioticky relevantné v komunikácii o európskom Severe, a to výrazmi *Norden*, *Nordland*, *nordisch*. Na morfeomatickej úrovni figurovalo *nord-* ako koreňová morféma nielen v uvedených výrazoch, ale v článku *Nordische Grossbesohlung*⁴¹ z roku 1932 aj ako súčasť komplexnej metafory. Na úrovni vety išlo najmä o analýzu prehovorov o európskom Severe manifestovaných v podobe relatívne ucelených gramaticky nezávislých jednotiek, ako to ilustruje citát z vyššie uvedeného textu:

Deutschland muß durch nordischen Geist erhöht werden, sagen die Nationalsozialisten. Sie haben neben vielem anderen das Wort Aufnordung auf dem Gewissen.⁴²

³⁷ Spitzmüller – Warnke (2011, 201).

³⁸ Názov mesta v ortografickej úprave *Preßburg* uvádzam v citátoch a názvoch periodík, vo vlastnom texte a v preklade citátov používam pri nemeckej forme jeho dnešnú ortografickú úpravu *Pressburg* a *Pressburger* prekladám ako *Prešpurák* (a *prešpurácky*), ako to navrhuje Jozef Tancer na zdôraznenie lokálnej príslušnosti nemecky hovoriaceho obyvateľstva v Bratislave (Tancer, Jozef 2013. *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram, s. 164), na rozdiel od výrazu *Prešporák* (a *prešporácky*), ktoré ponechávam slovenskojazyčnému kontextu.

³⁹ Fritz Blank: Die Reise ins Schlaraffenland. *B. Z. am Abend*, 6. 7. 1920.

⁴⁰ Armin Ronai: Joachim Spaßvogels Sommerbericht. *Preßburger Presse*, 11. 9. 1922.

⁴¹ Ernst Kállai: Nordische Gross-Besohlung. *Forum*, 1932.

⁴² Tamže.

(Nemecko treba nadstaviť nordickým duchom, tvrdia nacionálni socialisti. Okrem mnohých iných vecí majú na svedomí aj Aufnordung⁴³.)

Kým metaforické výrazy na úrovni *token* často presahujú gramatické vety⁴⁴, konceptuálna metafora úrovne *type* prekračuje hranice textov, médií či diskurzov a artikuluje tak „skúsenosť určitého kultúrneho spoločenstva“⁴⁵. Andreas Musolff zdôrazňuje jeden zo zásadných princípov modernej teórie kognitívnej metafory, ktorým je jej ústredná úloha v konštruovaní spoločenskej a politickej reality: „This interest in the ideological (and also ethical) relevance of metaphor use fits with one of the basic tenets of modern cognitive metaphor theory, namely, that ‘metaphors play a central role in the construction of social and political reality’ [...]“⁴⁶ George Lakoff a Mark Johnson upozorňovali na metafory, ktoré pre správnu interpretáciu vyžadujú včlenenie do kontextu.⁴⁷ Ten, ako tvrdí Constanze Spießová, pri porozumení a používaní metafor zohráva rozhodujúcu úlohu, metafory podľa nej konštituuje situatívne a kontextuálne podmienené konanie, čím sa stávajú pragmatickými fenoménmi, pričom nadobúdajú rôzne funkcie: často sa napríklad využívajú v konfliktných diskurzoch, lebo práve cez metafory sa manifestujú v reči konflikty.⁴⁸ Ako príklad uvádza metafory využívané v bioetickom diskurze o kmeňových bunkách, podobnou konštitutívnou metaforou sa stávajú metafory, v ktorých sú východiskovou doménou napríklad múr a loď v imigračnom diskurze. Spießová⁴⁹ zdôrazňuje tri analytické dimenzie metafory – kognitívnu,

⁴³ Aufnordung – nadnordčenie.

⁴⁴ Müller, Ralph 2012. *Die Metapher. Kognition, Korpusstilistik und Kreativität*. Paderborn: mentis, s. 166-167.

⁴⁵ Pielenz, Michael 1993. *Argumentation und Metapher*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 87, preklad autorka.

⁴⁶ Musolff, Andreas 2003. Ideological functions of metaphor: The conceptual metaphors of health and illness in public discourse. Dirven, René – Roslyn, Frank – Pütz, Martin (eds.), *Cognitive Models in language and Thought. Ideology, Metaphors and meanings*, Berlin; New York: Mouton de Gruyter, s. 327-352.

⁴⁷ Lakoff, George – Johnson, Mark 2002. *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host, s. 24.

⁴⁸ Spieß, Constanze 2014. Diskurslinguistische Metapheranalyse. Junge, Matthias (Hrsg.), *Methoden der Metaphernforschung und –analyse*. Wiesbaden: Springer VS, s. 31-58.

K metafore v diskurze pozri aj Bohunická, Alena 2013. *Variety metafory*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 75-120.

⁴⁹ Spieß (2014, 38-39).

formálnu a pragmatickú –, ktoré umožňujú analýzu a identifikáciu významu a funkcie metafory v určitom diskurze. Zdôrazňuje prístup k metaforám ako k mentálnym konceptom podľa Lakoffa a Johnsona, z formálneho hľadiska analýzu gramatickej formy metafory a napokon k nej pristupuje ako k socio-pragmatickému fenoménu. Pri poslednom prístupe ide o vsadenie významu metafory do kultúrneho a sociálneho kontextu, čím sa stávajú dôležitými diskurzívnymi elementmi manifestovanými v reči. Vychádzajú z Faircloughovej tézy, že diskurzívnymi štruktúrami sú pravidlá, ktoré ovplyvňujú diskurz, považuje Petr Drulák metafory za presne také diskurzívne štruktúry.⁵⁰

Na úrovni vety, resp. propozície si publikácia všima predovšetkým konkrétne stereotypné vyjadrenia o Škandinávii a Škandinávcoch. Ako sa potvrdilo, množstvo stereotypných vyjadrení *tokens*, ktoré prináležia jednotlivým abstraktne-obsahovým jednotkám (Matthias Jung a Martin Wengeler hovoria o argumentoch a *topoi* v zmysle argumentačných schém, tu to však platí aj o materiálnych *topoi*), sa môže principiálne javiť ako otvorená množina, v praxi však predstavuje len obmedzený inventár *types*.⁵¹ V tejto súvislosti si táto publikácia v nasledovných kapitolách kladie otázku, aký obraz Severu spoluvytvárajú materiálne *topoi* (stereotypy), aké s nimi usúvzťažnené stereotypné vyjadrenia sa vyskytujú v skúmanom korpuse, ktoré typové vlastnosti obyvateľov Škandinávie sa aktualizujú v daných kontextoch a diskurzoch.

Na úrovni textu sa analýza venuje aj problematike žánrov. V prípade fejtónu možno hovoriť o tom, že je zaujímavý ako populárny žáner skúmaného obdobia so svojimi formálnymi i obsahovými špecifikami na úrovni textovej, no zároveň vo svojej cestopisnej forme predstavuje dôležitý element ako fixovaný spôsob konania⁵² v súvislosti s rovinou aktérov. Kategórie intratextovej úrovne sa totiž stávajú súčasťou diskurzívnej analýzy len v súčinnosti s analýzou úrovne aktérov a transtextovej úrovne.⁵³ Zjednodušene sa dá povedať, že aktéri

⁵⁰ Drulák, Petr 2009. *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál, s. 59.

⁵¹ Jung, Matthias – Wengeler, Martin 1999 [online]. Wörter – Argumente – Diskurse. Was die Öffentlichkeit bewegt und was die Linguistik dazu sagen kann. Stichel, Gerhard (ed.), *Sprache – Sprachwissenschaft – Öffentlichkeit*, Berlin; New York: de Gruyter. s. 146.

⁵² Použitý výraz pre *Handlungsmuster* je inšpirovaný prekladom Faircloughových *ways of acting* ako *fixované spôsoby činnosti* (pozri Orgoňová, Oľga – Dolník, Juraj 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 76).

⁵³ Spitzmüller – Warnke (2011, 173).

sú odpoveďou na Foucaultovu otázku, kto uskutočňuje výpoveď, inými slovami, komu *dáva* diskurz slovo, komu *dáva* prehovorit'.⁵⁴ Niektorí, identifikovateľní autori analyzovaných článkov s témou Škandinávie sú napr. nemeckí novinári zaoberajúci sa filmom Robert Volz a Fritz Olimsky⁵⁵ či nemecký novinár a prekladateľ, svojho času šéfredaktor časopisu *bauhaus* Ernst Kállai. Rakúsky spisovateľ židovského pôvodu Armin Ronai⁵⁶ je ďalším z autorov, rovnako ako nemecký profesor geografie z Greifswaldu Gustav Braun.⁵⁷ Vo večerníku *Bratislavaer Zeitung am Abend* publikovali fejtóny známi autori ako Karel Čapek, Viktor Dyk, Oskar Baum, Uno (Jan) Hrabě, Fráňa Šrámek, Max Brod či Andreas Gaspar⁵⁸, ktorý väčšinou vystupuje pod skratkou A. G.

Často vystupujú pod skratkami či akronymami, čo je prirodzenou súčasťou fejtónového žánru tohto obdobia.⁵⁹ Predpokladám, že niektoré z textov podpísané skratkou Gr. a E. G. pochádzajú z pera novinárky, spisovateľky a sociálnej demokratky Elsy Grailichovej, ktorej „žurnalistické i literárne práce spoluvytvárali prešpurácky naratív medzivojnovnej Bratislavy“⁶⁰. Grailichová publikovala nielen v denníku *Preßburger Zeitung*, v týždenníku *Preßburger Presse* a v literárne zameranom periodiku *Grenzbote*, ale aj v časopise *Forum*, venovanom architektúre a umeniu.⁶¹

⁵⁴ Foucault, Michel 2002. *Archeologie vědení*. Praha: Herrmann & synové.

⁵⁵ Vonderau, Patrick 2006. *Bilder vom Norden: schwedisch-deutsche Filmbeziehungen, 1914-1939*. Marburg: Schüren Verlag.

⁵⁶ *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert* 2002. Hrsg. von Österreichischen Nationalbibliothek. Band 1. A – I. 1 – 4541., München: K. G. Saur, s. 1135.

⁵⁷ [heslo] Gustav Oskar Max Braun [online]. Dostupné na: http://www.ifl-leipzig.de/fileadmin/user_upload/Bibliothek_Archiv/Archiv_Findb%C3%BCcher_PDF/Braun.pdf [Cit. 2022-07-18]

⁵⁸ Viac Motyková, Katarína 2012. Bratislavské panoptikum. *Obraz Bratislavčana* vo večerníku B. Z. am Abend. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 48-66, s. 49-50.

⁵⁹ K skratkám a pseudonymom vo fejtónoch pozri Utz, Peter 2000. „Sichgehenlassen“ unter dem Strich. Beobachtungen am Freigehege des Feuilletons. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 142-162, s. 151.

⁶⁰ Tancer (2013, 168).

⁶¹ Viac k Else Grailichovej pozri Gáborová, Margita 2012b. Aus dem Interieur: Die literarischen Stadtbilder Elsa Grailichs zwischen Tradition und Moderne. Die Stadt und ihre prägenden Persönlichkeiten. Košťálová, Dagmar – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 113-128; a Tancer (2013, 170-183).

Spitzmüller a Warnke umiestňujú aktérov medzi analyticky rozdelenú intra- a transtextovú rovinu diskurzu.⁶² Rovinu aktérov chápu ako filter, ktorý priraduje jednotlivé texty k určitým diskurzom. Pri analýze aktérov sú dôležité roly recipienta a producenta, diskurzne pozície, čiže z akých sociálnych úrovní aktéri konajú, a napokon kategória mediality.⁶³ Média, ako v našom prípade periodická tlač, sú prostriedkami na tvorbu, prenos a konzervovanie znakov, za medialitu sa však považujú očakávania venované určitým formám sprostredkovania, medialita je teda nadradeným pojmom a médium je jeho podkategóriou.⁶⁴

Všetky recipované texty sú súčasťou dobového mediálneho diskurzu, o ktorom sa dá povedať, že predstavuje určitý metadiskurz, pričom ho používajú „inštitucionálne diskurzy na svoju realizáciu“⁶⁵. Ide teda o texty viazané na určitú sociálnu sféru⁶⁶, ktoré sa recipovali v rámci verejného diskurzu sprostredkovaného masovými médiami.⁶⁷ Na základe analýz vybraných textov sa snažím o odpovede na otázky, aký obraz európskeho Severu ponúkajú vybrané periodiká, ako ideologické smerovanie a politický postoj konkrétneho denníka a časopisu tento obraz zakrivuje, ako si ho prispôbuje, a či sú témy Severu súčasťou diskurzu o Československej republike (ČSR) v období medzi dvoma svetovými vojnami.⁶⁸

⁶² Spitzmüller – Warnke (2011, 173).

⁶³ Tamže.

⁶⁴ Tamže.

⁶⁵ Cingerová (2012, 124-136).

⁶⁶ K deleniu diskurzov podľa jednotlivých sociálnych sfér a na základe užšie špecifikovanej témy pozri Bočák, Michal 2009. Diskurz: neurčitá cesta kultúrnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu [online]. *Kultura – média – komunikace (Spektákl, mizející realita a (ne)bezpečí informací. Diskurs(y) o diskursu*), 1, s. 117-146.

⁶⁷ Reiner Keller rozlišuje tzv. verejný diskurz, t. j. diskurz so všeobecnou orientáciou na publikum vo verejnom priestore sprostredkovaný masovými médiami, a špeciálny diskurz, ktorý sa odohráva v špecifických častiach spoločenského priestoru, napr. vo vedeckom kontexte (Keller, Reiner 2007. *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 64).

⁶⁸ Tento výskum voľne nadväzuje na bádania o obraze Severu v širšom európskom kontexte, pričom najmä imagologickým perspektívam sa venoval bádateľský projekt s názvom *Imaginatio Borealis – Perception, Rezeption und Konstruktion des Nordens* na Filozofickej fakulte Univerzity Christiana Albrechta v nemeckom Kiele, ktorý sa uskutočnil v rokoch 1999 – 2008 a jeho výsledkom sú viaceré základné diela o imagológii Severu, z ktorých niektoré citujem aj v predloženej publikácii. Pozri Hormuth, Dennis – Schmidt, Maike (Hrsg.) 2010. *Norden und Nördlichkeit – Darstellung vom Eigenen und Fremden*. Frankfurt am Main: Peter Lang;

Texty primárne participujúce na určitom diskurze sú zároveň súčasťou iného diskurzu či diskurzov. Diskurzy, ako tvrdia Spitzmüller a Warnke, texty perforujú a pretekajú nimi, a tak sa jeden text stáva súčasťou viacerých diskurzov.⁶⁹ Predmetné texty o Severe, participujúce na diskurze o Severe, v sebe teda nesú prvky a témy modernizačného diskurzu, diskurzu o demokracii, ale i rasového diskurzu konca 19. a začiatku 20. storočia. Aj Martin Reisigl a Ruth Wodaková upozorňujú na skutočnosť, že tematicky zamerané diskurzy často odkazujú na témy z iných diskurzov, keďže sú zo svojej podstaty otvorené a často hybridné:

„If we conceive of ‘discourse’ as primary topic-related (as ‘discourse on x’) we will observe that a discourse on climate change frequently refers to topics or subtopics of other discourses, such as finances or health. Discourses are open and often hybrid; new sub-topics can be created at many points.“⁷⁰

1.3 Transtextová úroveň

Spitzmüller a Warnke navrhujú v tejto súvislosti najmä analýzu tzv. diskurznych sémantických figúr, ktoré organizujú diskurzy a fungujú ako hodnotiace schémy.⁷¹ Pod ne možno zaradiť izotopické reťazce (Busse si pod nimi predstavuje jednotlivé sémy referenčného výrazu opakujúce sa vo viacerých textových elementoch prostredníctvom jednej alebo viacerých referenčných

Engel-Braunschmidt, Annelore – Fouquet, Gerhard – von Hinden, Wiebke – Schmidt, Inken (Hrsg.) 2001. *Ultima Thule. Bilder des Nordens von der Antike bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main: Peter Lang; Arndt, Astrid – Blödorn, Andreas – Fraesdorff, David – Weisner, Annette – Winkelmann, Thomas (Hrsg.) 2004. *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktionen von Nördlichkeit in interdisziplinärer Perspektive*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang.

⁶⁹ Spitzmüller – Warnke (2011, 116).

⁷⁰ Reisigl, Martin – Wodak, Ruth 2010. The Discourse-Historical Approach (DHA). Wodak, Ruth – Meyer, Michael (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE, s. 87-121, s. 90.

⁷¹ Vnútrotextové fenomény prostredníctvom aktérov interagujú v texte s transtextovými štruktúrami, rétorické prostriedky v texte odkazujú na iné texty, vďaka čomu v nich analytik rozpoznáva konkrétne diskurzne pozície. Analýza transtextovej úrovne prebieha podľa Spitzmüllera a Warnkeho okrem zmienovaných diskurznych sémantických základných figúr na poli intertextuality, *framov*, *topoi*, indexálnych poriadkov, sociálnej symboliky, historicity, ideológií, *gouvernementality* a dejín mentalít (2011, 85).

foriem⁷²), topoi, resp. kľúčové pravidlá, presupozície, mená, authority, témy, myšlienkové komplexy, významné pojmy a pod. Busse uvádza v tejto súvislosti príklad opozície *vlastné/cudzie*, ktorá sa manifestuje napr. v metaforách. Metafory sa tak stávajú všeobecnými štruktúroturnými elementmi diskurzov, pod ktoré možno subsumovať takmer všetko, po čom v textoch pátra diskurzívny analytik.⁷³

Koncept *toposu* (mn. č. *topoi*) odhaľuje argumentačné stratégie vo vnútri diskurzov⁷⁴, a preto diskurzolingvistickú analýzu topoi považujú Spitzmüller a Warnke za jeden z centrálnych prístupov transtextovo orientovanej lingvistiky.⁷⁵ V diskurznej analýze môžu byť „topoi“ alebo „loci“ súčasťou argumentácií a patriť k explicitným či implicitným premisám:

„Within argumentation theory, ‘topoi’ or ‘loci’ can be described as parts of argumentation that belong to the obligatory, either explicit or inferable premises. They are the content-related warrants or ‘conclusion rules’ that connect the argument or arguments with the conclusion, the claim.“⁷⁶

Môžu sa realizovať v metaforách, stereotypoch alebo v kliše rovnako ako napríklad v prísloviach⁷⁷, resp. v inštrumentáriu kritickej diskurznej analýzy ako kolektívne symboly. Siegfried Jäger a Margarete Jägerová za *kolektívne symboly* považujú kultúrne stereotypy, ktoré sa tradujú a používajú kolektívne.⁷⁸ Nestoja samostatne, generujú sa v súvislosti s čiastkovými štruktúrami

⁷² Busse, Dietrich 1991. *Textinterpretation. Sprachtheoretische Grundlagen einer explikativen Semantik*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 118.

⁷³ Spitzmüller – Warnke (2011, 85).

⁷⁴ Wengeler, Martin 2013. Historische Diskurssemantik als Analyse von Argumentationstopoi. Busse, Dietrich – Teubert, Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, s. 189-215.

⁷⁵ Spitzmüller – Warnke (2011, 191).

⁷⁶ Reisingl, Martin – Wodak, Ruth 2001. *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge, s. 74-75. Tento prístup k argumentačným topoi v kritickej diskurznej analýze prehodnotil Igor Ž. Žagar, ktorý pri odhaľovaní argumentačných vzorcov považuje za vhodné skúmať topoi v konkrétnych textoch a nie ich preddefinovať vopred (Žagar, Igor Ž. 2010. Topoi in Critical Discourse Analysis [online]. *Lodz Papers in Pragmatics* 6.1 (2010), s. 3-27).

⁷⁷ Jost, Jörg 2007. *Topos und Metapher. Zur Pragmatik und Rhetorik des Verständlichmachens*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, s. 268.

⁷⁸ Jäger, Siegfried – Jäger, Margarete 2007. *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. Wiesbaden: SpringerLink, s. 39-59.

interdiskurzu, čím vytvárajú synchronný systém.⁷⁹ Pôsobia v rámci systému, votkané do určitého poriadku, preto im prináleží určitá logika. Radíme medzi ne symboliku, obrazné a metaforické vyjadrenia, stereotypy a klišé. Podľa Jägera a Jägerovej sú diskurzy inštitucionalizované, v spoločnosti ukotvené spôsoby prehovorov a ako také rozvíjajú pôsobenie moci.⁸⁰ K upevňovaniu moci významne prispievajú aj kolektívne symboly, preto sa považujú za významný diskurzotvorný prvok a vzhľadom na svoj špecifický symbolický charakter spoluvytvárajú racionálne a emocionálne vedenie v spoločnosti, zjednodušujú a objasňujú komplexnú skutočnosť. V konfliktných diskurzoch sa prostredníctvom kolektívnej symboliky výklad určitého stavu dramatizuje, pričom vzápätí vzniká potreba daný stav znormalizovať.⁸¹ Preto môžeme systém kolektívnej symboliky chápať ako interdiskurzne pôsobiaci regulačný mechanizmus, pomocou kolektívnych symbolov dokážeme integrovať a interpretovať každú spoločenskú zmenu. Kolektívny symbol musí spĺňať určité kritériá: je sémanticky sekundárny, vizuálne znázorniteľný, významovo motivovaný, viacvýznamový, syntagmaticky expanzívny a umožňuje analogické vzťahy medzi signifikantom a signifikátom.⁸² Systém kolektívnej symboliky sa znázorňuje prostredníctvom kruhu, ktorého hranice vyjadrujú hranice sociálneho systému. Tento kruh sa delí horizontálne, vertikálne a diagonálne: „O topiku kolektívnej symboliky ide vtedy, keď je v hre základná vertikálna, horizontálna os, ako aj diagonálna os, ktorá označuje pokrok a regres, v reakcii na imaginované hranice týchto osí.“⁸³ V kruhu sa nachádza horizontálna os smerujúca sprava k stredu a od stredu doľava, táto os označuje napr. umiestnenie politických pozícií, strán, rôznych hnutí, pričom favorizovaný je na tejto osi jej stred, keďže by mala byť vyvážená. Vertikálna os zhora-nadol neznázorňuje len hierarchické členenie symbolického systému, môžeme ju chápať aj ako telo, pričom hlava je v hornej časti, srdce v strede a genitálie v dolnej časti. Poslednou osou je diagonálna os, vyjadrujúca pokrok na jednej strane a regres na druhej strane. Okolo kruhového systému sa nachádzajú rôzne hranice, ktoré systém ohraničujú navonok, čo je dôležité najmä pre

⁷⁹ Keller (2007, 32).

⁸⁰ Jäger – Jäger (2007, 39-59).

⁸¹ Tamže.

⁸² Jäger – Jäger (2007, 43-44).

⁸³ Tamže.

konfliktné diskurzy, ktoré sú veľmi často kódované medzi tým, čo je vonku, a tým, čo sa nachádza vo vnútri. Takto sa dá znázorniť, kto patrí k skupine a kto je z nej vylúčený, kto je priateľ a kto nepriateľ, kto je cudzí a kto je náš.

Tu si treba uvedomiť, že nie vždy sa cudzie pokladá za zlé, čo dokazujú analyzované texty, v ktorých sa Sever vždy recipuje ako niečo cudzie, ale vždy kladne. Severské krajiny sú umiestnené prirodzene za túto hranicu, mimo kruh, sú (ďalekou) cudzinou, nachádzajú sa však na diagonálnej osi, ktorá smeruje nahor, t. j. označuje pokrok spojený s demokratickými hodnotami, otvorenosťou voči svetu, technickou a sociálnou vyspelosťou. Tú potvrdzujú v tejto publikácii opisy cestovania švédskou, nórskou a fínskou železnicou, ako aj stereotypné vyjadrenia o Škandinávií a jej obyvateľoch či opisy pavilónov zo svetovej výstavy v Paríži.

Z hľadiska ďalších skúmaných kategórií, ako sú indexálne úrovne (*orders of indexicality*) a sociálna symbolika, ide o to, akými jazykovými formami sa sprostredkujú sociálne hodnoty, ako voľba štýlu či iných prostriedkov v reči manifestuje sociálnu príslušnosť, naznačuje diskurzne úrovne, pričom sociálna symbolika je viazaná na kontext, jednotlivé variety nadobúdajú rôzne hodnoty v rôznych kontextoch, a jazyk sa tak stáva indexom pre diskurzne ukotvené prostredia.⁸⁴ Markantným príkladom je v periodickej tlači skúmaného obdobia napr. používanie adjektíva *primitiv*⁸⁵ alebo už zmieneny výraz *nordisch*, ktorých ideologicky aktualizované významy vo vtedajšom rasovom diskurze sa dnes považujú za politicky nekorektné a sú súčasťou rôznych sub- a protidiskurzov, napríklad migračného diskurzu alebo rasového diskurzu. Pejoratívny náboj výrazu *primitiv* alebo v skúmanom korpuse použitého porovnania kočovného spôsobu života Sámov k „unseren Wanderzigeunern“⁸⁶ (naším kočovným Cigánom) je súčasťou akceptovanej rétoriky o iných etnikách v danom období. Vyjadrenie, že Sámovia sú ako naši kočovní Cigáni, je koherentné s vyjadreniami o Rómoch v tomto období napr. v denníku *Preßburger Zeitung*⁸⁷, kde je možné nájsť pejoratívne sloveso

⁸⁴ Spitzmüller – Warnke (2011, 192-193).

⁸⁵ Karl Hans Strobl: Primitivität. *Preßburger Presse*, 3. 10. 1921 a Avantgarde der schwarzen Rasse. *Preßburger Presse*, 23. 2. 1925.

⁸⁶ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

⁸⁷ Festgenommene Zigeunerkarawane. *Preßburger Zeitung*, 25. 8. 1926.

*herumzigeunern*⁸⁸, ktoré označovalo a dodnes označuje putovný a nezriadený spôsob života. Historická relevantnosť a ambivalentnosť sa v skúmanom korpuse prejavuje aj pri výraze *rasa*, ktorý je v nasledovnom citáte použitý na zovšeobecnenie kladných vlastností Švédov, pričom ide skôr o význam etnikum než rasa, etnicita tu slúži ako argument. Rasové vlastnosti sú vrodené, a teda pôvodné a nemenné. Navyše, uvedený citát je súčasťou textu o napredujúcom švédskom priemysle:

Dazu kommt die praktische Veranlagung der schwedischen Rasse. Die schwedischen Ingenieure zeichnen sich durch ihr bestimmtes Streben aus, sich in ihrem Fache zu vertiefen, ihre Kenntnisse zu erweitern und fruchtbringend zu gestalten. Der schwedische Arbeiter aber hat Sinn für sorgfältige Genauigkeit, er hat Verantwortlichkeitsgefühl und die Fähigkeit zu intensivem Schaffen.⁸⁹

(K tomu treba priradiť aj sklon švédskej rasy k praktickosti. Švédski inžinieri sa vyznačujú určitou ambíciou zahľbiť sa do svojho odboru, rozširovať svoje vedomosti tak, aby prinášali plody. Švédskeho robotníka má zmysel pre svedomitú precíznosť, má zmysel pre zodpovednosť a schopnosť intenzívne tvoriť.)

Nijaký text nestojí mimo diskurzu, no nie všetky texty diskurz rovnakou mierou vytvárajú, niektoré sa naň len odvolávajú.⁹⁰ Mimoriadne dôležitá je pri tom vlastnosť intertextuality a napokon aj interdiskurzivity. Reisl a Wodaková intertextualitu charakterizujú nasledovne:

„[...] texts are linked to other texts, both in the past and in the present. Such connections are established in different ways: through explicit reference to a topic or main actor; through references to the same events; by allusions or evocations; by the transfer of main arguments from one text to the next and so on.“⁹¹

⁸⁸ G: Erziehung und Verbrechen. *Preßburger Zeitung*, 25. 12. 1926.

⁸⁹ w.r.: Die Industrie Schwedens. *B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923.

⁹⁰ Wichter, Sigurd 1999. Diskurs und Stereotypie. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 27, s. 261-284, cit. podľa Spitzmüller – Warnke (2011, 115).

⁹¹ Reisl – Wodak (2010, 90).

Príkladom referenčnej intertextuality je parafráza známeho výroku z Hamleta v správe o Kodanskom kongrese k otázkam menšín, ktorý sa konal v roku 1923. V texte sa odkazuje na všeobecne známy precedenčný výrok⁹² z literárneho diela s lexikalizovaným, ustáleným významom, ktorý sa aktualizuje v dobovom kontexte menšinovej politiky Československa a jeho politických vzťahov s Maďarskom. Spojenie s Dánskom je použité deikticky, indexálne, vzhľadom na konanie kodanského kongresu a zároveň symbolicky na základe konvencionalizovaného parafrázovania Shakespearovho citátu:

Wenn so viel faul im eigenen Lande ist, brauchen die Herren ungarischen Volksvertreter nicht in Dänemark nach faulen Sachen zu schnüffeln. Die Minderheiten in der Tschechoslowakei sind auf die herrliche Stimme Apponyis nicht angewiesen. Sie haben keinen Knebel im Munde wie jene, die im Ungarn leiden.⁹³

(Keď je tak veľa zhnitého vo vlastnej krajine, zástupcovia maďarského národa nemusia zňuchávať zhnité veci v Dánsku. Menšiny v Československu nie sú odkázané na Apponyiho nádherný hlas. Nemajú zapchaté ústa ako tí, čo trpia v Maďarsku.)

1.4 Konceptuálne rámce – *frames*

Model konceptuálnych rámcov, tzv. *frames*⁹⁴, ozrejmuje, „[...] prečo texty zostávajú zrozumiteľné, hoci v nich chýbajú informácie, keďže tie sú inferované prostredníctvom lexikálnych komponentov v konceptuálnom rámci“⁹⁵.

⁹² Problematikou intertextuality z hľadiska precedenčných fenoménov sa zaoberá ruskojazyčná lingvistika. V slovenskom kontexte pozri napr. Dulebová, Irina 2015. Problematika precedenčných fenoménov v procese vyučovania lingvoreálií. *Nové výzvy pre vzdelávanie v oblasti odborného jazyka a interkultúrnej komunikácie*. Trnava: Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku pri SAV, s. 153-165.

⁹³ Sz.: Kopenhagen. *B. Z. am Abend*, 19. 8. 1923.

⁹⁴ Pozri napr. Ziem, Alexander 2005. *Frame-Semantik und Diskursanalyse. Zur Verwandtschaft zweier Wissensanalysen* [online] a Ziem, Alexander 2013. Wozu kognitive Semantik? Busse, Dietrich – Teubert Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, s. 217-240.

⁹⁵ Pümpel-Mader, Maria 2010. *Personenstereotype. Eine linguistische Untersuchung zu Form und Funktion von Stereotypen*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER, s. 165, preklad autorka.

Konceptuálne rámce⁹⁶, ako konštatuje Maria Pümpelová-Maderová, reflektujú spoločne zdieľané vedenie.⁹⁷ Ide o kultúrne ukotvené konvencionalizované vedenie, pričom každý z jeho aspektov môže byť súčasťou konceptuálneho rámca, ak ho v pamäti nosí dostatočný počet ľudí, čím je splnený predpoklad pre jeho stereotypný význam.⁹⁸ Teun A. van Dijk opisuje konceptuálny rámec ako konceptuálnu štruktúru ukotvenú v sémantickej pamäti, ktorá pozostáva z množstva propozícií, vzťahujúcich sa na stereotypné udalosti.⁹⁹ Napriek súhrnnému názvu konceptuálny rámec môžeme rozlišovať medzi pojmi *frame* a *script*. Kým *frame* chápeme ako stabilný súbor faktov o svete, *script* možno chápať ako typickú sekvenciu udalostí, ktorá charakterizuje určitú situáciu.¹⁰⁰ Juraj Dolník rozlišuje medzi statickou konceptuálnou schémou, ktorá sa vzťahuje na objekty a štruktúry deja, a procesuálnou konceptuálnou schémou týkajúcou sa priebehu deja.¹⁰¹ Dôležité je uvedomiť si, že konceptuálny rámec nepozostáva len z pevne daných relevantných častí, ale je tu určité množstvo premenných prvkov, ktoré, ako ďalej zdôrazňuje van Dijk, „umožňujú aplikovať rovnaký rámec na množstvo podobných situácií; napríklad to, že vo vlaku spoznáte milého človeka, sa môže stať súčasťou rámca ako jedna z premenných hodnôt“¹⁰². Pritom si však treba uvedomiť, že táto informácia tvorila už predtým súčasť konceptuálneho rámca cestovania železnicou, kde sa neočakáva, že vo vlaku narazíme na niečo málo pravdepodobné, van Dijk uvádza ako príklad slona či vesmírnu loď, ale to, že stretneme iného človeka. Detailná informácia, či bol tento človek vo vlaku milý, je práve ten údaj, ktorý dodávame ku konceptuálnemu rámcu na základe vlastnej skúsenosti. Ak sa táto skúsenosť opakuje, môže sa stať konštantou a potom ju viacmenej vždy budeme očakávať v súvislosti s cestovaním vlakom. V prípade

⁹⁶ Pre *frame* používam v tejto publikácii výraz konceptuálny rámec, viac pozri Motyková, Katarína 2021. *Frame a Framing – základné pojmy a teoretické východiská* [online]. Štefančík, Radoslav (ed.), *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie VI*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 310-317.

⁹⁷ Pümpel-Mader (2010, 164-165).

⁹⁸ Tamže.

⁹⁹ van Dijk, Teun A. 1980. *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 170.

¹⁰⁰ Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press, s. 243.

¹⁰¹ Dolník, Juraj 2010. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda, s. 285.

¹⁰² van Dijk (1980, 170).

skúmaného korpusu sa ukázalo, že za také očakávateľné konštanty možno považovať vlastnosti železničného personálu, colníkov, ako aj interiérové vybavenie vozňov.

Základnou štruktúrou konceptuálnych rámcov sú tzv. *slots a fillers*: „The basic structure of a frame contains labelled *slots* which can be filled with expressions, *fillers* (which may also be other frames).“¹⁰³ *Sloty* sa okrem konkrétnych aktuálnych údajov, čiže *fillers*, napĺňajú aj štandardnými alebo univerzálnymi údajmi o svete, tzv. *default values*. Tie nie sú verbalizované, indikuje ich už samotná lexéma, Pümpelová-Maderová uvádza ako príklad označenie národností, napríklad pri slove Nemeč možno za takú štandardnú hodnotu považovať poriadkumilovnosť.¹⁰⁴ Uviest' by sme mohli aj ďalšie vlastnosti ako presnosť, precíznosť a pod. U Dánov v príklade textu *Der dänische Christbaum*¹⁰⁵ (Dánsky vianočný stromček) inferujeme vlastnosti srdečnosť a poctivosť. Táto nevyslovená národná črta vyplýva z kotextu a kontextu, keďže sa do opozície k nej stavia zlé, možno dokonca skorumpované vedenie mesta a je jasné, že *tie* vlastnosti, ktoré sú aktualizované pri Dánsku a ktoré sú neprenositelné, sú práve tie, ktoré na strane bratislavskej radnice chýbajú, a to srdečnosť a poctivosť.¹⁰⁶

1.5 Stereotypy

Konkrétne údaje (*fillers*) sa v skúmaných textoch zakonzervovali vo forme stereotypných vyjadrení. Tie sú z psychologického hľadiska, zohľadňujúc ich pozitívnu stránku, akýmisi orientačnými pomôckami: „Stereotypy tak zjednodušujú (a nahrádzajú) myslenie. O stereotypoch môžeme hovoriť aj ako o myšlienkových šablónach alebo myšlienkových vzorcoch.“¹⁰⁷

¹⁰³ Brown – Yule (1983, 239).

¹⁰⁴ Pümpel-Mader (2010, 165).

¹⁰⁵ E. G.: *Der dänische Christbaum*. *Preßburger Presse*, 14. 12. 1925. Tomuto textu sa podrobnejšie venujem vo štvrtej kapitole.

¹⁰⁶ Porovnaj Bartmiński, Jerzy 2016. *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 69.

¹⁰⁷ Ohde, Christina 1994. *Der Irre von Bagdad. Zur Konstruktion von Feindbildern in überregionalen deutschen Tageszeitungen während der Golfkrise 1990/91*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 38, preklad autorka.

Pokiaľ ide o ich jazykovú stránku¹⁰⁸, „[s]tereotyp,“ toľko Uta Quasthoffová, „je slovné vyjadrenie presvedčenia zameraného na sociálnu skupinu alebo členov takej skupiny. Má podobu logického súdu, ktorý neodôvodnene zjednodušujúcim a zovšeobecňujúcim spôsobom, s emocionálne hodnotiacou tendenciou pripisuje alebo odopiera určité vlastnosti alebo správanie tejto skupine. Lingvisticky sa dá opísať ako veta“¹⁰⁹. Z tohto hľadiska sa rozlišujú normatívne a hodnotiace stereotypy, ktoré majú buď kladný, alebo záporný hodnotiaci náboj, pričom pri identifikácii normatívnosti alebo hodnotiacom charaktere stereotypu rozhoduje kontext.¹¹⁰ Obmedzenie stereotypov len na osoby považuje Lutz Rühling za nedostačujúce, čo je logické vzhľadom na to, že napríklad pri imagológii Severu ide najmä o obraz určitého geografického priestoru.¹¹¹ Rühling sa na tomto mieste stavia kriticky aj k nutnosti emocionálneho hodnoteniaceho prvku pri stereotypoch a kladie si otázku, či neexistujú aj emocionálne neutrálne stereotypy.¹¹² Quasthoffovej definíciu stereotypu modifikuje takto: „[...] stereotypy sú výpovede, ktoré neodôvodnene zjednodušujúcim a zovšeobecňujúcim spôsobom určitej triede objektov pripisujú alebo odopierajú určité vlastnosti.“¹¹³

Inú, z hľadiska tejto publikácie relevantnú stránku stereotypov zdôrazňujú predstavitelia lublinskej etnolingvistickej školy, keď ich považujú za všeobecný mechanizmus organizovania poznatkov o rôznych entitách, a teda aj o predmetoch, činoch a vzťahoch. Vnímajú ich ako kognitívny jav

¹⁰⁸ Jazykovej stránke stereotypov sa venujú autori ako napr. Quasthoff, Uta 1973. *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt: Fischer-Athenäum; ďalej Putnam, Hilary 1975. *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers*, Volume 2. Cambridge: University Press; a vyššie citovaný Bartmiński (2016). K Lublinskej škole kognitívnej etnolingvistiky okrem Bartmińského pozri Zinken, Jörg 2004. *Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin*. *metaphorik.de* 07/2004, s. 115-136.

¹⁰⁹ Quasthoff (1973, 28, preklad autorka).

¹¹⁰ Jost (2007, 211).

¹¹¹ Rühling, Lutz 2004. 'Bilder vom Norden' – Imagines, Stereotype und ihre Funktion. Arndt, Astrid – Blödom, Andreas – Fraesdorff, David – Weisner, Annette – Winkelmann, Thomas (Hrsg.), *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktionen von Nördlichkeit in interdisziplinärer Perspektive*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 282.

¹¹² V prípade môjho korpusu som identifikovala iba pozitívne stereotypy, mieru hodnotiaceho prvku bolo možné identifikovať na základe príznakovosti použitých výrazov, kotextu i celkového kontextu, v ktorom boli použité.

¹¹³ Rühling (2004, 282, preklad autorka).

a ich hodnotiacu funkciu označujú za sekundárnu.¹¹⁴ Vyjadrením hodnotenia a emocionálneho postoja sa totiž podľa Jerzyho Bartmińskiego, úloha stereotypu vonkoncom nevyčerpáva, dokonca sa nekončí ani pri tom, že stereotypy zjednodušujú naše myslenie o svete, respektíve ani vtedy, keď naplnia svoju integračnú a sociálnu funkciu. Bartmiński, opierajúc sa o Hilaryho Putnama, uvádza:

„Podle vyjádření H. Putnama stereotyp obsahuje navíc specifickou ‚teorii‘ předmětu, jeho běžnou, všeobecně rozšířenou konceptualizaci, výpověď o tom, které jeho vlastnosti jsou z perspektivy běžného člověka nápadné. Typické (stereotypové či prototypové) jablko je červené, stereotypový kůň je silný a zdravý, typický (prototypový) stůl má čtyři nohy, typický úředník je věcný a suchý, typický umělec je nekonvenční, typická (prototypová) žena je citlivá, stereotypový muž žárlivý. Hodnocení se tu propojuje s popisem, popisné vlastnosti jsou přitom zjevnější a hodnocení skrytější.“¹¹⁵

Funkcia stereotypu sa však podľa Adama Schaffa, ktorý stereotyp chápe nielen ako kognitívnu, ale aj ako pragmatickú štruktúru¹¹⁶, potvrdzuje práve prepojením stereotypu s hodnotením a emocionálnym vzťahom nositeľa stereotypu k veci, na ktorú sa daný stereotyp vzťahuje.¹¹⁷ Na príkladoch cestopisných reportáží z excerpovaných textov je na množstve opakujúcich sa pozitívnych stereotypných vyjadrení vidieť práve tento pozitívny vzťah ich protagonistov, a teda nositeľov stereotypov k Severu a Severanom. „Obsahovou náplňou cestopisu“, ako hovorí Zlatko Klátik a upozorňuje tým na vzťah, ktorý vzniká medzi protagonistom a objavovaným priestorom, „je cestovanie ako poznávací a emotívny proces, ktorý sa uskutočňuje v stretnutí subjektu v priestorovom a časovom pohybe s objektívnou skutočnosťou, zväčša novou a neznámou. Pritom nie je natoľko dôležité geografické priestorové napätie, ale predovšetkým napätie kultúrnocivilizačné“¹¹⁸. Stereotypné vyjadrenia

¹¹⁴ Zinken (2004, 115-116).

¹¹⁵ Bartmiński (2016, 80).

¹¹⁶ Schaff, Adam 1984. The pragmatic function of stereotypes [online]. vol. 1984, no. 45, 1984, s. 89.

¹¹⁷ Bartmiński (2016, 28).

¹¹⁸ Klátik, Zlatko 1968. *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 24.

často pramenia z tohto kultúrnocivilizačného napätia, tlmia ho, zmierňujú, alebo naopak zdôrazňujú. Stereotypy sú materiálnymi topoi¹¹⁹, osobitými experimentálnymi pravdami, zvláštnymi vetami, ktoré všetci akceptujú a ktoré sa viažu na rôzne oblasti spoločenského života.¹²⁰ Medzi materiálne topoi patria okrem stereotypov aj klišé, kým však pre stereotyp je konštitutívnou vlastnosťou obsahová výpoveď, pre klišé je rozhodujúca frekventovanosť, sú to opakujúce sa frázy, ktoré sa nemusia nutne viazať na určitú sociálnu skupinu.¹²¹ Patria sem aj tzv. *commonplaces*, *locus communis*, všeobecne platné vety, ktoré sú predformulované, nie sú viazané na určitý typ komunikačnej situácie a ani sa neklasifikujú ako metaforické.¹²² Dobrým príkladom je ironický text z obálky humoristického týždenníka *Slyx*¹²³ z roku 1919, ktorý podobnou všeobecne platnou pravdou – kto má voľbu, ten má dilemu – priblížil rozpoltenosť spôsobenú novým názvom mesta Bratislava:

Pozsony. Preßburg. Bratislava. Wilsonove miesto. Wer die Wahl hat, hat die Qual.¹²⁴

(Pozsony. Pressburg. Bratislava. Wilsonovo miesto. Kto má voľbu, má aj dilemu.)

Napriek tomu, že stereotypy sú konvencionalizované, ako tvrdí Silke Göttischová-Eltenová, ich interpretácie sú otvorené, pretože etablované stereotypy možno prispôbovať rôznym ideologickým či politickým konceptom.¹²⁵ V tejto súvislosti možno uviesť Bartmiňského príklad stereotypu Nemca, ktorého tzv. bazový obraz je v Poľsku veľmi rôznorodý.

¹¹⁹ Topoi sa však podľa Lublinskej školy kognitívnej etnolingvistiky radia medzi stereotypy, sú ich podtypom, podobne ako formula a idióm, pozri Bartmiński (2016, 74-76).

¹²⁰ Jost (2007, 184).

¹²¹ Jost (2007, 215). K pojmu sociálny stereotyp viac Pümpel-Mader (2010, 146).

¹²² Jost (2007, 194).

¹²³ *Slyx* bol nemeckojazyčný ilustrovaný časopis pre humor, umenie a spoločnosť, ktorý vychádzal od 16. 3. 1919 do 8. 6. 1919.

¹²⁴ *Slyx*, 6. 4. 1919.

¹²⁵ Göttisch-Elten, Silke 2001. *Populäre Bilder vom Norden im 19. und 20. Jahrhundert*. Engel-Braunschmidt, Annelore – Fouquet, Gerhard – von Hinden, Wiebke – Schmidt, Inken (Hrsg.), *Ultima Thule. Bilder des Nordens von der Antike bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 143.

Bartmiński uvádza stereotypné vlastnosti Nemca ako cudzosť, inakosť, kruhosť, ale na druhej strane i vzdelanosť či pracovitosť. Z tohto súboru sa v určitom ideologickom diskurze uskutočňuje výber a aktivizuje sa určitý variant, resp. profil bazového stereotypu.¹²⁶

„Profil Němce jako prototypového ‚cizího‘ (cizince) je výtvořem optiky ‚prostého člověka‘. Profil Němce-*pludraka* (podivína) byl vytvořen ve staropolské, sarmatské kultuře. Profil Němce jako dobrého organizátora a kulturního okupanta ukazuje perspektivu polského vlastence 20. století, profil Němce jako vraha perspektivu obětí hitlerovského teroru. Profil Němce jakožto Evropana funguje v Polsku u dnešní mladé generace, aspirující na účast v mezinárodním životě [...].“¹²⁷

Tak sa napríklad v modernizačnom diskurze aktivujú pri Severanoch charakterové vlastnosti spájané s demokratickými hodnotami, ako je vrodenný zmysel pre neskorumpovanosť a transparentnosť, ako aj s týmito vlastnosťami koherentné vonkajšie rysy ľuďa a krajiny, čiže čistota a nepoškvrnenosť prírody, čistota verejných priestranstiev i upravenosť rovnošiat úradníkov. V súvislosti so zdôrazňovaním historickej legitímnosti sa zase uplatňuje napríklad zdôrazňovanie pôvodnosti severogermánskeho jazyka. Pri vzájomnom porovnávaní konkrétnych severských národov sa, naopak, zdôrazňujú odlišnosti založené najmä na vonkajšom výzore, ako sú stavba tela, elegancia a pod.

Podľa Barmińskiego analýza bazového obrazu a jeho profilov umožňuje skúmať intenciu konkrétneho profilovania stereotypu, t. j. dôvod, prečo sa v určitom diskurze profiluje ten konkrétny variant bazového stereotypu, a nie iný.¹²⁸ Z tohto hľadiska je teda dôležité aj to, kto daný stereotyp práve v danej situácii použije, pretože stereotypy, ako hovorí Gabriela Dudeková, vypovedajú v podstate viac o tých, ktorí ich vytvárajú, preberajú a vedome využívajú, než o tých, ktorých zobrazujú. Podľa nej sú „[...] zrkadlovým obrazom vlastného seba-obrazu: a to bez ohľadu na to, či ide o obraz vlastnej skupiny – autostereotyp, zdôrazňujúci hlavne pozitívne vlastnosti, alebo o heterostereotyp, čiže obraz iného, ktorý hyperbolizuje vlastnosti

¹²⁶ Bartmiński (2016, 28).

¹²⁷ Tamže, zdôraznené podľa originálu.

¹²⁸ Tamže.

cudzieho¹²⁹. Na základe analýzy heterostereotypu tak môžeme aspoň čiastočne zrekonštruovať to *my*, ktoré je aktívnym účastníkom komunikácie, jej subjektom, ale často zostáva na prvý pohľad nevidené, tušené len ako odtlačok explicitne sformulovaného vyjadrenia o *oni*. Práve s pnutím medzi *my* a *oni* súvisí kategória tzv. diskurzno-sémantických základných figur, ktorej sa bližšie venujem ďalej v texte.

1.6 Diskurzno-sémantické základné figúry – skúmanie nevy povedaného

Diskurzna sémantika, ako ju chápe Busse¹³⁰, sa snaží o rekonštrukciu podmienok výpovedí v zmysle Foucaulta, „[...] výpovedí, podľa ktorých je možná zmysluplná reč [...]. Jej epistemologickým záujmom sú historické epistémy, kategórie alebo schémy vnímania, spracovania a vytvárania poznatkov, ktoré sa v danom čase považujú za samozrejmé“¹³¹. Pod schémou si tu treba predstaviť kognitívnu štruktúru, ktorá umožňuje spracovávať zmyslové vnemy a usporadúvať vedenie. Pričom tieto schémy sa utvrdzujú tým, že sa na podobných predmetoch opakovane vnímajú podobné vlastnosti ako dôležité.¹³² Ďalej sa zdôrazňuje aktivnosť týchto štruktúr, ktorých úlohou je okrem selekcie dôležitých informácií, ich integrovania do znalostnej bázy a jej štruktúrovania a organizácie, aj tvorba inferencií pri medzerách vo vnímaní.¹³³ Tieto obsahy, ktoré unikajú vedomiu hovoriaceho, sú reprezentované na hlbkovej úrovni textovej sémantiky: môžu ich tvoriť presupozície (pragmatika)

¹²⁹ Dudeková, Gabriela 2012. Etnické stereotypy v období nacionalizmu: problémy a výzvy [online]. *Forum Historiae* 2/2012, s. 6, zdôraznené podľa originálu.

¹³⁰ Busse, Dietrich 1997. *Das Eigene und das Fremde. Annotationen zu Funktion und Wirkung einer diskurssemantischen Grundfigur*. Jung, Matthias – Wengeler, Martin – Böke, Karin (Hrsg.), *Die Sprache des Migrationsdiskurses. Das Reden über „Ausländer“ in Medien, Politik und Alltag*. Opladen: Westdeutscher Verlag, s. 25.

¹³¹ Scharloth, Joachim 2005. Die Semantik der Kulturen. Diskurssemantische Grundfiguren als Kategorien einer linguistischen Kulturanalyse [online]. Busse, Dietrich – Niehr, Thomas – Wengeler Martin (Hrsg.), *Brisante Semantik, Neuere Konzepte und Forschungsergebnisse einer kulturwissenschaftlichen Linguistik*. Berlin; Boston: Max Niemeyer Verlag, s. 122, preklad autorka.

¹³² Scharloth (2005, 123).

¹³³ Tamže.

alebo implikácie odvodzované prostredníctvom inferencií, môžu ich tvoriť sémantické prvky alebo môžu byť súčasťou lexikálneho významu slov.¹³⁴ Busse nabáda:

„[...] Som pevne presvedčený, že analýza nerefektovaného, neartikulovaného, samozrejmeho, a teda netematizovaného, ale napriek tomu diskurz štruktúrujúceho poznania musí zaujať ústredné miesto v každej historickej sémantike, ktorá chce byť braná vážne ako príspevok k historickej epistemológii.“¹³⁵

V tejto súvislosti zaviedol kategóriu *diskurssemantische Grundfiguren* (diskurzno-sémantické základné figúry)¹³⁶, ktoré sa môžu vyskytovať v rôznych diskurzoch, nie sú teda viazané na jeden diskurz, zároveň však určujú vnútornú štruktúru diskurzu, ktorá nemusí byť totožná s tematickou štruktúrou textov.¹³⁷ Busse uviedol príklad *vlastné* a *cudzie*, ktoré odhalil vo svojej analýze koloniálneho diskurzu v súvislosti s vytváraním kolektívnej identity v 19. storočí.¹³⁸ Do tejto kategórie možno podľa neho zaradiť napríklad opakujúcu sa figúru *kultúrne (naše)* a *nekultúrne (cudzie)*, ktorá sa v skúmanom korpuse tejto publikácie opakuje pri opisoch Sámov a ich zvykov: Sámovia sú označovaní ako národy na nižšej vzdelanostnej úrovni¹³⁹, kým napríklad nórsky národ je vysoko kultivovaný, Laponci sú kmeň príbuzný mongolskej rase, je to prírodný národ¹⁴⁰, ktorý sa vyznačuje nedostatkom kultúry, čo dokazuje aj primitívna dezinfekcia rúk, na rozdiel od krajín kultúrnych¹⁴¹ sú považovaní za cudzí, nanajvýš osobitý, necivilizovaný, hoci duchovne prebudený národ.¹⁴²

Joachim Scharloth dokladá príklad inej dichotómie, a to *príroda* verzus *umelosť*, ktorá formovala kultúru poslednej tretiny 18. storočia.¹⁴³ V krátkosti

¹³⁴ Scharloth (2005, 124).

¹³⁵ Busse (2000, 43, preklad autorka).

¹³⁶ Busse (1997, 25).

¹³⁷ Scharloth (2005, 123).

¹³⁸ Busse (1997, 25).

¹³⁹ uk. Elga und Helen. *Preßburger Zeitung*, 12. 4. 1925.

¹⁴⁰ Heilkunst und Aberglaube bei den Lappen. *Preßburger Zeitung*, 25. 8. 1926.

¹⁴¹ Tamže.

¹⁴² Ester Blenda Nordström. Das Volk der Zelte. *Preßburger Zeitung*, 15. 12. 1927.

¹⁴³ Scharloth prispel k skúmaniu diskurznych sémantických figúr využitím kultúrnej semiotiky Umberta Eca (2005, 119-135).

zhriem základné myšlienky o diskurzno-sémantických základných figúrach, ako ich uvádza Scharloth vo svojom pokuse o kultúrnu lingvistickú analýzu. Tvrdí, že zo semiotického hľadiska je kultúra segmentáciou obsahu prostredníctvom opozičných prvkov, ďalej, že pre teóriu diskurzno-sémantických základných figúr je dôležitý postštrukturalistický pohľad, podľa ktorého sa obsahy textov čiastočne vymykajú kontrole svojich tvorcov, ako aj to, že význam kultúrnej jednotky je súhrn vlastností, ktoré má spoločné s inými kultúrnymi jednotkami a ktorými sa od nich líši, kultúrne jednotky sú binárne kódované sémy, tvoriace sémantické opozičné osi. Kým kultúrne jednotky, ktoré majú viacero spoločných definičných znakov, tvoria sémantické pole, sémantické polia, ktoré sa od seba odlišujú protikladnými charakteristikami, tvoria sémantický systém. Z toho vyplýva, že diskurzno-sémantické základné figúry, ktoré nefungujú len v textoch, ale vo všetkých druhoch reprezentácií, prítomné vo výtvarnom umení, v architektúre aj v móde, možno chápať ako sémantické opozície, ktoré štruktúrujú veľký počet sémantických polí, a zároveň ich možno opísať ako základné opozície funkcií, ktoré od seba navzájom oddeľujú sémantické polia, pričom zo semiologického hľadiska sú to základné prvky organizácie komplexného sémantického systému.¹⁴⁴

Pri skúmaní diskurzno-sémantických základných figúr sa analýza nesústreďuje len na plnovýznamové slová, kam patria kľúčové pojmy, heslá a podobne, ale, ako podčiarkuje Busse, často sa treba pozrieť napríklad aj na používanie zámen, pri figúre *naše* a *cudzie* zdôrazňuje zámeno *my*.¹⁴⁵ Binárne kódovanie sa črtá aj v modernizačnom diskurze, kde z hĺbkovej sémantickej úrovne na povrch presakuje opozícia *nové* verus *staré*, *pohyb* verus *stagnácia*, *po-krok* verus *úpadok*. V tematickom diskurze o Československu sa v mestských bratislavských periodikách, najmä v tých nemeckojazyčných, pretavuje táto opozícia v prvých rokoch po vzniku ČSR napríklad aj do používania názvu mesta – v *Preßburger Zeitung* a *Preßburger Presse* to bol Pressburg (resp. Pozsony) na rozdiel od *Bratislavaer Zeitung am Abend*, v ktorých to bola konzekventne Bratislava, ako už naznačujú aj samotné názvy novín. Opačný pohľad na *nové* sa prejavoval priamo v textoch periodík, rubrika *Aus guten*

¹⁴⁴ Scharloth (2005, 123-126).

¹⁴⁵ Busse (2000, 51-52).

*alten Zeiten*¹⁴⁶ (Zo starých dobrých čias) v týždenníku *Preßburger Presse* nostalgicky pripomína obdobie pred vzniku ČSR a naopak voči *starým* Prešpurákom sa kriticky stavajú fejtóny vo večerníku *B. Z. am Abend*.¹⁴⁷

Táto schéma sa však dá identifikovať aj ako opozícia *my* verzus *oni*, keď sa *my* konštruje ako obyvatelia Pressburgu/Prešpuráci vs. Československá republika, Česi resp. v druhom prípade *my* Bratislavčania, obyvatelia novovzniknutej ČSR vs. Prešpuráci. Jazyk sa stáva symbolickou projekčnou plochou, na ktorej sa odohráva vymedzenie voči cudziemu. Po vzniku ČSR slovenský štátny aparát pomáhali budovať českí úradníci, učitelia a vysokoškolskí pedagógovia.¹⁴⁸ V ilustračnom texte z *Preßburger Presse* reprezentuje *cudzie* práve taký český úradník, ktorý sa so spolucestujúcimi v železničnom kupé rozpráva, samozrejme, iba po česky a dokonca ešte povýšeneckým tónom. Názov mesta Pressburg je hneď v úvode citátu opravený na oficiálny názov Bratislava, pričom nasledujú témy, o ktorých sa rozpráva v kupé a ktoré rezonujú aj naprieč textami v periodikách uvedeného obdobia:

Preßburg, ach so, Bratislava-Prag im Eisenbahnwagen zweiter Klasse. Es wird über die Teuerung, über die Lebensverhältnisse, über Regierung und Parteien, über die Eisenbahn usw. gesprochen. Nur das Wetter wird allgemein anerkannt. Ein älterer Staatsbeamter, der unbedingt in der Slovaekie regieren helfen mußte und nun froh ist, aus den „unangenehmen Verhältnissen“ in der Slovaekie wieder in seine Zlata Praha zu kommen. Er spricht unnatürlich, geziert und denkt das ist vornehm; immer belehrend, väterlich, alles besser wissend und herablassend, wie das heute fast jeder Wagenverschieber tut, um aufdringlich und stets unangebracht seinen Machtdünkel zu offenbaren.¹⁴⁹

(Pressburg, vlastne, Bratislava-Praha v železničnom vozni druhej triedy. Hovorí sa o zdražovaní, o životných pomeroch, o vláde a stranách, o železnici atď. Len na počasí sa všetci zhodnú. Starší štátny úradník, ktorý musel nutne

¹⁴⁶ Aus guten alten Zeiten. *Preßburger Presse*, 19. 1. 1920.

¹⁴⁷ Der Kraxelhuber. Ein Pressburger Porträt. *B. Z. am Abend*, 17. 6. 1920; A. G.: Kraxelhuber Sauergurkenfreuden. *B. Z. am Abend*, 28. 7. 1920.

¹⁴⁸ Harma, Josef – Kamenec, Ivan 1988. *Na spoločné ceste: česká a slovenská kultura mezi dvěma válkami*. Praha: Horizont, s. 96.

¹⁴⁹ H. O. B.: Sein Lied. *Preßburger Presse*, 7. 6. 1920.

pomáhať na Slovensku vládnuť a teraz sa už nevie dočkať, kedy sa vráti z „neprijemných pomerov“ na Slovensku späť do svojej Zlatej Prahy. Rozpráva neprirodzene, vyumelkované a myslí si, že znie aristokraticky; stále poučuje, otcovsky, vie všetko najlepšie a tvári sa blahosklonne ako dnes každý druhý posunovač, aby neodbytné a jednotaj nemiestne dával najavo svoju samolúbu posadnutosť mocou.)

Jednou z tém rozhovoru bolo poľnohospodárstvo. Keď sa zapojil tento český spolucestujúci do diskusie ostatných pasažierov, pomery na Slovensku zhodnotil s dešpektom a prítomnému sedliakovi dal jasne najavo svoju nadradenosť. Toto je vyjadrené opakujúcimi sa príslovkami z predošlého citátu „belehrend, väterlich, herablassend“ (poučujúc, otcovským tónom, blahosklonne). Jazyky, ktorými sa rozprávalo v kupé, čeština a slovenčina, exkluodovali väčšinu cestujúcich, vnímali sa ako cudzí element:

Es wird nur tschechisch und slovakisch gesprochen, als ob alle nur Tschechen und Slovaken wären. Man knüpft auch ein Gespräch über die landwirtschaftlichen Verhältnisse in der Slowakei an, wieder belehrend, väterlich, herablassend – nur um dem Bauern die Minderwertigkeit der Bodenbewirtschaftung in der Slowakei im allgemeinen und seine persönliche Minderwertigkeit im besonderen begreiflich zu machen. Ekelhaft!¹⁵⁰

(Hovorí len po česky a slovensky, akoby tu boli len Česi a Slováci. Pridá sa aj k rozhovoru o poľnohospodárskych pomeroch na Slovensku, opäť poučujúc, otcovským tónom, blahosklonne – len aby sedliakovi dal najavo menejcennosť obhospodarovania pôdy na Slovensku všeobecne a osobitne jeho osobnú menejcennosť. Odporné!)

Reakciou roľníka na také jednanie bola maďarská pieseň o pokosenej lúke bez kvetov, o krutom svete a žltnúcom jesennom lístí, o umieraní vyjadrenom metaforami z prírody. Roľník túto pieseň spieval z okna, pretože, ako vysvetľuje fejtón, „der Raum ist zu eng, sein Lied, seine Seele sucht Weite,

¹⁵⁰ H. O. B.: Sein Lied. *Prefßburger Presse*, 7. 6. 1920.

die stille unendliche Weite¹⁵¹ (priestor je tesný, jeho pieseň, jeho duša hľadá šíravu, tichú nekonečnú diaľku). Železničný vozeň v tejto textovej metafore môže predstavovať stiesnený priestor novej krajiny, maďarská pieseň, naopak, vyjadruje túžbu po pôvodnej veľkej krajine bez hraníc. Okrem maďarčiny necháva text zaznieť aj slovenčinu vo vete „Hm, to je Madjar!“ vloženou do úst či myslí ostatných cestujúcich, čím sa vytvorila krehká implicitná opozícia voči českému úradníkovi, pričom *my* tvorili obyvatelia Pressburgu, a *oni*, teda to cudzie, reprezentoval český predstaviteľ československého štátu. V texte však nezaznieva názov Pressburg, inferuje ho čitateľ, ktorý predpokladá, že ide o prešpurácke *my*, ktoré sa predstavuje ako mnohonárodnostné a najmä viacjazyčné¹⁵², pretože prostredníctvom rozprávača je prítomná nemčina, pieseň zaznela v maďarčine a výrok v priamej reči v slovenčine¹⁵³:

Einem Deutschen im Abteil werden die Augen feucht, so innig ergreifend kling das Lied des Bauers. Seele schwingt zu Seele. „Hm, to je Madjar!“ sagen die andern und rücken zusammen. Gott sei Dank!¹⁵⁴

(Nemcovi v kupé sa zarosili oči, tak vrúcne dojímavou znela sedliakova pieseň. Duša sa obracia k duši. „Hm, to je Maďar!“ hovoria ostatní a zomknú sa k sebe. Vďaka Bohu!)

Na rozdiel od periodika *Preßburger Presse* večerník *B. Z. am Abend* prostredníctvom mnohonárodnostného profilu Bratislavy¹⁵⁵ jasne prezentuje svoj kladný postoj voči Československu. To vidno aj v texte, kde sa na základe priezvisk maturantov na table vo výklade jedného z bratislavských gymnázií vysvetľuje a obhajuje atribút československý:

¹⁵¹ H. O. B.: Sein Lied. *Preßburger Presse*, 7. 6. 1920.

¹⁵² Pri medzivojnovnej Bratislave, Prešporku, sa často zdôrazňuje jej trojjazyčnosť. Tancer, vychádzajúc zo svojich výskumov, sa však domnieva „[...] že trojjazyčnosť bola špecifickou (možno typickou) črtou iba istej vekovej, sociálnej a profesijnej skupiny“ (Tancer, Jozef 2012. *Obraz nie je odraz. Reprezentácie mesta ako výskumný problém*. Dudeková, Gabriela a kol. 2012. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 24).

¹⁵³ Na základe obsahu textu predpokladám, že vyslovená veta bola v slovenčine (a nie v češtine).

¹⁵⁴ H. O. B.: Sein Lied. *Preßburger Presse*, 7. 6. 1920.

¹⁵⁵ Ladislav Benedek: Schattenbilder. *B. Z. am Abend*, 27. 7. 1921.

Auf diesen Bildern vereinigen sich alle Nationen und Konfessionen der Tschechoslowakischen Republik in schöner Harmonie. Da finden wir Tschechoslowaken [...] Deutsche [...] Magyaren [...] Juden [...]. Tschechoslowakisch ist, wenn alle Nationen und Konfessionen der Tschechoslowakischen Republik sich auf dem gemeinsamen Boden der Kultur, Wissenschaft und gedeihlichen Arbeit finden.¹⁵⁶

(Na týchto obrázkoch sa v krásnej harmónii spájajú všetky národy a konfesie Československej republiky. Nájde sa tu Čechoslovákov [...] Nemcov [...] Maďarov [...] Židov [...] Československé je to, keď sa všetky národy a konfesie Československej republiky ocitnú na spoločnej pôde kultúry, vedy a prosperujúcej práce.)

V tematickom diskurze o Severe sa vzhľadom na prevažne cestopisný, resp. populárno-náučný charakter excerpovaných textov celkom prirodzene prejavila evidentná opozícia *naše vs. cudzie*. Na druhej strane urbánny charakter analyzovaného korpusu predefinoval témy ako mestský priestor, moderná žena, emancipácia, hygiena, doprava a pod. Keďže skúmané periodiká mali lokálny mestský charakter a väčšina analyzovaných textov bola určená lokálnemu publiku, vyskytujú sa v nich explicitné i implicitné porovnania škandinávskych miest s Bratislavou (Pressburgom) a Československom na osi *my – oni*, *u nás – u nich*, pričom *oni* sa hodnotili kladne, čo podporuje pozitívny obraz o Severe, ktorý všeobecne v našom verejnom diskurze pretrváva dodnes.

¹⁵⁶ Abiturienten. [rubrika Vom Tage]. *B. Z. am Abend*, 26. 7. 1922. Porovnaj Motyková (2012b, 50-51).

2.

KORPUS

2.1 Nemeckojazyčná periodická tlač v Bratislave medzi dvoma svetovými vojnami

Podľa Edgara Platena by mal byť správne pre *sever* vyhradený plurál, pretože neexistuje vlastne jeden, ale hovoríme o rôznych severoch.¹⁵⁷ Platen má na mysli Sibír, Kanadu, Severnú Afriku, severné Taliansko, no a napokon európsky Sever. Za Sever sa v tejto monografii považuje posledný zmieneny, geopolitický konštrukt na severe Európy, ktorý poznáme pod názvom Škan-dinávia a ktorý evokuje tento rozšírený heterostereotyp:

„Pre väčšinu ľudí sa Sever nachádza veľmi ďaleko – poznajú ho, ale skôr z rozprávania než z vlastnej skúsenosti. Ide o nehostinnú oblasť, dovolenky človek radšej trávi na juhu. Ale vieme, že ľudia na Severe žijú v usporiada-ných pomeroch, spoločnosť je liberálna, majú perfektne fungujúci sociálny štát, netrpia núdzu, veru, na Severe je chudoba neznámym pojmom. Všetko tu má svoje miesto, takmer ako v raji. Obyvatelia Severu sú väčšinou mlčan-liví ako vo filmoch Ingmara Bergmana, sú prirodzene plavovlasí a modrookí a v lete i v zime neprestajne oddaní. Stále prítomné sú však melanchólia a ne-pokoj, myšlienky na sivé a ťaživé nebo.“¹⁵⁸

Aj takto geograficky relatívne jednoznačne vyhranený priestor sa zobrazo-val v skúmanom korpuse rôzne. Na jednej strane sa v ňom Sever vyznačuje nedotknutosťou, panenskosťou prírody a divokosťou reprezentovanou fau-nou i flórou, je recipovaný ako predkapitalistická či predindustriálna idyla napr. v článku *Die Heimat der Urgermanen*¹⁵⁹ (Vlast' prastarých Germánov), na strane druhej sa vo väčšine analyzovaných textov prezentuje ako moderná industrializovaná spoločnosť.

Platen nazýva sever či Sever prerozprávaným priestorom – „ein erzähl-ter Raum“¹⁶⁰ – v zmysle definícií priestoru (espace) a miesta (lieu) Michela

¹⁵⁷ Platen, Edgar 2012. *Norden. Zu seinen Darstellungen in der Nachkriegs- und Gegenwartslite-ratur*. München: Iudicium, s. 16, preklad autorka.

¹⁵⁸ Henningsen, Bernd 2013. *Der Norden: Eine Erfindung. Das europäische Projekt einer regio-nalen Identität* [online]. Antrittsvorlesung. 28. Mai 1993. Humboldt-Universität zu Berlin. Philosophische Fakultät II. Nordeuropa-Institut, s. 3, preklad autorka.

¹⁵⁹ *Die Heimat der Urgermanen. Preßburger Zeitung*, 4. 6. 1928.

¹⁶⁰ Platen (2012, 15).

Certeaua.¹⁶¹ Podľa Certeaua rozprávanie neprestajne pretvára miesta na priestory a naopak. Priestorom nazýva Certeau miesto, s ktorým sa niečo „robí“: tak napríklad z ulice, ktorá je geometrickým miestom, sa až prostredníctvom chodcov stáva priestor.¹⁶² Rovnako je pre neho aj „kniha priestorom, ktorý vzniká praktickým zaoberaním sa miestom, vytvoreným znakovým systémom – niečím napísaným“¹⁶³. Periodická tlač, ktorú som skúmala takmer sto rokov po jej publikovaní, mi poskytla možnosť aspoň sčasti porozumieť mechanizmu vytvárania a potvrdzovania obrazu Škandinávie a škandinávskych krajín v stredoeurópskych súvislostiach.

Keďže premenovanie Pressburgu/Pozsony v roku 1919 bolo v skúmanom období v nemeckojazyčnej tlači aj naďalej reflektované ako politický a často násilný akt voči mestu a jeho autochtónnemu obyvateľstvu, konzekventné použitie niektorého z troch variantov Pressburg – Pozsony – Bratislava je v súvislosti s obsahom úvodníkov a ostatných článkov častým ukazovateľom názoru denníka na novovzniknutú Československú republiku. Väčšina nemeckojazyčných denníkov a týždenníkov reflektovala rozpoltenosť mesta, ktoré spolu so starým menom, či lepšie menami (Pressburg, Pozsony, Prešporok), stratilo starú identitu a pomocou nového názvu sa usilovalo kodifikovať novú. V tlači možno pozorovať žartovný výklad toho, ako Bratislava dostala svoje meno:

Pressburg, die vielbegehrte Stadt erhält eine neue Erklärung für ihren althistorischen Namen: die Entenmächte pressten an der Burg solange herum, bis Brati-slava daraus wurde.¹⁶⁴

(Pressburg, veľavážené mesto, dostáva nové vysvetlenie svojho starobylého názvu: krajiny Dohody toľko tlačili (pressten) na hrad (Burg), až z neho vytlačili Brati-slavu.)

¹⁶¹ Joanna Derdowska upozorňuje, že v humanitnej tradícii sa aktualizujú pojmy priestor a miesto opačne: „Miesto je oproti prostoru relatívne a je vytvárané subjektívnym vnímaním“ (Derdowska, Joanna 2011. *Kmitavá mozaika – mestský prostor a literárny dilo*. Příbram: Pistorius & Olšanská, s. 49). Porovnaj Rau, Susanne 2013. *Räume*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, s. 64.

¹⁶² Certeau, Michel 2006. *Praktiken im Raum*. Dünne, Jörg – Günzel, Stephan (Hrsg.), *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 346.

¹⁶³ Certeau (2006, 345).

¹⁶⁴ *Шyx*, 4. 5. 1919.

Aby nemeckojazyčné obyvateľstvo zdôraznilo svoju spolupatričnosť s Uhorskom, resp. novým Maďarskom, ako uvádza Margita Gáborová¹⁶⁵, v článkoch denníka *Preßburger Zeitung* sa do vzniku Československa používala maďarská forma názvu mesta Pozsony. Podľa Gáborovej¹⁶⁶ sa však práve na tomto denníku dá pozorovať obrat u nemeckojazyčného obyvateľstva po tom, ako sa Prešporok 24. 12. 1918 stal súčasťou ČSR, pretože z Pozsony bol odrazu Pressburg a aj tón voči Budapešti sa začal meniť. Celkom iný postoj k názvu nového hlavného mesta prezentuje prorepublikovo orientovaný denník *Bratislavaer Zeitung am Abend*, ktorého články sú tiež súčasťou skúmaného korpusu tejto publikácie. Fejtón nazvaný Platonische Hochzeitsreise nach Bratislava¹⁶⁷ (Platonická svadobná cesta do Bratislavy) opisuje, ako sa mladý pár zoznamuje v kupé vlaku na trase Praha – Bratislava. Ich zoznámenie prebieha nasledovne: „Er: Gnädige, fahren Sie auch nach Bratislava? Sie: Ja! (Nach einer Weile:) Nach Bratislava.“ (On: Milostivá, aj vy cestujete do Bratislavy? Ona: Áno! [Po chvíli:] Do Bratislavy.) Neskôr, keď sa k nim pripojí tretí pasažier, jasne sa zdôrazní skutočnosť, že sú Bratislavčania a nie *Pressburger*, Prešpuráci. Tak totiž na rozdiel od výrazu *Bratislavaer* označuje *Bratislavaer Zeitung am Abend* neprogresívnych obyvateľov mesta, ktorí odmietajú pokrokovú novú Bratislavu. V tomto texte sa tretí pasažier pýta mladého muža v kupé: „Der Dritte: Sie sind ein Pressburger? Er: Ich bin aus Bratislava.“ (Tretí: Vy ste Prešpurák? On: Som z Bratislavy).

V prípade Bratislavy i Prešporoka či Pressburgu ide o ten istý denotát, to isté mesto, ale v denníku *Bratislavaer Zeitung am Abend* je konceptualizované v diskurze o meste inak, čo sa manifestuje aj výberom názvu – raz ide o progresívne mesto (Bratislava), druhý raz o mesto spiatočnicke (Pressburg). Hoci sa Prešporok do roku 1918 pokladal najmä za *nemecké* mesto, situácia sa, prirodzene, po založení Československa zmenila. Tento trend bol však badateľný už predtým. Pokiaľ ide o podiel na počte obyvateľstva, už v roku 1910 bol oproti roku 1851 zreteľný viac než 30-percentný rozdiel: „Kým v roku 1851 tvorili Nemci s podielom na zložení obyvateľstva 74,6 % absolútnu väčšinu, o 60 rokov neskôr, v roku 1910, sa k nemeckému jazyku

¹⁶⁵ Gáborová, Margita 2014. Identitätsvariationen der Pressburger Deutschen vor und nach 1918. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. 28/2014/1-2, s. 187.

¹⁶⁶ Gáborová (2014, 191).

¹⁶⁷ Platonische Hochzeitsreise nach Bratislava. *B. Z. am Abend*, 31. 8. 1920.

ako k materinskej reči hlásilo už len 41,9 % Bratislavčanov.¹⁶⁸ Podľa prihlásenia k tej ktorej národnosti z celkovo 98 189 obyvateľov Bratislavy v roku 1921 bolo 25 837 Nemcov, 27 481 Slovákov a 20 731 Maďarov.¹⁶⁹ Napriek tomu, že sa Nemci v ČSR ocitli v dôsledku novej politickej situácie v pozícii národnostnej menšiny, Michal Schvarc upozorňuje, že

„[...] Československá republika otvorila pre Nemcov nielen v Bratislave, ale aj na celom Slovensku dovtedy nepoznané horizonty. Mohli si zakladať vlastné politické strany, spolky či iné verejné korporácie v zmysle článkov 7 – 9 hlavy I. mierovej zmluvy zo Saint-Germain-en-Laye a zákona o štátnom jazyku, mohli mať vlastné školy a používať v úradnom styku, pravda pokiaľ v súdnom okrese dosiahli 20-percentné kvórum, materinský jazyk“¹⁷⁰.

Idylicky pôsobiaca situácia menšín v novom Československu však ani zďaleka nebola recipovaná vo všetkých nemeckojazyčných, a predpokladám, že ani v ostatných inojazyčných, najmä maďarskojazyčných denníkoch, rovnako pozitívne. Pričlenenie Prešporka k ČSR a jeho novonadobudnutá pozícia hlavného mesta Slovenska rezonovali v denníkoch rozpačito, na jednej strane bola tlač lojálna voči novému režimu a prijímala ho pozitívne, zároveň neustále pripomínala starý dobrý *Pressburg*. Svedčí o tom napr. pravidelná rubrika *Aus guten alten Zeiten* (Zo starých dobrých čias) v týždenníku *Preßburger Presse*, ktorá vyšla prvý raz v januári 1920.¹⁷¹ V nej redakcia vyzvala čitateľov, doslova *starých Prešpurákov*, aby zasielali spomienky svojho mesta ostatných 20 až 30 rokov:

¹⁶⁸ Schvarc, Michal 2011. *Finis Preßburg. Nemci v Bratislave 1918-1948*. Nižňanský, Eduard – Bútora, Ivan a kol., *Stratené mesto. Bratislava – Pozsony – Pressburg. Kto zbúral podhradie? Národy a etnické čistky v Bratislave v 20. storočí*. Bratislava: Marenčin PT, s. 211.

¹⁶⁹ Jahn, Ergbert K. 1971. *Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918-1929*. München – Wien: R. Oldenbourg.

¹⁷⁰ Schvarc (2011, 215).

¹⁷¹ Rubrika sa ujala a 17. 5. 1920 do nej prispel svojím fejtónom s príznačným názvom *Aus den guten alten Zeiten* spisovateľ a vydavateľ Karl Schrattenthal a 16. 8. 1920 aj spisovateľ Armin Ronai fejtónom *Märchen* (Rozprávka) o rozprávkových predvojnových cenách. Viac o Karlovi Schrattenthalovi pozri Zolcerová, Ivana 2016. Karl Weiß Schrattenthal – prešporský vydavateľ a literárny kritik na prelome 19. a 20. storočia. *STUDIA BIBLIOGRAPHICA POSONIENSIA*, s. 45-53.

In dieser Rubrik beabsichtigen wir ständig Erinnerungen aus dem gesellschaftlichen und politischen Leben unserer Stadt aus den letzten 20-30 Jahren, gewürzt mit heiteren Episoden und Schilderungen von Persönlichkeiten, welche hier eine Rolle spielten, zu bringen. Wir laden alle alten Preßburger ein, uns solche Erinnerungen zur Verfügung zu stellen oder selbst zu Beiträgen für diese Rubrik ausgearbeitet, uns einzusenden und hoffen so manche interessante Momente aus der jüngsten Vergangenheit Preßburgs der Vergessenheit zu entreißen. Die Redaktion.¹⁷²

(V tejto rubrike zamýšľame neustále uverejňovať spomienky zo spoločenského a politického života nášho mesta za posledných 20 až 30 rokov, okorenené veselými epizódami a opismi osôb, ktoré tu zohrávali nejakú úlohu. Pozývame všetkých starých Prešpurákov, aby nám zaslali tieto spomienky, alebo ich sami spracovali pre túto rubriku, a dúfame, že tak vytrhneme zo zabudnutia niektoré zaujímavé momenty z nedávnej minulosti Prešporoka. Redakcia.)

S medzivojnovou Bratislavou sa spájajú štyri koncepty: Martina Fiamová uvádza víziu maďarského Pozsony, druhou je trojnárodnostný Prešporok, treťou bola idea československej Bratislavy, ktorá miestnym Nemcom a Maďarom priznala status národnostnej menšiny. S poslednou menovanou ideou súvisí štvrtý koncept, vízia slovenskej Bratislavy, ktorá „smerovala k zníženiu českého vplyvu v meste“¹⁷³. Koncept presadzovania Bratislavy ako hlavného mesta Slovenska je v skúmanom korpuse evidentný, ako som už naznačila, najmä v nemeckojazyčnom liberálnom denníku *Bratislavaer Zeitung am Abend*, ktorý Jozef Tancer označuje za protipól tradičných konzervatívnych novín *Preßburger Zeitung*:

„Práve v medzivojnovom období signalizuje voľba názvu mesta aj ideologický postoj – lojalitu alebo rezervovanosť voči novému štátu, zdôrazňovanie tradície alebo nového začiatku. Konzervatívne nemeckojazyčné kruhy zostávajú verné starému názvu ‚Pressburg‘, moderná nemeckojazyčná literatúra

¹⁷² Aus guten alten Zeiten. *Preßburger Presse*, 19. 1. 1920.

¹⁷³ Fiamová, Martina 2011. Slováci v Bratislave 1918 – 1948. Nižňanský, Eduard – Bútora, Ivan a kol., *Stratené mesto. Bratislava – Pozsony – Pressburg. Kto zbúral podhradie? Národy a etnické čistky v Bratislave v 20. storočí*. Bratislava: Marenčin PT, s. 170.

a tlač zas zavádza do nemčiny označenie ‚Bratislava‘. Tak napr. vychádzajú v Bratislave po prvej svetovej vojne vedľa seba tradičné konzervatívne noviny *Preßburger Zeitung* a moderné liberálne noviny *Bratislavaer Zeitung am Abend*.¹⁷⁴

Napriek eminentnej snahe o slovakizáciu Bratislavy po založení ČSR stáva sa Bratislava „[...] centrom nemeckého politického a národného života. Ako administratívne centrum Slovenska mala na to všetky predpoklady, ktoré umocňovala prítomnosť početne silnej nemeckej komunity“¹⁷⁵. Bohatá nemeckojazyčná tlač vydávaná v Bratislave sa živo zaujímalala o svetové i lokálne dianie, podieľala sa na vytváraní obrazu mesta, reflektuje nové a moderné, a to buď veľmi kriticky, alebo s neskrývaným obdivom, podľa toho, o noviny ktorej strany ide a s akým zameraním. Neodškriepiteľný význam dennej tlače a jej miesto v urbánnom priestore medzivojnového obdobia prináša spolu s inými témami do Bratislavy – či Prešporka – aj témy z ďalekého severu, reflektuje škandinávské krajiny a ich prostredníctvom i technický a sociálny pokrok.

Skutočnosť, že publikácia sa zameriava práve na bratislavskú tlač medzivojnového obdobia, vychádza z predchádzajúceho výskumu autorky venovaného modernizačnému diskurzu v nemeckojazyčných periodikách vychádzajúcich v Bratislave.¹⁷⁶ Vtedy začal vznikať korpus textov, ktorý potvrdzoval, že lokálne periodiká s urbánym charakterom reflektovali Sever a svojimi článkami participovali na diskurze o ňom. Tvoria ho novinové články vy-excerpované na základe tematického prvku, ktorým je Škandinávia, pričom väčšina z nich pochádza z prvej polovice 20. rokov 20. storočia. *Der Norden*,

¹⁷⁴ Tancer (2013, 11, zdôraznené podľa originálu).

¹⁷⁵ Schvarc (2011, 216).

¹⁷⁶ Motyková, Katarína 2010. Bauern in der Stadt. Metaphorische Grenzen der Stadt im Feuilleton der Bratislavaer Zeitung am Abend aus dem Jahr 1920. *Studien zur Angewandten Germanistik II*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, s. 71-81; Motyková, Katarína 2012. Bratislava – Großstadt in Metaphern. Eine Lektüre der Bratislavaer Zeitung am Abend von 1920 bis 1924. Košťálová, Dagmar – Schütz Erhard (Hrsg.), *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 97-112; Motyková, Katarína 2012. Bratislavské panoptikum. Obraz Bratislavčana vo večerníku B. Z. am Abend. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 48-66; a Motyková, Katarína 2013. Svetová výstava 1937 v tlači. Čas a priestor zlomu. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit 2: modernistické (a antimodernistické) tendencie v multikultúrnej Bratislave pred a po roku 1918*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 46-63.

európsky Sever, je tematizovaný vo väčšom množstve článkov, krátkych správ zo sveta, v súvislosti s rôznymi udalosťami či osobnosťami, ktoré boli pre dané obdobie viac či menej dôležité.

Na škále od jednorazovosti po opakovateľnosť hovorí Koselleck o troch typoch primárnych materiálov – o slovníkoch, klasických textoch a periodickej tlači: kým za normatívny typ materiálu, a preto zaujímavý pre historickú sémantiku, možno považovať slovníky a potenciálne nekonečnú opakovateľnosť majú tzv. klasické texty, periodická tlač predstavuje časovo jednorazový materiál písaný na „okamžitú spotrebu“¹⁷⁷. No práve tlač sa významnou mierou spolupodieľa na modernizačnom diskurze. „Masmédiá, tlač a kino,“ ako pripomína Blanka Mongu, „sa v 20. rokoch 20. storočia stali významnou súčasťou industriálno-technologickej modernizácie a ovplyvňovali mienku a názory masového publika. Nielenže reflektovali spoločenské dianie, ale ho aj spoluvytvárali“¹⁷⁸. Práve preto, že noviny vytvárali verejné fórum na manifestáciu každodennej reality, potvrdzuje ďalej Mongu, sú vhodným médium na výskum procesu urbanizácie v 20. a skorých 30. rokoch 20. storočia, dokonca možno povedať, že tento proces rovnako ako demokratizačný proces s rozvojom tlače priamo súvisí.¹⁷⁹ Množstvo rôznych novín a časopisov, ktoré v tom čase vychádzali, rovnako ako ich vysoké náklady, ale i témy, ktoré sa v nich prezentovali, dokazujú, že predstavovali podstatnú zložku nielen politického, ale i spoločenského povedomia a pôsobili ako súčasť diskurznej praxe modernizačného diskurzu. Na porovnanie si pripomeňme Nemecko¹⁸⁰, kde vychádzalo na prelome 19. a 20. storočia asi 7000 novín a časopisov a iba v samotnom Berlíne asi 1100 z nich. Neskôr sa ich počet zredukoval, no v roku 1928 to ešte stále bolo okolo 100 denníkov a týždenníkov a asi 400 odborných časopisov.¹⁸¹ Pokiaľ ide o Československo, Zdeněk Kárník uvádza k ro-

¹⁷⁷ Koselleck, Reinhart 2002. Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels. Bödeker, Hans Erich (Hrsg.), *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*. Göttingen: Wallstein Verlag, s. 45.

¹⁷⁸ Mongu, Blanka 2015. *STADT – FRAU – AMERIKA. Zum Modernisierungsdiskurs im deutschen und tschechischen Feuilleton von 1918 bis 1938* [online], s. 18.

¹⁷⁹ Tamže.

¹⁸⁰ Podrobnejšie k situácii dennej tlače vo Viedni a Berlíne od začiatku 20. storočia po rok 1933 pozri Melischek, Gabriele – Seethaler, Josef 2000. Die Berliner und Wiener Tagespresse von der Jahrhundertwende bis 1933. Medienökonomische und politische Aspekte. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 60-80.

¹⁸¹ Mongu (2015, 30).

ku 1930 asi 1800 novín a časopisov len pre Prahu, pre celú ČSR viac než 2500.¹⁸² Pripomína však ešte jednu dôležitú skutočnosť, tlač bola totiž takmer výlučne jediným masovým médiom: „Predne je pro většinu jejího času [ČSR, poznámka autorka] příznačné, že veškerá sdělovací média představoval jen tisk; státní rozhlas začal sice vysílat v 2. polovině 20. let, hromadným médiem se stával však až v letech třicátých.“¹⁸³ Preto, ako konštatuje ďalej, politické strany i iné subjekty vydávali vlastné noviny, vydávala sa tlač určená pre osobitné spoločenské skupiny, pre ženy, deti, rôzne profesijné združenia, aby takto zoznamovali verejnosť so svojimi názormi.¹⁸⁴

Situácia v Bratislave, v novovzniknutom hlavnom meste Slovenska v rámci rovnako nového Československa, odrážala celoštátnu situáciu. No nielen profesijné a politické zoskupenia manifestovali prostredníctvom dennej tlače svoju názorovú príslušnosť. Konkrétne v Bratislave vzrástol aj počet nemecko- a maďarskojazyčných periodík. Tancer pripomína, že po roku 1918 „stúpol v Bratislave behom krátkeho času niekoľkonásobne počet vydávaných novín a časopisov, a to nielen u politicky zrazu dominantnej skupiny Slovákov a Čechov, ale rovnako aj u Nemcov a Maďarov“¹⁸⁵. V tomto období vychádzalo na území novovzniknutého Československa asi 90 nemeckojazyčných novín a časopisov, čo predstavuje takmer 300-percentný nárast oproti prvým dvom desaťročiam dvadsiateho storočia.¹⁸⁶ Gáborová konštatuje, že v rokoch 1918 až 1929 vychádzalo na území Bratislavy 43 nemeckojazyčných a 18 viacjazyčných periodík.¹⁸⁷ Uvedené číselné údaje len ilustrujú situáciu, v akej sa ocitla tlač ako taká, ale aj tlač menších, medzi ktorými sa bratislavskí nemeckí hovoriaci vzhľadom na historické zmeny ocitli. Analýza preukázala, že hoci periodiká *Preßburger Zeitung*, *Preßburger Presse*, *Bratislavaer Zeitung am Abend* a *Forum* zastupujú nemeckojazyčnú mestskú tlač, reprezentujú rôzne politické i ideologické postoje, pretože, ako uvádza

¹⁸² Kárník, Zdeněk 2008. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Vimperk: Dokořán, s. 204-205.

¹⁸³ Tamže.

¹⁸⁴ Tamže.

¹⁸⁵ Tancer (2013, 137).

¹⁸⁶ Urbán, Péter 2012. Bratislavaer Deutsche oder deutschsprachige Bratislavaer? Theoretische Erwägungen zur Frage der kollektiven Identifikation der deutschsprachigen Einwohner Bratislavas nach 1918. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 107.

¹⁸⁷ Gáborová (2012a, 31).

Tancer, určitá jazyková mutácia nemusí nutne determinovať naratív, a preto „[t]exty napísané po slovensky a česky nepatria vždy k československému alebo slovenskému naratívu, nemecké texty neprezentujú automaticky nemecký naratív a pod. Jazyk môže a nemusí byť etnicky príznakový. Naratív nie je daný použitým jazykom, ale zvolenou argumentáciou“¹⁸⁸.

Všetky tri denníky a časopis obsahovali veľké množstvo rôznych viac či menej obsažných odkazov na Sever či niektorú zo severských krajín.¹⁸⁹ Z hľadiska žánru išlo predovšetkým o fejtóny, úvodníky, spravodajské články, recenzie, novely na pokračovanie, ale aj vedecko-popularizačné články. Na ilustráciu rôznorodosti tematických odkazov na severské krajiny ďalej uvádzam niekoľko príkladov v chronologickom priereze. Zároveň stručne charakterizujem štyri periodiká, v ktorých vychádzali.

Podľa rozsahu a obsažnosti sa však môj užší výber sústredil na texty, ktoré opisovali uskutočnenú cestu do niektorej zo severských krajín alebo ju prezentovali ako možnú turistickú destináciu, ďalej na texty, ktoré opisovali hospodársku situáciu krajiny, a napokon na tie, v ktorých sa vyskytol odkaz na európsky Sever vo viac či menej marginalizovanej podobe, len ako intertextový odkaz na iný text či diskurz.

2.2 *Preßburger Zeitung*

Periodiká, ktorým som sa venovala, patrili svojho času k výrazným nemeckojazyčným denníkom v Bratislave. Denník *Preßburger Zeitung*¹⁹⁰ vychádzal už od roku 1794 a jeho „[...] politické doprevratové zafarbenie bolo konzervatívno-liberálne“¹⁹¹. Neskôr, ako ďalej uviedla citovaná bibliografia, sa noviny prejavovali pročeskoslovensky. Napriek tomu je však evidentný určitý kon-

¹⁸⁸ Tancer (2013, 139).

¹⁸⁹ Prostredníctvom nemeckojazyčnej periodickej tlače boli v Bratislave medzivojnového obdobia recipované krátke prozaické texty i poézia od autorov a autoriek škandinávskej proveniencie v prekladoch do nemčiny, viac pozri Gáborová (2012a); Gáborová (2019). Viac k recepcii severských literatúr na Slovensku pozri Žitný (2012, 2013).

¹⁹⁰ Porovnaj Schriefer, Andreas 2007. *Deutsche, Slowaken und Magyaren im Spiegel deutschsprachiger historischer Zeitungen und Zeitschriften in der Slowakei*. Šamorín: Forum institute, s. 67-75.

¹⁹¹ Kipsová, Mária a kol. 1968. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, s. 92.

zervatívny tón, napríklad pri používaní názvu Preßburg, Preßburger. Od roku 1907 do roku 1922 bol zodpovedným redaktorom Alojz H. Pichler. Denník vychádzal od roku 1919 dvakrát denne – ráno vychádzal *Pressburger Zeitung – Morgenblatt* a popoludní večerník *Pressburger Zeitung – Abendblatt*. Hlavným redaktorom oboch vydaní bol Karol Angermayer, ktorý po Pichlerovej smrti zastával funkciu hlavného aj zodpovedného redaktora až do roku 1924, keď ho nahradil Emil Portisch. V roku 1929 prestali po 166 rokoch noviny vychádzať. Od roku 1930 ich vystriedal denník s názvom *Neues Preßburger Tagblatt*, ktorého názov sa v roku 1932 rozšíril na *Neues Preßburger Tagblatt – Preßburger Zeitung*, od januára 1936 vychádzal pod názvom *Neue Preßburger Zeitung*.¹⁹²

V denníku *Preßburger Zeitung* sa Škandinávia zmieňovala najmä v početných krátkych správach o rôznych senzáciách, ako bol napríklad oznam z decembra 1923 o veľrybe, ktorá sa dostala až k západnému pobrežiu Švédska¹⁹³, alebo o zrážke vlaku s automobilom v Göteborgu v roku 1923¹⁹⁴ či o lete okolo sveta v súvislosti s konaním priemyselnej a hospodárskej výstavy.¹⁹⁵ Medzi kuriozity sa radí aj krátky článok o švédskom cyklistovi Bertilovi Hultovi, ktorý sa po dvoch rokoch vrátil, tiež z cesty okolo sveta, ale uskutočnenej na bicykli, a ktorého úvodný text pripomína podtitul dobrodružného románu: „14 kolies zničil, 28 nohavíc predral. Na bicykli okolo sveta. – Sedel v siedmich väzniciach, uštipol ho had a iné dobrodružstvá“¹⁹⁶. Okrem ciest a cestovania¹⁹⁷ ide o ekonomicko-politické témy, ako sú napr. úspechy obuvníckej firmy Baťa doma i v zahraničí¹⁹⁸, pričom sa krátko spoločne s Nemeckom a Holandskom spomínajú aj Dánsko a Švédsko ako krajiny, v ktorých sa výrobky Baťových závodov dobre predávajú. V rubrikách s vedeckým zameraním, napr. *Wissenschaft und Fortschritt* (Veda a pokrok) bol v roku 1926 publikovaný článok o Sámoch¹⁹⁹, v rubrike *Kaleidoskop* informatívny článok

¹⁹² Kipsová a kol. (1968, 93).

¹⁹³ *Preßburger Zeitung*, 15. 12. 1923.

¹⁹⁴ *Preßburger Zeitung*, 2. 8. 1923.

¹⁹⁵ *Preßburger Zeitung*, 4. 8. 1923.

¹⁹⁶ 14 Fahrradreifen verbraucht, 28 Hosen durchgesessen. *Preßburger Zeitung*, 3. 9. 1927.

¹⁹⁷ *Preßburger Zeitung*, 15. 6. 1924.

¹⁹⁸ *Preßburger Zeitung*, 12. 4. 1925.

¹⁹⁹ Gustav Braun: Im Lande der Samen. *Preßburger Zeitung*, 5. 2. 1926.

o vtáčích ostrovoch medzi Dánskom a Nórskom.²⁰⁰ Priestor dostali aj polárne expedície²⁰¹ rovnako ako Dunajský veľtrh, v rámci ktorého sa ponúkali rôzne brožúry a sprievodcovia určené na pracovné cesty i turistický ruch, okrem iného aj také, ktoré oboznamovali Bratislavčanov s doslova „neznámym“ Severom²⁰², t. j. Švédskom, Nórskom a Dánskom. O Severe informuje, aj keď celkom inak, krátka správa o 10. výročí založenia spolku severských štátov.²⁰³ K zaujímavostiam patrí správa o blahoželaní k 90. narodeninám manželky Bjørnstjerne Bjørnsona²⁰⁴, ako i graf informujúci o priemernom veku obyvateľov v niektorých štátoch, kde sú Dánsko spolu so Švédskom zdôraznené ako štáty s najvyšším priemerným vekom obyvateľov, čo rovnako dopĺňa pozitívny obraz o Škandinávii.

Súčasťou analyzovaného korpusu je článok s názvom Schweden als Touristenland²⁰⁵ (Švédsko ako turistická destinácia), ktorý vyšiel v novozaloženej nedeľnej rubrike Reise- und Bäderzeitung (Cestovateľská a kúpeľná príloha) denníka *Preßburger Zeitung*, ktorá okrem iného uvádza články o cestovných destináciách, dopravnej situácii vo svete a údaje o hoteloch, cenách a cestovateľských trasách. V tom istom čísle tejto rubriky bol napríklad článok

²⁰⁰ ei: [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, 21. 2. 1925.

²⁰¹ Napríklad článok s názvom Europa – Amerika via Nordpol (Európa – Amerika cez severný pól) o Finnovi Malmgrenovi, ktorý zahynul počas expedície Umberta Nobileho na vzducholodi Italia, *Preßburger Zeitung*, 14. 11. 1926. O dva roky neskôr noviny oznamujú návrat zachráneného Nobileho a jeho ľudí v článku Traurige Landung der geretteten Nobileleute (Smutné pristátie zachránenej Nobileho posádky), *Preßburger Zeitung*, 27. 7. 1928. Polárne expedície predstavujú samostatnú tému, ktorou sa podrobne zaoberala Gáborová vo svojom výskume venovanom recepcii expedície Umberta Nobileho na severný pól vzducholodou Italia v roku 1928, ktorú skúmala ako mediálnu udalosť v nemeckojazyčnom bratislavskom periodiku *Pressburger Zeitung* a v rakúskom periodiku *Neue Freie Presse*, pozri Gáborová (2019, 108-130) a Gáborová, Margita 2016a. Der Fall Nobile / Amundsen das mediale Ereignis in den Zeitungen Pressburger Zeitung und Neue Freie Presse im Jahr 1928. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. Roč. 30, č. 1 (2016), s. 25-36. Téma polárnych výprav sa venovala aj v štúdiu o expedícii na severný pól v teplovzdušnom balóne v románe Pera Olofa Sundmana (Gáborová, Margita 2016b. Die kalte Landschaft des Ruhms. Zur Metaphorik der Polarreise in Per Olof Sundmans Roman Ingenieur Andrées Luftfahrt. Eickenrodt, Sabine – Motyková, Katarína (Hrsg.), *Unwirtliche Landschaften: Imaginationen der Ödnis in Literatur und Medien*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s.163-176).

²⁰² Rundgang durch die Donaumessse. Wohin reisen wir? *Preßburger Zeitung*, 27. 8. 1927.

²⁰³ Der Zusammenschluß des Nordens. *Preßburger Zeitung*, 11. 1. 1929.

²⁰⁴ Frau Bjørnsons 90. Geburtstag. *Preßburger Zeitung*, 16. 12. 1925.

²⁰⁵ Schweden als Touristenland. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

o vízovej povinnosti v Európe²⁰⁶, ktorý vyzdvihuje Švédsko ako jednu z najotvorenejších európskych krajín. Cestu do Nórska zdokumentoval fejtón²⁰⁷ z roku 1925 v tomto denníku, podpísaný skratkou Gr. Predpokladám, že ide o bratislavskú novinárku a spisovateľku Elsu Grailichovú. Odvoláva sa na prednášku Dory Wimmerovej-Helmarovej, sestry architekta Franza Wimmera, ktorú predniesla v spolku Urania o svojej letnej dovolenke v Nórsku. Podobný text od tej istej autorky, reflektujúci rovnakú situáciu, ale publikovaný v denníku *Grenzbote* v roku 1925, rozoberá vo svojej monografii Gáborová, ktorá o ňom uvažuje takto:

„Z hľadiska žánru sa príspevok ťažko dá klasifikovať, pretože text vyznieva ako hybrid medzi cestopisnou reflexiou, zápisom prednášky, spracovaním encyklopedických materiálov a autorkinou fikciou. Obsahuje mnoho rôznych informácií z rôznych oblastí i historických období a úvahy, ktoré sú zjavným doplnením rozprávania Dory Wimmer-Helmár. [...] v prípade uvedeného textu sa natíska otázka, koho výsledným produktom vlastne je toto mentálne spracovanie reprezentácií.“²⁰⁸

Článok na 11. strane ranného vydania *Preßburger Zeitung* z 19. júla 1925 s názvom *Vom Lande der Sümpfe und Seen*²⁰⁹ (O krajine močiarov a jazier) sa zaoberá témami ako hospodárstvo, krajina, ľudia, kultúra a antibolševizmus vo Fínsku, pričom už jeho názov do istej miery naznačuje, do akých rôznych diskurzov článok zasahuje, hoci bolševizmu ako ideológii sa text nevenuje, naznačuje však určitú animozitu medzi Fínskom a Ruskom. V úvode sa odvoláva na člena starej prešpuráckej rodiny, ktorý vo Fínsku, priamo v Helsinkách, pôsobí ako vedúci oddelenia továrne, práve sa nachádza na návšteve u príbuzného a novinám poskytol „zaujímavé nasvetenie fínskych pomerov“. Druhý článok s názvom *Im Zeichen der Mitternachtssonne*²¹⁰ (V znamení polnočného slnka) explicitne nadväzuje na predošlý a dopĺňa ho

²⁰⁶ Mauern durch Europa. Die Paß und Visumbestimmungen. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

²⁰⁷ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

²⁰⁸ Gáborová (2019, 102).

²⁰⁹ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

²¹⁰ (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Preßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

o postrehy manželky muža parafrázovaného v prvom texte. Články sú od rovnakého autora podpísané skratkou (-it.). Oba texty nechávajú zaznieť dva pohľady na Fínsko, ktoré sa navzájom dopĺňajú.

2.3 *Preßburger Presse*

Ďalším zdrojom textov skúmaného korpusu je týždenník *Preßburger Presse*, ktorý sa definoval ako nezávislý orgán pre komunálne a lokálne záujmy (Unabhängiges Organ für communale und locale Interessen), od 14. 1. 1901 ako nezávislý orgán pre záujmy mestského života (Unabhängiges Organ für Interessen des Städtewesens) a od 5. 1. 1903 ako nezávislý politický orgán pre záujmy uhorského mestského života (Unabhängiges politisches Organ für die Interessen des ungarischen Städtewesens), zastupoval záujmy stredných vrstiev a jeho cieľom bolo spravodajstvo o kultúrnom a hospodárskom rozvoji Bratislavy.²¹¹ Tento „politický týždenník pre mestskú problematiku Bratislavy s programom mierne progresívneho meštiactva“²¹² začal vychádzať 31. 1. 1898 a vychádzal až do roku 1928 každý pondelok, majiteľmi a vydavateľmi boli Alois Langer a Eugen Engyeli.

Týždenník *Preßburger Presse* tiež reflektoval vo svojej pravidelnej rubrike *Fragmente von der Woche* (Fragmenty uplynulého týždňa) Amundsenovu výpravu na severný pól.²¹³ Kráľ Gustava II. Adolfa tematizuje text *Gustav Adolfs letzte Nacht*²¹⁴ (Posledná noc Gustava Adolfa). Vtipnou cestopisnou črtou je fejtón o letnom dobrodružstve Joachima Spaßvogela²¹⁵, t. j. Joachima Beťára, ktorý sa ocitol v severnom Nórsku medzi Laponcami. Hygiene a najmä správne stravovaniu sa venuje článok *Die Hygiene des Bergsteigens*²¹⁶ (Hygienu horskej turistiky), pričom vyzdvihuje švédske stravovanie.

²¹¹ Potemra, Michal Dr. 1963. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, s. 219.

²¹² Kipsová a kol. (1968, 740).

²¹³ *Preßburger Presse*, 2. 6. 1925.

²¹⁴ Paul Burg: *Gustav Adolfs letzte Nacht*. *Preßburger Presse*, 19. 2. 1923.

²¹⁵ Armin Ronai: *Joachim Spaßvogels Sommerbericht*. *Preßburger Presse*, 11. 9. 1922. Tento istý fejtón vyšiel o pár dní skôr 5. 9. 1922 v mariborských novinách *Marburger Zeitung*.

²¹⁶ Dr. Muskat: *Die Hygiene des Bergsteigens. Überwindung des Schwindelgefühls*. *Preßburger Presse*, 16. 8. 1927.

Aj v ďalších článkoch tohto periodika sa nachádzajú odkazy na Sever, príkladom je fejtón z pravidelnej rubriky Auf der Straße (Na ulici) s názvom Der dänische Christbaum²¹⁷ (Dánsky vianočný stromček), ktorý prostredníctvom symbolu z Dánska pranieuje skorumpované bratislavské vedenie mesta, podpísaný je skratkou E. G. a rovnako ho môžeme pripísať Else Grailichovej.

Za relevantné možno považovať najmä fejtóny reflektujúce severské krajiny ako turistické destinácie. Prvým bol cestopisný fejtón od nemeckého novinára a filmového kritika Fritza Olimského, ktorý v týždenníku *Preßburger Presse* uverejnili v roku 1925 s názvom Schwedische Eindrücke²¹⁸ (Švédске impresie), krátko po ňom vyšiel aj Olimského fejtón mapujúci cestu do Nórska s názvom Norwegische Eindrücke (Nórske impresie).²¹⁹ Oba texty sú z hľadiska autorstva a témy porovnateľné s cestopisnými reportážami nemeckých autorov Fritza Löweho Schwedische Reise (Švédska cesta) a Waltera Wienerta Mittsommer in Finnland (Slnovrat vo Fínsku), ktoré vyšli v roku 1925 v bratislavských nemeckojazyčných novinách *Grenzbote* a ktorými sa zaoberala vo svojej monografii Gáborová.²²⁰ V tejto súvislosti, skúmajúc texty prostredníctvom teórie kultúrneho transferu, konštatuje:

„Stopy Severu na základe kultúrneho transferu sú v týchto textoch heteroobrazmi, niekedy až dvojjitými heteroobrazmi, t. j. nielen obrazmi cudzieho, ale obrazmi cudzieho pre ďalšieho cudzieho v danom ‚reťazci‘. [...] Miestami totiž ide o texty, v ktorých obraz vnímaný bratislavským nemeckojazyčným čitateľom ako príjemcom, je už druhým signifikantom, t. j. tretím článkom fenoménu, ktorý je predmetom ‚hľadanej stopy Severu‘. Z prvotnej, severskej krajiny sa k nemu príslušný fenomén (tu prostredníctvom textu) často dostáva cez nemecké médium, nemeckú sprostredkovaciu inštanciu (zastúpenú sprostredkovateľskou osobnosťou, napr. autorom – cestovateľom, redaktorom), teda ako reprezentácia síce ‚filtrovaná‘ cez nemeckojazyčné, avšak geograficky i kultúrne odlišné prostredie než je prostredie bratislavskej nemeckojazyčnej menšiny. Príjemca ju musí zaradiť do svojho kultúrneho kontextu (tu bratislavského) i do vlastnej subjektívnej reflexie.“²²¹

²¹⁷ E. G.: Der dänische Christbaum. *Preßburger Presse*, 14. 12. 1925.

²¹⁸ Fritz Olimsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

²¹⁹ Fritz Olimsky: Norwegische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 24. 8. 1925.

²²⁰ Gáborová (2019, 90-101).

²²¹ Gáborová (2019, 89).

Aj pri textoch nemeckého pôvodu treba chápať, že ide o texty, hoci sekundárne, ale predsa len určené bratislavskému čitateľovi. Tým aj tieto texty spolu vytvárajú obraz o Severe prítomný vo vtedajšom verejnom diskurze.

2.4 *Bratislavaer Zeitung am Abend*

Tretím periodikom, z ktorého som čerpala texty, je večerník *Bratislavaer Zeitung am Abend*²²², ktorý vystupoval ako nezávislý demokratický denník s výrazne pročeskoslovenským charakterom²²³, o čom svedčí už jeho názov. Noviny vychádzali od utorka do nedele v rokoch 1920 – 1924. Zodpovedným redaktorom bol Árpád Szakolczai, ktorý bol zároveň hlavným redaktorom denníka *Republik*, periodika Radikálno-demokratickej strany Západného Uhorska (Radikal-demokratische Partei Westungarns), neskôr Radikálno-demokratickej občianskej strany (Radikal-demokratischen Bürger-Partei), ktorý sa deklaroval za nezávislý nemecký demokratický denník a vychádzal do roku 1920.²²⁴ Zodpovedným redaktorom bol pred ním Stefan Schafranek, zároveň aj redaktor a vydavateľ humoristického časopisu *Styx*. Szakolczai pôsobil ako redaktor aj v denníku *Tageszeitung Republik*, ktorý tiež vychádzal od roku 1919 do roku 1920. Denníky *Republik*, *Tageszeitung Republik*, ako aj *B. Z. am Abend* mali určitý čas spoločného vydavateľa Pallas Zeitungsverlag A. G.

V tomto večerníku sa v článku *Handelsbrief aus Schweden*²²⁵ (Obchodný list zo Švédska) dočítame o stave švédskeho priemyslu, o tom, ako ekonomická kríza ovplyvňuje nemecko-švédske obchodné vzťahy a o cenovej situácii. Úvodník *Das dänische Modell*²²⁶ (Dánsky model) porovnáva jazykovo-národnostnú otázku v Dánsku a v Československu. Priestor dostáva aj recenzia

²²² Ďalej v texte len *B. Z. am Abend*.

²²³ Viac k fejtónu v *B. Z. am Abend* a *Preßburger Presse*, pozri Mongu, Blanka 2012. Bratislava, die Großstadt im Werden. Zum deutschsprachigen Feuilleton slowakischer Zeitungen in den frühen Zwanzigerjahren. Košťálová, Dagmar –Schütz, Erhard (Hrsg.), *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 79-95; a Motyková (2012a).

²²⁴ Kipsová a kol. (1968, 570).

²²⁵ *Handelsbrief aus Schweden. B. Z. am Abend*, 12. 6. 1921.

²²⁶ *Das dänische Modell. B. Z. am Abend*, 1. 7. 1921.

na uvedenie Ibsenovej hry *Strašidlá*²²⁷, v inom fejtóne²²⁸ je Ibsen z pohľadu novej generácie, ktorá zažila prvú svetovú vojnu, dokonca kritizovaný ako prekonaný. Martin Humpál uvádza, že zo všetkých Ibsenových hier vzbudila najväčšie pohoršenie práve hra *Strašidlá* poukazujúca na také spoločenské tabu meštiackej spoločnosti, akými sú incest či pohlavné choroby.²²⁹ Štipku senzácie prináša správa o neposlušnom Ibsenovi v detstve.²³⁰ Ibsenovej osobnosti, zvykom a výzoru, ako potvrdzuje Gáborová, sa v 20. rokoch venovali aj periodiká *Preßburger Zeitung* a *Grenzbote*.²³¹ Z pohľadu slovenskej politiky dôležitejšiemu severskému spisovateľovi Bjørnstjerne Bjørnsonovi²³² je venovaný článok od Dr. Eduarda Lederera, českého židovského spisovateľa a právnika, zástancu Slovákov, ktorý upozorňoval na maďarský útlak, poukazujúci na skutočnosť, že Bjørnson ešte stále nemá na Slovensku v nijakom meste pamätník, dokonca po ňom nie je pomenovaná ani jedna ulica.²³³ Kratšie správy sú venované finskemu zbrojeniu na súostroví Ålandy²³⁴ medzi Fínskom a Švédskom, štrajku v Osle²³⁵, vtedajšej Christianii, či návšteve dán-ských, nórskech a švédskych lekárov v slovenských kúpeľoch.²³⁶

Z hľadiska analýz bola zaujímavá séria článkov súvisiacich s jubilejnou priemyselnou výstavou v Göteborgu, ktoré vychádzali počas letných mesiacov v roku 1923 v *B. Z. am Abend*. Ide o články *Cesta do Göteborgu*²³⁷, *Prechádzka výstavou v Göteborgu*²³⁸, a nadväzuje na ne fejtón o ceste vlakom

²²⁷ h. p.: Im Banne Moissis... *B. Z. am Abend*, 21. 6. 1921.

²²⁸ A. G.: Die Gespenster. Zur Ibsen-Aufführung des slowakischen Nationaltheaters. *B. Z. am Abend*, 16. 1. 1921.

²²⁹ Humpál, Martin 2006. Literatúry v dánštine, norštině a švédštině. Humpál, Martin – Kadečková, Helena – Parente-Čapková, Viola, *Moderné skandinávské literatury 1870-2000*. Praha: Karolinum, s. 45.

²³⁰ Der böse Ibsen. *B. Z. am Abend*, 29. 1. 1921.

²³¹ Gáborová (2012a, 42).

²³² Viac o vzťahu Bjørnstjerne Bjørnsona k Slovensku pozri Žitný (2013, 67-88).

²³³ Dr. Ed. Lederer: Slovakische Glossen. [rubrika Vom Tage]. *B. Z. am Abend*, 15. 8. 1923.

²³⁴ Finnische Rüstungen auf Åland. *B. Z. am Abend*, 17. 6. 1920.

²³⁵ Die Streikbewegung in Norwegen. *B. Z. am Abend*, 19. 5. 1921.

²³⁶ Die slowakischen Bäder in einer günstigeren Lage. *B. Z. am Abend*, 20. 5. 1923. O švédskych kúpeľných host'och v Piešťanoch v 30. rokoch minulého storočia pozri Obertová, Jana 2016. *Švédí oslavovali v Piešťanoch letný slnovrat* [online].

²³⁷ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, Nr. 190, 23. 8. 1923.

²³⁸ w.r.: Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923.

z Warnemünde do Berlína od toho istého autora²³⁹ a článok o stave švédskeho priemyslu²⁴⁰, ktorý vyšiel krátko nato. S výstavou v Göteborgu súvisia aj dva texty od iného autora, jeden o priemyselno-historickej výstave²⁴¹ v rubrike Vom Tage (Udalosti dňa), druhý o výstave starých švédskych kostolov²⁴² a napokon text o súťaži v severských folklórnych tancoch.²⁴³

2.5 Forum

Jediný nemeckojazyčný časopis, ktorého texty sú súčasťou korpusu, je časopis *Forum* a zároveň iba v prípade tohto časopisu ide o texty, ktoré zasahujú do obdobia 30. rokov 20. storočia. *Forum* bol mesačník pre umenie a architektúru vydávaný v nemeckom a maďarskom jazyku. Vychádzal od januára 1931 do decembra 1938, pričom od januára 1937 so spresneným podtitulom *Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst*.²⁴⁴

Kontroverzný výraz nordisch – severský, ale aj nordický – je metaforicky použitý v článku Ernsta Kállai Nordische Gross-besohlung²⁴⁵, čo by sa dalo zhruba preložiť ako Nordické veľkopodkúvanie a odkazuje na jeho negatívnu konotáciu, ktorá sa čoraz častejšie zdôrazňovala v Nemecku 30. rokov minulého storočia. Okrem uvedeného textu sa zo severských krajín venuje *Forum* napríklad nórskemu umeniu v troch svojich článkoch (Nórska výstava vo Viedni v roku 1931²⁴⁶, text o Edvardovi Munchovi v roku 1937²⁴⁷ a 1000 rokov nórskeho umenia v roku 1938²⁴⁸). Moje analýzy symbolicky uzatvára

²³⁹ w.r.: Quo vadis? Ein kleines Bilderbuch vom heutigen Deutschland. Im Speisewagen. *B. Z. am Abend*, 17. 8. 1923.

²⁴⁰ w.r.: Die Industrie Schwedens. *B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923.

²⁴¹ Dr. Robert Volz: Die industrie-geschichtliche Ausstellung in Gotenburg. *B. Z. am Abend*, 13. 7. 1923.

²⁴² Dr. Robert Volz: Schwedens alte Kirchen. Die kirchengeschichtliche Ausstellung in Göteborg. *B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923.

²⁴³ Nordische Volkstanzwettspiele in Kopenhagen. *B. Z. am Abend*, 27. 8. 1921.

²⁴⁴ Kipsová a kol. (1968, 607-608).

²⁴⁵ Ernst Kállai: Nordische Gross-Besohlung. *Forum*, 1932.

²⁴⁶ Ausstellung norwegischer Künstler in der Wiener „Secession“. *Forum*, 1931; Norwegische Kunst. *Forum*, 1931.

²⁴⁷ *Forum*, 1937.

²⁴⁸ 1000 Jahre norwegischer Kunst. *Forum*, 1938.

pomerne rozsiahly dvojdielny článok v časopise *Forum* venovaný svetovej výstave v Paríži, podpísaný iniciálami Dr. A. F. (Dr. Anny Fried). Pod touto skratkou sa v uvedenom periodiku od roku 1933 pravidelne objavovali správy z oblasti výtvarného umenia v Paríži v rubrike *Pariser Ausstellungen* (Parížske výstavy). Prvá časť²⁴⁹ skúmaného textu je venovaná siedmim pavilónom, pričom ako prvý opisuje pavilón Nemecka, nasledujú Sovietsky zväz, Palestína, Švajčiarsko, Dánsko, Taliansko a Belgicko. V druhej časti²⁵⁰ sa článok venuje pavilónom ďalších krajín (Švédsko, Nórska, Holandsko, ČSR, Maďarsko, Lotyšsko, Estónsko, Litvy, Juhoslávie, Rumunsko, Poľsko, Rakúsko). Ostatné štáty, napríklad USA, Španielsko, ale i Vatikán, v čase koncipovania článku ešte nemali dokončené svoje výstavné priestory. Obe časti textu dopĺňa bohatá obrázková príloha, ktorú tvoria fotografie jednotlivých pavilónov a slávnostne osvieteného Paríža. Posledný citovaný text pochádza z roku 1938 a ide o článok o dánskej architektúre.²⁵¹

2.6 Analyzované texty

Takmer všetky vybrané texty spája okrem média, témy a jazyka, v ktorom sú napísané, aj určitá žánrová homogénnosť a zároveň rozostrenosť. Podľa niekoľkých kritérií, ktoré uvediem v tejto časti, by sa dali považovať za fejtón, ktorý mal v danom období v dennej periodickej tlači významné postavenie a predstavoval dôležitý fenomén modernizačného diskurzu.

Stručnú dobovú charakteristiku fejtónu z roku 1926 čerpám z rubriky *Schatzkästlein des Wissens* (Pokladnička múdrostí) v denníku *Preßburger Zeitung*:

Feuilleton (franz. = Blättchen) nennt man den Abschnitt einer Zeitung der „unter dem Strich“ nicht politische Stoffe der verschiedenen Art in mehr oder weniger subjektiver Auffassung und Darstellung behandelt, wobei in der Regel der Plauderton überwiegt. Das Feuilleton ist in Frankreich zur Zeit des ersten Kaiserreichs aufgenommen.²⁵²

²⁴⁹ Dr. A. F.: L'exposition 1937. I. *Forum*, 1937.

²⁵⁰ Dr. A. F.: L'exposition 1937. II. *Forum*, 1937.

²⁵¹ Ing. Arch. Zd. Sedláček: Die heutige Architektur in Dänemark. *Forum*, 1938.

²⁵² Schatzkästlein des Wissens. *Preßburger Zeitung*, 2. 2. 1926.

(Fejtónom (z fr. = plátok) sa nazýva text v novinách, ktorý sa „pod čiarou“ viac či menej subjektívne zaoberá nepolitickými témami, pričom spravidla prevláda zábavný tón. Fejtón sa rozšíril vo Francúzsku v období prvého cisárstva.)

Ako vyplýva z tejto charakteristiky, ide o veľmi difúzny žáner, dokonca sa za fejtón technicky dá považovať celá príloha denníkov.²⁵³ V súvislosti s vyššie uvedeným citátom sa však natíska otázka, čo sa považuje za nepolitické a čo za politické. Z hľadiska výberu témy, spracovania a funkcie sa totiž fejtón medzivojnového obdobia z dnešného pohľadu javí ako „per se politický“, prinášal aktuálne témy, hoci odľahčené od faktov a argumentov, a to v priestore určenom pre spravodajstvo.²⁵⁴ Z hľadiska obsahu i štýlu ide pri fejtóne aj podľa Márie Follrichovej o „[...] ľahké a vtipné rozprávanie o závažných a aktuálnych spoločensko-politických otázkach vo forme humoru, ironie, satiry alebo sarkazmu“²⁵⁵. Follrichová radí fejtón k publicistickým žánrom emocionálneho typu, k beletrizovaným²⁵⁶ novinárskym žánrom, ako sú reportáž, črta, esej, besednica, stĺpček, glosa, zábavnica (causerie), kurzíva či entrefilet.²⁵⁷ Taký druh publicistiky „[...] obsahuje hodnotiaci súd podložený argumentmi a obrazný spôsob podania, názornosť“²⁵⁸.

V rámci fyzického priestoru periodika sa fejtón v skúmanom období nachádzal pod čiarou²⁵⁹ a väčšinou na prvej strane pod úvodníkmi a správami. Koncom 19. storočia sa totiž ustálilo, aký typ textov sa bude nachádzať pod

²⁵³ Rollka, Bodo 2000. Feuilleton, Unterhaltung und Werbung. Frühes Berliner Feuilleton. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 89.

²⁵⁴ Söseman, Bernd 2000. Politik im Feuilleton – Feuilleton in der Politik. Überlegungen zur kommunikationshistorischen Bedeutung literarischer Texte und zu ihrer medienwissenschaftlichen Interpretation. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 51.

²⁵⁵ Follrichová, Mária 2001. Fejtón – novinársky priester i novinársky žáner. *Otázky žurnalistiky* 44, 1-2, s. 50-59.

²⁵⁶ Aj Ján Findra zaraďuje fejtón medzi beletristické žánre, podobne ako besednicu, reportáž, stĺpček, črtu či causerie (Findra, Ján 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, s. 215).

²⁵⁷ Follrichová (2001, 50-59).

²⁵⁸ Tamže.

²⁵⁹ Napríklad v *B. Z. am Abend* sa fejtóny väčšinou nachádzali pod čiarou, označené rubrikou *Feuilleton* alebo *Vom Tage*, dokonca i podtitulom *Originalfeuilleton*, resp. *Original Plauderei der „B. Z. am Abend“*. Aj väčšinu analyzovaných textov z tohto periodika možno podľa tohto kritéria považovať za fejtóny.

čiarou a aký nad čiarou: „Koncom 19. storočia sa upevňujú vzťahy medzi ‚nad‘ a ‚pod čiarou‘, pričom noviny zostávajú z obsahového hľadiska viazané na tematické a normatívne hierarchické návyky videnia a myslenia.“²⁶⁰ Čiarou sa oddeľovali fejtóny od politických a hospodárskych správ: „Od politického a hospodárskeho obsahu novín ich oddeľovala silná typografická linka. V redakčnej praxi sa preto dodnes zachovalo označenie *podčiarnik*.“²⁶¹ Pod čiarou sa, toľko Gregor Streim, nachádzajú romány, resp. novely na pokračovanie, divadelné a hudobné recenzie, cestopisy, causerie, kultúrne alebo lokálne politické glosy, technicko-vedecké, historicko-politické články, ako aj rôzne správy z kultúrneho života.²⁶² To korešponduje s tvrdením, že fejtón je žáner mnohých slohových postupov.²⁶³ Ani rôzne cestopisné poviedky na pokračovanie neboli v priestore pod čiarou zriedkavé, napríklad od 16. 6. 1925 do 30. 9. 1925 vo večernom vydaní *Preßburger Zeitung* denne vychádzal román na pokračovanie *Sturmvögel* (Vichrovníky) od Anny Wotheovej z Lipska, pôvodne z roku 1910, opisujúci cestu na Island na parníku Oceana.²⁶⁴

Gáborová sa v piatej kapitole svojej monografie *Stopy Severu* v nemeckojazyčnej tlači Bratislavy v rokoch 1928 – 1929 venuje analýze štyroch cestopisných textov, ktoré, ako hovorí, žánerovo oscilujú „medzi cestopisnou reportážou, fejtónom a zážitkovým rozprávaním, pričom na viacerých možno pozorovať literárne ambície ich autorov“²⁶⁵. Skutočnosť, že fejtón ako žáner môže mať cestopisný charakter, umožňuje otvorené chápanie cestopisu (ale i fejtónu). Klátik o cestopise konštatuje:

²⁶⁰ Todorow, Almut 2000. Das Feuilleton im medialen Wandel der Tageszeitung im 20. Jahrhundert. Konzeptionelle und methodische Überlegungen zu einer kulturwissenschaftlichen Feuilletonforschung. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 29, preklad autorka.

²⁶¹ Follrichová (2001, 50-59, zdôraznené podľa originálu).

²⁶² Streim, Gregor 2000. Feuilleton an der Jahrhundertwende. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 124.

²⁶³ Findra (2004, 210).

²⁶⁴ Anny Wothe: *Sturmvögel*. Ein Schiffsroman aus dem Nordland von Anny Wothe. *Preßburger Zeitung*, 16. 6. 1925 – 30. 9. 1925.

²⁶⁵ Gáborová (2019, 85).

„[š]iroké chápanie cestopisu, v ktorom sú zahrnuté diela o skutkových i vymyslených cestách, rozličné správy, vedecké informácie a diela sujeto-vo-fiktívne, romány alebo novely, ba aj epické skladby vo veršoch, je spôsobené tým, že sa za určujúci a temer výlučný determinant pojmu pokladá jeho noeticko-sémantická zložka – cestovanie ako forma ľudského vzťahu ku skutočnosti.“²⁶⁶

To, že sa tieto cestopisy ako cestopisné reportáže či cestopisné fejtóny k čitateľom dostávali prostredníctvom periodickej tlače, je významné pre dané obdobie. Aj Karel Čapek si na publikovanie svojho cestopisu o ceste do škan-dinávskych krajín v roku 1936 a na sprostredkovanie posolstva o svojej ceste na Sever vybral dennú tlač, v jeho prípade *Lidové noviny*:

„When the Czechoslovakian author Karel Čapek in 1936 wanted to alert his countrymen about the dangers of fascism and communism in Europa, he chose as his strategy to publish his travel impressions from the Nordic countries in the newspaper *Lidové noviny*. Čapek’s image of an almost utopian Nordic region where no hardships were known reached his countrymen first through the printed press, the dominant media of the time, and he had made the trip according to the possibilities and boundaries of travelling set up by his own time. Čapek adhered to an established media structure, which had made it possible for large audiences to follow explorers to the polar regions and deep into the jungles of Africa. Such serial travel journalism was born in 1871 when the owner of the *New York Herald* paid for Henry Morton Stanley to go to Africa and find the missing David Livingstone, in return for a sensational story.“²⁶⁷

Fejtón je však zaujímavý nielen z hľadiska štýlu, ale najmä pokiaľ ide o transtextovú, diskurzívnu rovinu, pretože v médiách, ktoré možno považovať za aktérov modernizačného diskurzu, sa stal dôležitým nástrojom jeho inštru-

²⁶⁶ Klátik (1968, 24-25).

²⁶⁷ Harvard, Jonas – Stadius, Peter 2013. A Communicative Perspective on the Formation of the North: Contexts, Channels and Concepts. Harvard, Jonas – Stadius Peter (eds.), *Communicating the North. Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region*. Cornwall: Ashgate, s.16.

mentalizácie.²⁶⁸ Vtedajšie fejtóny možno chápať ako diskurzívne výpovede prístupňované pomocou média periodickej tlače, pričom aj ich prostredníctvom sa diskurz nasycoval posolstvom o modernizácii. Rezonovali v nich témy ako elektrifikácia, technický pokrok v automobilizme, telefonická komunikácia, nové rozdelenie sociálnych rolí mužov a žien, hygienické výdobytky, urbanizácia a dôsledky rozdelenia času mestského obyvateľstva na pracovný a voľný. Fejtóny s témou Severu sa zväčša dotýkajú väčšiny týchto aspektov.

²⁶⁸ Viac o fejtóne v medzivojnovom období pozri zborník Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.) 2000. *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag. Rozsiahlu analýzu fejtónu v nemeckej a československej tlači medzivojnového obdobia uskutočnila Mongu (2015).

3.

**K SEVERU: CESTOVANIE
VLAKOM A JEHO
PRAGMATICKÝ KONTXT**

3.1 Hranice

V súvislosti s cestopisnými fejtónmi sa aktualizuje téma novovzniknutých hraníc, ktorá úzko súvisí aj s cestovaním na Sever. Rozširovanie železničnej siete v Rakúsko-Uhorsku viedlo k vytvoreniu jedného dopravného, hospodárskeho a napokon i kultúrneho priestoru.²⁶⁹ „Všetko má svoj poriadok [...],“ hovorí Karl Schlögel a pokračuje: „Ríša je, napriek mnohým národom, jazykom, vyznaniam, prehľadná, transparentná. [...] V tomto priestore nie je potrebný ani len pas.“²⁷⁰ Situácia sa však po prvej svetovej vojne diametrálne zmenila. Vznik nových štátov znamenal vznik nových hraníc. V týždenníku *Preßburger Presse* sa objavujú viaceré texty, ktoré reflektujú vzniknuté hranice ako problém. Jedným z nich je fejtón z roku 1923 s názvom *Liegestuhl*²⁷¹ (Hojdacie kreslo), ktorý na príklade hojdacieho kresla, ktoré protagonista musí preniesť cez hranicu deliacu kedysi celistvú krajinu, ilustruje absurditu hranice medzi ČSR a Rakúskom. Iný text s príznačným názvom *Grenzen* (Hranice) v tom istom periodiku opisuje situáciu nasledovne:

Einst haben die Menschen ihre Städte mit hohen, steinernen Mauern abgegrenzt, und die Zugänge mit schweren Toren verschlossen. – Heute betrachten neugierige Reisende Mauern und Tore als eine Merkwürdigkeit längstvergangerer Zeiten, als ein Kuriosum. Und doch waren die Mauern und Tore eine Realität, eine greifbare Tatsache, die Grenzen der Länder aber haben sich als eine Fiktion erwiesen, sie sind nur gedachte Linien, deren Lauf eben davon abhängt, wer die Macht hat, seinem Gedanken den genügenden Nachdruck zu verleihen. – Steinmauern lassen sich wohl nicht hin- und herschieben, aber sie gehen in Trümmer. Um wieviele beweglicher sind aber die Gedanken. Die letzten Jahre haben uns sehen und denken und die tiefe Wahrheit jenes Ausspruches verstehen gelehrt: ‚Alles fließt‘. [...] wo ist das Reich, dessen Grenzen einst fast die gesamten Grenzen der damals bekannten Welt umschlossen? Nicht nur die Steinkolosse, auch Waffen und Gefäße, Schmuckstücke und Münzen, Statuen und Inschriften zeugen von entschwundener Pracht

²⁶⁹ Schlögel, Karl 2011. *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, s. 376.

²⁷⁰ Schlögel (2011, 373, preklad autorka).

²⁷¹ -a.: *Der Liegestuhl*. *Preßburger Presse*, 27. 8. 1923.

und Macht. Unter der Erdkruste, durch die der Pflug des Landmannes seine Furchen zieht, ruhen wohl noch tausende stummer Zeugen vergangener Herrlichkeit. Und das Produkt der modernen Technik eilt an ihnen vorbei, über sie hinweg...²⁷²

(Kedysi ľudia ohradzovali svoje mestá vysokými, kamennými múrmi a vchody uzatvárali ťažkými bránami. – Dnes zvedaví cestovatelia pozorujú obrovské múry a brány ako zvláštnosť dávno zašlých časov, ako kuriozitu. A predsa boli múry a dvere realitou, hmatateľnou vecou, hranice krajín sa prejavujú iba ako fikcia, sú len pomyselnými čiarami, ktorých umiestnenie závisí od toho, kto má práve moc a svojej idej prepožičia dostatočnú naliehavosť. – Kamenné múry sa nedajú presúvať sem a tam, ale rozpadávajú sa. O čo pohyblivejšie sú myšlienky. Posledné roky nás naučili vidieť a chápať hlbokú pravdu výroku: „Všetko plynie.“ [...] kam sa podela ríša, ktorej hranice raz obopínali takmer celé hranice vtedy známeho sveta? Nielen kamenné kolosy, aj zbrane a nádoby, klenoty a mince, sochy a nápisy svedčia o stratenej nádhere a moci. Pod zemskou kôrou, ktorou pluh roľníka ťahá svoje brázdy, odpočívajú ešte tisíce nemých svedkov minulej veľkoleposti. A produkt modernej techniky sa náhli popri nich, krížom cez nich...)

V roku 1919 sa v humoristickom časopise *Slyx* objavil vtíp, ktorý praniejuje uzavretosť hraníc ČSR a naznačuje problémy súvisiace s obštrukciami správdzajúcimi vybavenie cestovných povolení:

Warum haben wir so schlechtes Wetter? Weil unsere Grenzen so hermetisch abgeschlossen wurden, daß selbst die Sonne nicht herein kann.²⁷³

(Prečo je u nás také zlé počasie? Lebo naše hranice sú tak hermeticky uzavreté, že cez ne neprenikne ani len slnečný lúč.)

Imaginované dobrodružstvá na železnici nepoznajú hranice, vlak prechádza naprieč krajinami i cez more. Svedčí o tom fejtón o letnom dobrodružstve

²⁷² S – a: Reisebriefe. Grenzen. *Preßburger Presse*, 2. 7. 1923.

²⁷³ *Slyx*, 4. 5. 1919.

Joachima Spaßvogela, Joachima Beťára, ktorý doslova hľadal azyl v severnom Nórsku medzi Laponcami²⁷⁴ a ktorého cesta prebiehala podobne lineárne a bezproblémovo ako vo výpočte čiastkových destinácií plánovaného zájazdu do Škandinávie.²⁷⁵ Autorom tejto cestopisnej črty je Armin Ronai, pri mene je uvedené mesto Heidelberg, miesto deja Stredná Európa, ako aj údaj september 1922. Jeho veľmi zostručený cestovný denník odráža príbeh Joachima Beťára, ktorý sa rozhodne bojovať proti tzv. *Schiebokratie*, istej forme prokrastinácie, odsúvaniu všetkého na neskôr (pravdepodobne pre nepriaznivé cenové relácie), a užiť si letnú dovolenku, preto najprv na železničnej stanici ukradne kožený kufrík, skríví ústa do štvorca, aby pôsobil ako práve docestovaný Američan a užíva si dovolenku v exkluzívnom hoteli v niektorom nemenovanom stredoeurópskom meste. Keďže však nemá čím zaplatiť, dostane sa do väzenia, odkiaľ utečie a odcudzí peňaženku istého Erika Bromsona z Christianie, čiže z dnešného Osla, v ktorej nájde množstvo „hochwertiger norwegischer Kronennoten“ (nórskych bankoviek vysokej hodnoty). A rozhodne sa to bez výčitiek svedomia využiť:

Die Norweger haben wahrhaftig genug gute Kriegsgeschäfte gemacht auf unsere Kosten ohne Risiko. Also ich folgte dem nordischen Wind des Schicksals.²⁷⁶

(Nóri počas vojny urobili dosť dobrých obchodov na náš úkor a bez rizika. Tak som nasledoval severský vietor osudu.)

Joachim sa o pár dní ocitá za polárnym kruhom až v Hammerfeste s ukradnutou identitou Erika Bromsona. Upozorňujem, že prípona -son nie je typicky nórska, skôr evokuje švédske priezvisko. Zároveň koreňová morféma *broms* znamená vo švédčine brzda. V každom prípade je zaujímavé, že ide o šablónovité napodobovanie seversky pôsobiaceho priezviska prostredníctvom prípony -son. Aby sa zohrial, hral protagonista v Hammerfeste karty s lovcami veľrýb, a kým sa polárny deň skončil, prišiel o všetky peniaze,

²⁷⁴ Armin Ronai: Joachim Spaßvogels Sommerbericht. *Preßburger Presse*, 11. 9. 1922.

²⁷⁵ Gesellschaftsreise nach Schweden-Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 15. 6. 1924.

²⁷⁶ Armin Ronai: Joachim Spaßvogels Sommerbericht. *Preßburger Presse*, 11. 9. 1922.

preto sa vydáva do Laponska²⁷⁷, aby sa napokon cez Uppsalu a Karlove Vary kuriózne bezproblémovo dostal domov. Výrazy Norwegien namiesto Norwegen, Karlsbadien pre Karlsbad, čiže Karlove Vary, evokujúce výraz Arkadien, teda Arkádia, sú rovnako spôsobilé, akým Nórsko, ale tu i ČSR získavajú prívlastok rozprávkových krajín na rozdiel od Nemecka a Rakúska. Opozíciu *skutočné – neskutočné* potvrdzujú aj rýchle prechody z krajiny do krajiny napriek tomu, že hranice, ako naznačujú aj vyššie zmienené príklady z periodík *Preßburger Presse* a *Styx*, v tom čase predstavovali problém, tu však ako problematický prvok nepôsobia. Zároveň čitateľ mimovoľne nadobúda dojem, že práve nórsky pas, resp. nórska identita, umožňuje cestovateľovi nekomplikovaný pohyb po Európe.

Za najzávažnejšiu prekážku, ktorá nesúvisela s hygienou, čistotou či technickým vybavením železníc, sa totiž vnímala vízová povinnosť, ktorej vybavovacie procedúry sa považovali za martýrium²⁷⁸ alebo minimálne za byrokratické obštrukcie²⁷⁹, ako to opisuje aj nasledovný citát z *Preßburger Presse* z roku 1922:

Der tschechoslowakische Staat will offenbar nicht, daß seine Bürger ihre guten Kronen ins Ausland tragen; er will auch nicht, daß die dort verdorben werden (nämlich die Bürger), darum handhabt er die Paßvorschriften so streng. Trotzdem ich das wußte, war ich doch unternehmend genug, mich um einen Reisepaß zu bewerben, weil mein Arzt mir dringend empfahl, einen ausländischen Kurort aufzusuchen.²⁸⁰

(Československý štát evidentne nechce, aby jeho občania vyvážali svoje dobré koruny do zahraničia; nechce ani to, aby sa tam znehodnocovali

²⁷⁷ Laponsko, nemecky *Lappland*, odkazuje na dve oblasti, jednou je krajinská oblasť Lappland vo Švédsku, druhou, a práve tá je aktualizovaná v tomto texte, je Laponsko, ktoré nie je kartograficky kodifikovaným územím, ale ide o časť územia Nórska, Švédska, Fínska a Ruska, na ktorom žijú Sámovia venujúci sa tradičnému chovu sobov.

²⁷⁸ Vom Reisen (Eine zeitgemäße Plauderei). *Preßburger Presse*, 19. 7. 1920; w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

²⁷⁹ Kibitz: Reisefragmente. *Preßburger Presse*, 23. 7. 1923; Ego: Für den, der einen Paß braucht. (Kurzgefaßte Reisebeschreibung für Paß-Bedürftige). *Preßburger Presse*, 5. 1. 1925.

²⁸⁰ Globetrotter: Wenn man heute eine Reise tun will. (Bericht eines Lesers). *Preßburger Presse*, 17. 7. 1922.

(myslím tým občanov), preto má také prísne pasové predpisy. Napriek tomu, že som to vedel, bol som dostatočne podnikavý na to, aby som si o pas požiadal, lebo mi môj lekár naliehavo odporúčal návštevu zahraničných kúpeľov.)

Čitateľ dostáva radu, aby si pred cestou vzal „Reisevorbereitungsurlaub“²⁸¹ (dovolenku na prípravu cesty) na vybavenie všetkých cestovných dokladov, no po absolvovaní predĺženia pasu si treba obstarat' vízum a tu sa, najmä v týždenníku *Preßburger Presse*, reflektuje hranica medzi štátmi, ako som naznačila už v úvode, metaforicky ako nástroj moci a kontroly, ktorý používajú nástupnícke štáty. Predstava hermeticky uzavretého priestoru, do ktorého človek vrazí nosom, lebo si ho predtým nevšimol, evokuje skutočnosť, že ide o niečo, čo tam predtým nebolo a čo človek nečaká – o hranicu:

Denn da die sogenannten „Sukzessionsstaaten“ sich vornehmlich dadurch auszeichnen, daß sie auf Schritt und Tritt Grenzen besitzen, so braucht man ein Visum, um nicht unvermutet und in unangenehmster Weise mit der Nase an so eine Grenze anzustoßen.²⁸²

(Lebo tu sa takzvané „nástupnícke štáty“ vyznačujú najmä tým, že na každom kroku majú hranice, preto je potrebné vízum, aby človek nečakane a tým najneprijemnejším spôsobom do takej hranice nenarazil nosom.)

V Cestovnej a kúpeľnej prílohe v *Preßburger Zeitung* vyšiel v roku 1926 článok *Mauern durch Europa*²⁸³ (Múry naprieč Európou) reflektujúci vízovú situáciu v Európe. Vojná podľa citovaného textu cez Európou postavila metaforické múry víz a pasov, ktorých hrúbku určujú jednotlivé štáty. Ako pokrokové a veľkorysé uvádza článok Švédsko, ktoré s mnohými krajinami už zrušilo vízovú povinnosť:

Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. Der Krieg zog Mauern durch das zerschnittene Europa. Ueber sie hinweg zogen nur Geschosse. Der Krieg ging zu Ende, die Mauern blieben. Ueber sie hinweg führen nur

²⁸¹ Vom Reisen (Eine zeitgemäße Plauderei). *Preßburger Presse*, 19. 7. 1920.

²⁸² Tamže.

²⁸³ *Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

Paß und Visum. Wie weit die einzelnen Länder sich vor einander absperren, ist ziemlich verschieden. Da ist zunächst Schweden, das erheblich fortschrittlich, im Wechselverkehr mit Dänemark, Norwegen, Belgien, Holland, Frankreich, England, Italien, Spanien, und Luxemburg kein Visum mehr kennt. Diese Freizügigkeit prägt sich am deutlichsten im Touristenverkehr aus.²⁸⁴

(Múry naprieč Európou. Pasové a vízové pravidlá. Vojna v rozkrájanjej Európe postavila múry. Cez ne sa dostali len výstrely. Vojna sa skončila, múry zostali. Cez tie sa dostanú len pasy a víza. Ako veľmi sa jednotlivé krajiny voči sebe uzatvárajú, je dosť rozdielne. Máme tu predovšetkým Švédsko, ktoré výrazne pokrokovovo v doprave s Dánskom, Nórskom, Belgickom, Holandskom, Francúzskom, Anglickom, Talianskom, Španielskom a Luxemburskom už nepozná víza. Táto veľkorysosť sa najviac prejavuje v turistickom ruchu.)

V texte sa ďalej zdôrazňuje, že cez Göteborg je umožnený bezvízový styk aj s USA, určité ústupky sú vo vzťahu k Nemecku a Fínsku, s ostatnými krajinami má Švédsko vízovú povinnosť, ktorá existuje na žiadosť týchto štátov, nie Švédska. Dánsko sa v článku pokladá v týchto veciach za rovnako pokrokové: „Aehnlich fortschrittlich steht es um Dänemark“²⁸⁵ (Podobne pokrokové je Dánsko). Fínsko zrušilo vysoké poplatky, ale na základe geografickej blízkosti voči Rusku sa nepredpokladá, že by ich zrušilo úplne:

[...] aber abgeschafft werden sie wohl wegen der isolierten Lage Finnlands vor der Schwelle des russischen Reiches noch nicht so bald.²⁸⁶

([...] ale nezrušia ich tak skoro pre izolovanú polohu Fínska na prahu Ruskej ríše.)

Článok sa venuje aj ostatným európskym krajinám vrátane Turecka, okrem iného aj Československu, ktoré už nemá vízový styk s Francúzskom, Luxemburskom a Japonskom, s Nemeckom a Rakúskom rokuje. O ČSR sa ďalej konštatuje, že československé ministerstvo zahraničia je principiálne za zrušenie víz:

²⁸⁴ Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

²⁸⁵ Tamže.

²⁸⁶ Tamže.

Man ist im Außenamt der Tschechoslowakei grundsätzlich für den Abbau der Visa, man will nur den Zuzug von ausländischen Arbeitern verhindern.²⁸⁷

(V Československu je ministerstvo zahraničia v podstate za zrušenie víz, len chcú zabrániť prílevu zahraničných robotníkov.)

Rakúsko sa podľa článku ešte v tejto záležitosti tak ďaleko ako ČSR nedostalo a obrátilo sa aj na Francúzsko, Švajčiarsko, Taliansko a ČSR, ale len s touto krajinou nastal vo vyjednávaní nejaký pokrok. Maďarsko sa v tomto smere považuje za celkom spiatočnicke, pretože neprijalo nemecký návrh na zrušenie víz, aby neprišlo o zisky, hoci i nízke, z vízových poplatkov:

Ganz zurück scheint Ungarn. Ein deutscher Antrag, der schon vor Jahresfrist an die ungarische Regierung gelangte, das Visum wechselseitig aufzuheben, ist abschlägig beschieden worden. Ungarn will auf die winzigen Einnahmen der Visagebühren nicht verzichten.²⁸⁸

(Zdá sa, že Maďarsko celkom zaostáva. Nemecká žiadosť o recipročné zrušenie víz, ktorú maďarská vláda dostala pred rokom, bola zamietnutá. Maďarsko sa nechce vzdať nepatrných príjmov z vízových poplatkov.)

Článok vidí predpoklad zrušenia víz v zbavení sa nedôvery medzi štátmi, čo bude viesť k vytvoreniu podobného zoskupenia, ako sú Spojené štáty, na našom území: „[...] eine Art von Vereinigten Staaten von Europa auf diesem Gebiet entsteht“ ([...] v tejto oblasti vzniknú akési Spojené štáty európske). Uvedený citát zapadá do diskurzu o európskom zjednotení. Článok Die Eröffnung des paneuropäischen Kongresses²⁸⁹ (Otvorenie paneurópskeho kongresu) tiež z roku 1926, keď sa konal prvý taký kongres vo Viedni a v Schönbrunne sa zišlo viac než 2000 zástupcov z viac než dvadsiatich krajín, cituje dánsku spisovateľku Karin Michaëlisovú²⁹⁰, ktorá na kongrese reprezentovala Dánsko:

²⁸⁷ Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

²⁸⁸ Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

²⁸⁹ Viac Jeřábek, Miroslav 2008. *Za silnou střední Evropu. Středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídni a Brnem v letech 1925-1939*. Praha: Dokořán.

²⁹⁰ [heslo] Karin Michaëlis [online]. Dostupné na: <http://www.databazeknih.cz/zivotopis/karin-michaelis-1308> [Cit. 2022-07-18]

Karin Michaelis: Sie sagt, es sei wohl hier besser, ein schlechtes Deutsch als ein gutes Dänisch zu sprechen. Wir in Dänemark sind eine kleine Insel mit viel Wasser herum und haben entdeckt, wenn man durch Europa geht, sind lauter Grenzen. Wir haben so viel Mühe gehabt, mit diesem vielen Schmuggeln über die Grenzen. Darum sind wir von vornherein für Paneuropa.²⁹¹

(Karin Michaelis: Hovorí, že tu je hádam lepšie rozprávať zlou nemčinou než dobrou dánčinou. My v Dánsku sme malý ostrov, okolo nás je veľa vody a zistili sme, že keď prechádzame Európou, je plná hraníc. Toľké pašovanie cez hranice nás stálo veľkú námahu. Preto sme jednoznačne za Paneurópu.)

Téma hraníc a vyzdvihovanie bezhraničného styku medzi severskými štátmi sú koherentné s heteroobrazom Severu ako tolerantného a otvoreného priestoru.

3.2 Opis cesty vlakom ako fixovaný spôsob konania

Pokiaľ ide o modernizačný diskurz, práve médium periodickej tlače sa ukazuje ako veľmi dôležitý aktér daného diskurzu, ako som uviedla už v prvej kapitole. V súvislosti s rovinou aktérov sa uvádzajú tzv. *Handlungsmuster*, fixované spôsoby konania. Norman Fairclough dokonca konštatuje, že „[d]iskurz ako súčasť sociálnej činnosti vytvára žánre. Tieto sa semioticky stávajú rôznymi fixovanými spôsobmi činnosti, sociálneho života“²⁹². Spitzmüller a Warnke zdôrazňujú sociálnu ukotvenosť takej formy konania a skutočnosť, že je vždy determinovaná obdobím, v ktorom sa používa, a preto diskurzne konštituuje naše uvedomovanie skutočnosti. Ako príklad uvádzajú schematický vzor OPÍSAŤ CESTU DO X, ktorý je príznačný pre kolonizačný diskurz.²⁹³

Analogicky sa v našom prípade dá vyabstrahovať schéma OPÍSAŤ CESTU VLAKOM (NA SEVER), keďže sa javí ako rovnako dôležité nielen kam, ale aj akým spôsobom sa cesta uskutočňuje. Tento opis sa v analyzovanom

²⁹¹ Die Eröffnung des paneuropäischen Kongresses. Feierliche Begrüßungsansprachen. *Preßburger Zeitung*, 4. 10. 1926.

²⁹² Fairclough, Norman 2003. *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. New York: Routledge, s. 206, preklad autorka.

²⁹³ Spitzmüller – Warnke (2011, 186).

korpus realizuje prostredníctvom tých textov, ktoré sú rozprávaním o cestovaní, skratkovitým cestopisom. Všetky spĺňajú základné znaky cestopisu, sú dokumentárne, autenticky zachycujú zážitok rozprávača, ktorý je zároveň cestovateľom.²⁹⁴ Jednou zo zásadných a opakujúcich sa tém v týchto textoch je železnica.

V medzivojnovvej tlači možno hovoriť o tom, že vlak rezonoval ako Foucaultov „floating space“, plávajúci priestor, či „reservoir of imagination“, imaginačný rezervoár.²⁹⁵ Železnica sa totiž neopisovala len ako prostriedok umožňujúci prevoz tovarov medzi novovzniknutými štátmi povojnovvej Európy, ale v textoch fungovala aj ako symbolický priestor a zdrojová doména potenciálnych metafor modernizujúcej sa spoločnosti, čo ilustruje aj nasledovný citát z časopisu *Nový svet* z roku 1937:

Keď sedíme v pohodlnom vlaku, unášanom silnou a rýchlou lokomotívou, nepríde nám ani na um, že takáto lokomotíva je technický zázrak, technické dielo, ktoré nemá páru. Pozrime sa len raz dôkladnejšie na lokomotívu, na jej mohutné, silu i účelnosť prezrádzajúce telo, v ktorom sa skrocuje nezlomná tepelná energia ohňa na tlak poslušnej pary, na silné jej valce, ktoré s ňou mohutné pľúca prenášajú svoj silný dych na pohyblivé, rýchlonohé kolesá a na ostatné jej časti, ktorých účelnosť a presná súhra sa už ani nedá predčiť. A vziať sa aspoň na okamih do dávnych dôb primitívnej dopravnej techniky, keď sa dopravovalo ľuďmi a zvieratami, aby sme si uvedomili, akú blahodarnú revolúciu technickú znamenala prvá praceschopná lokomotíva v živote národov. Náš blahobyť, ba naša civilizácia a kultúra sú dobrodením lokomotívy, ktorej zjavenie sa na javisku civilizácie znamená dôležitejší obrat, ako mnohé štátne i politické udalosti, dejinami hlučne oslavované.²⁹⁶

Opis vlaku ako výdobytku techniky, ale aj ako priestoru vhodného na kritiku spoločnosti sa nachádza vo fejtónoch v denníkoch *Preßburger Zeitung*, *B. Z. am Abend* ako aj v týždenníku *Preßburger Presse* z 20. rokov minulého storočia.

²⁹⁴ Klátik (1968, 25).

²⁹⁵ Foucault, Michel 1998. *Different Spaces*. D. Faubion, James (ed.), *Michel Foucault: Aesthetics, Method and Epistemology*. New York: The New Press, s. 184-185.

²⁹⁶ Ing. Juraj Ferényi: *Z dejín železnice*. *Nový svet*, 1937.

Niektoré texty si všímajú rôzne typy pasažierov, ako napr. fejtón *Betrachtungen über verschiedene Reisetypen*²⁹⁷ (Pozorovanie rôznych typov cestujúcich), alebo sa venujú etike cestovania vo vlaku ako napr. *Die Pose in der Eisenbahn*²⁹⁸ (Póza vo vlaku). Cestám do rôznych destinácií, najmä do susedných krajín, sa venujú napríklad fejtóny *Reisebriefe*²⁹⁹ (Listy z ciest), *Wenn man reist*³⁰⁰ (Keď človek cestuje), a dôležitú úlohu zohráva opis železnice aj v správach o návrate neúspešnej Nobileho expedície v roku 1928.³⁰¹ Okrem vysokých cien³⁰² patria medzi opakujúce sa témy predovšetkým nedostatočná hygiena či zlá technická vybavenosť československých vlakov. Podľa očakávania, najviac kritických vyjadrení o československých železničiach nachádzame v periodikách *Preßburger Presse* a *Preßburger Zeitung*, kým *B. Z. am Abend* sa skôr sústreďuje na kritiku nepružných hraničných kontrol a na obdivné opisy vybavenia švédskych železničných vozňov, ako ukážem ďalej v tejto kapitole. Naopak nekompromisne kritický pohľad na československé vlaky ilustruje fejtón s názvom *Schmutz auf den hiesigen Bahnhöfen und in den Waggons* (Špina na dnešných staniach a vo vozňoch), ktorý vyšiel v roku 1920 v denníku *Preßburger Zeitung* v rubrike *Allerlei* (Z každého rožka):

Die Waggons sind nicht gefehrt, die Fenster fast blind vor Schmutz, die Sitze sind fingerdick voll Staub; die Koupes sind nicht gelüftet, weil man zumeist die Fenster nicht öffnen kann, da die Ziehriemen fehlen, die Klosette sind geradezu abscheulich. Es wäre höchst an der Zeit, wenn die Staatsbahn-Direktion energisch eingreifen würde. Bei den stets höher werdenden Fahrpreisen kann das Reisepublikum auch mit Recht Reinlichkeit fordern.³⁰³

(Vozne nie sú vyzametané, okná zaslepuje špina, na sedadlách je na prst hrubá vrstva prachu; v kupé sa nevetrá, keďže okná sa väčšinou nedajú otvoriť,

²⁹⁷ Janka Fenyves: *Betrachtungen über verschiedene Reisetypen*. *B. Z. am Abend*, 16. 3. 1922.

²⁹⁸ Anton Mayer: *Die Pose in der Eisenbahn*. *Preßburger Presse*, 7. 12. 1925.

²⁹⁹ S – a: *Reisebriefe* I. – III. *Preßburger Presse*, 2. 7. 1923; 9. 7. 1923; 16. 7. 1923.

³⁰⁰ Kibitz: *Wenn man reist*. *Preßburger Presse*, 20. 8. 1923.

³⁰¹ Traurige Landung der geretteten Nobileleute. *Preßburger Zeitung*, 27. 7. 1928.

³⁰² Pozri napr. *Globetrotter*: *Wenn man heute eine Reise tun will*. (Bericht eines Lesers). *Preßburger Presse*, 17. 7. 1922.

³⁰³ *Der Schmutz auf den hiesigen Bahnhöfen und in den Waggons*. *Preßburger Zeitung*, 27. 6. 1920.

lebo chýbajú popruhy, záchody sú odpudzujúce. Je najvyšší čas, aby riaditeľstvo štátnych dráh energicky zakročilo. Pri stále sa zvyšujúcich cenách lístkov majú cestujúci právo na čistotu.)

Na doplnenie uvádzam citát z časopisu *Nový svet* z roku 1934. Text opisuje situáciu, keď teplota stúpila, hoci bola neskorá jeseň, a kritizuje nedostatočné prispôsobenie železničného personálu danej situácii a neochotu vyhovieť cestujúcim:

Od skazeného vzduchu rozbolí vás hlava a skôr sa vám chce spať ako pracovať. Osmelíte sa, opýtate sa prítomných: Nemohli by sme trochu otvoriť oblok? Nastane diskusia: námietky pro a proti. Zavrete aspoň kúrenie. Neskoršie vozeň sa trochu vyprázdni a otvoríte okno. Konečne vzduch! Všetko sa začína prečisťovať, spara sa pomaly mierni, dieťa vo vankúši zaspáva, druhé sa začína pekne samo hrať. Oddýchnete si a začínate robiť. Ale pozor! Blíži sa sprievodca ráznymi krokmi. Zavre buchnutím okno a hlási: „To nie je dovolené. My budeme kúriť a vy budete teplo vypúšťať?“ Toto sa prosím stalo a stáva na našich železničiach v storočí postupu a hygieny!³⁰⁴

Hygienu vo vlakoch ostro kritizujú viaceré fejtóny v *Preßburger Presse* od autora so pseudonymom Viris³⁰⁵, ktorý je autorom aj nasledujúceho textu z roku 1925, pranierujúceho nekultúru v československých vlakoch. Sťažuje sa, že v nich chýbajú vozne 4. triedy, aby sa tak „civilizovaný Európan“ mohol vyhnúť nedôstojnému prostrediu a pasažierom, ktorí mu znepríjemňujú jazdu po železnici:

Ich bin vor dem Kriege viel gereist, – allerdings zu meinem Vergnügen, – ich muß jetzt viel reisen, - allerdings fast nie zu meinem Vergnügen. Wenn ich vordem aber auch nicht gerade zu meinem Vergnügen reiste, so war mir eine Bahnfahrt nie unangenehm, – während jetzt beim Fahren auf der Bahn gerade gegenteilige Empfindungen in mir wachgerufen werden. Ich bin ja allerdings seither um einige Jahre älter geworden, – aber dieser Umstand allein scheint es doch nicht zu sein, der mir die ‚Anti-Bahntie‘ einflößt. Es muß zum

³⁰⁴ -iby.: Hygiena vo vlakoch. *Nový svet*, 8. 12. 1934.

³⁰⁵ Napr. Viris: Reiseerlebnis. *Preßburger Presse*, 30. 3. 1925.

größten Teil schon an dem Verkehrsmittel selbst liegen. Fuhr ich früher in der dritten Klasse, so wußte ich, daß ich für das billige Fahrgeld keine besondere Bequemlichkeit verlangen könne. Trotzdem muß ich im Verhältnisse jetzt für die dritte Klasse mehr bezahlen, als früher für die erste. Weshalb wird in der Tschechoslowakei nicht eine vierte Klasse zum Wohle der reisenden Menschheit eingeführt, wie es in Deutschland längst erprobt und seit Jahrzehnten bewährt ist? [...] Weshalb muß ich mich als zivilisierter Europäer zwischen schwitzende, übelriechende und schmutzige Menschen setzen, mich mit fotigen Stiefeln treten, mir schwere Butten auf die Füße stellen und mit riesigen Warenballen meinen Hut vernichten lassen? – Weil es keine vierte Klasse gibt! – Glaubt man, mich dadurch zum „Demokraten“ zu erziehen? – Das wäre eine verfehlte Kalkulation. Also, heraus mit einem Gesetze, das eine vierte Wagenklasse defretiert! Wozu haben wir denn eine Volks-Vertretung? - - - Verzeihung, ich habe ganz vergessen, daß ein Volksvertreter ja in der ersten Klasse fährt...³⁰⁶

(Pred vojnou som veľa cestoval, – ale mal som to rád, – teraz musím veľa cestovať, – ale takmer nikdy sa z toho neteším. Ale keď som aj predtým cestoval nielen pre zábavu, nikdy mi nebola cesta vlakom nepríjemná, – ale dnes vo mne cestovanie železnicou vyvoláva opačné pocity. Áno, dnes som už o niekoľko rokov starší, – ale táto okolnosť zo mňa predsa ešte nerobí ‚antipasážiera‘. Určite to závisí aj od samotného dopravného prostriedku. Keď som v minulosti cestoval treťou triedou, vedel som, že za lacný peniaz nemôžem očakávať veľký komfort. Napriek tomu musím dnes za tretiu triedu zaplatiť relatívne viac než kedysi za prvú. Prečo v Československu nezavedú štvrtú triedu pre dobro cestujúceho ľudstva, ako to je už celé desaťročia odskúšané v Nemecku? [...] Prečo sa, ako civilizovaný Európan, musím usadiť medzi spotenými, zapáchajúcimi a špinavými ľuďmi, ktorí ma postúpajú zasvinenými čižmami, kladú mi na nohy ťažké vedrá a obrovskými balíkmi s tovarom mi ničia klobúk? – Lebo nemáme štvrtú triedu! – Myslia si, že takto zo mňa vychovávajú ‚demokrata‘? – To sa veľmi mylia. Takže navrhňte zákon, ktorý zavedie vozne štvrtej triedy! Načo máme ľudových zástupcov? --- Parádón, celkom som zabudol, že taký zástupca cestuje prvou triedou...)

³⁰⁶ Viris: Auf der Bahn. *Preßburger Presse*, 25. 5. 1925.

V ďalšom fejtóne *Preßburg=Bratislava*³⁰⁷, ktorý by sa dal preložiť Pressburg je Bratislava alebo Z Pressburgu do Bratislavy, od vyššie zmieneného autora so pseudonymom Viris sa protagonista vyberá do Bratislavy. V článku o architektovi Fritzovi Weinwurmovi vo viedenskom časopise *Moderne Welt* sa totiž dočítal, že tento architekt pôsobí práve v Bratislave a nie v Pressburgu, ako dodáva. Prostredníctvom názvu mesta sa opäť zdôrazňuje jeho dvojité interpretácia. To, že Pressburg už pravdepodobne celkom prestáva existovať, dokazuje podľa textu aj názov Bratislava na cestovnom lístku. Napokon sa protagonista ocitá na hlavnej stanici v Bratislave, doslova „in der Station ‚Bratislava‘“, o ktorej konštatuje, že je pravdepodobne určená iba pre českých cestujúcich: ešte aj v čistých a osvetlených vozňoch III. triedy rýchlika z Prahy do Bratislavy, hoci aj v nich na záchode chýbal uterák a mydlo, popri českých a francúzskych boli aspoň z praktických dôvodov uvedené nápisy aj v nemeckom jazyku, nie ako v Bratislave.³⁰⁸

V roku 1920 uviedli *Preßburger Zeitung* článok, ktorý prezentuje Bratislavu ako dopravnú centrálu v súvislosti s rezolúciou určenou štátom Dohody o rozvoji prístavu, telegrafickej a telefonickej linky, ale najmä o vzniku železničného koridoru, ktorý, ako sa uvádza v článku, neprepojí navzájom len Československú republiku, ale dokonca celý európsky Sever s Juhosláviou a Jadranským morom.³⁰⁹ V dennej tlači sa tak čoraz väčšmi začala zdôrazňovať úloha železnice vo vzťahu k Bratislave, ktorá sa prezentovala ako budúci strategický dopravný uzol.³¹⁰

3.3 Konceptuálny rámec cestovanie vlakom

Naznačené témy, ktoré reflektovala periodická nemeckojazyčná tlač, ako sú nedostatočná hygiena v železničných vozňoch, ich zlé vybavenie, nepresnosť, ale aj téma komplikácií spojených s vybavovaním víz, fungovali veľmi často v opozícii k stavu železníc v Nemecku a v severských štátoch.

³⁰⁷ Viris: Preßburg=Bratislava. *Preßburger Presse*, 10. 11. 1924.

³⁰⁸ Viris: Auf der Bahn. *Preßburger Presse*, 25. 5. 1925.

³⁰⁹ Napr. fejtón Preßburg als Verkehrszentrale. *Preßburger Zeitung*, 26. 6. 1920.

³¹⁰ Viac Mongu (2012, 79-95) a Motyková (2012a, 97-112).

Oba nasledovné citáty z roku 1920 a 1924 aktualizujú rovnaký problém, konkrétne vybavenie železničných vozňov, prvý fejtón projektuje problém s osvetlením vo vagónoch na spoločnosť použitím slovnej hry so slovesami *beleuchten* (osvetliť) a *erleuchten* (osvietiť), pričom oba porovnávajú stav československých vlakov k pomerom v Nemecku.

Wer nach all diesen Martyrien noch immer Zeit und Geld hat, kann nun ernstlich an die Abfahrt denken, wobei aber jedem abgeraten werden muß, in sein Reiseprogramm irgendwelche Auslandsanschlüsse aufzunehmen. Denn das kann man von keiner Behörde und keinem Fahrplane erfahren, und wenn, so ist die Auskunft todsicher falsch. Das Beste ist, sich mit dem bezahlten II. Klassebillet ruhig und ergeben gleich in die III. Klasse zu setzen (da ja in der II. doch kein Platz ist) und solange zu fahren, bis man zur Anschlußbahn kommt. Hat man Glück, erwischt man einen Anschluß, im anderen Falle – wartet man eben. Weshalb bloß die Eisenbahnwaggons bei uns überhaupt nicht beleuchtet sind?! Vielleicht deshalb, weil das Volk schon genügend – erleuchtet ist? ... Darüber muß ich mich noch kompetenten Ortes informieren. In Deutschland, im besiegten, ist man noch nicht so weit, dort werden die Abteile noch immer beleuchtet!³¹¹

(Komu po tomto martýriu [vybavenie víz a povolení, poznámka autorka] ešte zostane čas a peniaze, môže konečne začať pomýšľať na cestu, ale treba odradiť každého, kto by si plánoval pridať do itinerára zahraničné prípoje. Lebo o tých sa nedozvie na nijakom úrade ani z nijakého cestovného poriadku, a ak by sa mu to podarilo, tak táto informácia bude na sto percent nesprávna. Najlepšie je, pokojne a odovzdané sa presunúť s lístkom druhej triedy rovno do tretej triedy (lebo v druhej triede aj tak nie je miesto) a ísť tak dlho, kým sa nedostane k nejakému prípoju. Ak bude mať šťastie, chytí prípoj, v opačnom prípade – človek si proste počká. Ale prečo vlakové vozne u nás nie sú osvetlené?! Možno preto, lebo sú dostatočne osvietení naši ľudia? ... O tom sa musím informovať na kompetentných miestach. V Nemecku, v porazenej krajine, ešte nie sú tak ďaleko, tam sa v kupé ešte stále svieti!)

³¹¹ Vom Reisen (Eine zeitgemäße Plauderei). *Preßburger Presse*, 19. 7. 1920.

U nás sa v nasledujúcom citáte mení, perspektíva sa obracia, keďže autor ďalšieho fejtónu píše z pozície cudzinca – pravdepodobne Rakúšana – cestujúceho československou železnicou. Napriek tomu, že ČSR ako nástupnícky štát je na tom hospodársky oveľa lepšie, neprejavuje sa táto skutočnosť na vybavení vozňov ani presnosti grafikonu, zatiaľ čo v Nemecku, ako sa ďalej píše vo fejtóne, tikajú hodiny verejného života spoľahlivo a presne. Verejný život sa v ňom prirovnáva k precíznosti fungujúcej železnice:

Aber in diesem Ausland, in dem kein Bahnwärter zu hungern braucht, gehen und kommen die Züge unpünktlich, die Heizung funktioniert nicht immer, die Gepäckträger haben keine Taxe, die Klosetts keine Wasserspülung, die Kupees eine miserable Beleuchtung. Im deutschen Wagen sitzen vergräme Kaufleute, versieht ein hungriger Schaffner den Dienst – aber die Heizung funktioniert und eine strahlende Lampe, eines gutgepflegten Wohnzimmers würdig, spendet einen sonnenähnlichen Schein. Die Gepäckträger haben bestimmte Taxen. Der Fahrplan ist keine fiktive Einrichtung. Er dirigiert wirklich die Züge. Die Uhrwerke des öffentlichen Lebens sind gut und zuverlässig geölt.³¹²

(Ale v tejto cudzine, v ktorej nijaký železničiar nemusí hladovať, jazdia vlaky nepresne, nie vždy sa v nich kúri, nosiči batožín nemajú fixné ceny, záchody nie sú splachovacie, kupé sú mizerne osvetlené. V nemeckých vozňoch sedia sklúčení obchodníci, službu vykonáva hladný sprievodca – ale kúrenie funguje a lampa, hodna pohodlnej obývacej izby, vydáva svetlo podobné tomu slnečnému. Nosiči batožín majú fixné ceny. Cestovný poriadok nie je iba fiktívnou záležitosťou. Skutočne riadi vlaky. Kolieska v hodinovom stroji verejného života sú dobre a spoľahlivo naolejované.)

Opis cesty vlakom v článkoch periodickej tlače daného obdobia možno považovať za fixovaný spôsob konania, ktorý z hľadiska kognitívnej sémantiky pracuje s konceptuálnym rámcom *cesta vlakom*, s tzv. *framom*. Ten považujeme za fixovanú reprezentáciu vedomostí o svete: „[...] a frame is character-

³¹² Joseph Rot: Reise durch Deutschland. *Prefßburger Presse*, 14. 1. 1924. Pravdepodobne ide o rakúskeho spisovateľa a novinára Josepha Rotha.

ristically a fixed representation of knowledge about the world.³¹³ Respektíve môžeme hovoriť o stereotypnej situácii, pri ktorej dochádza k mimovoľnému porovnávaniu očakávaného a skutočne zažívaného, ako to vidíme pri cestovaní vlakom a očakávaníach spojených s touto situáciou. Ako uvádza Dolník, „[a]dresát porovnáva explicitné informácie v texte s očakávaniami“³¹⁴. A keďže v našom prípade táto stereotypná situácia spojená s cestovaním železnicou evidentne neprebíha podľa očakávaní, v skúmaných textoch nachádzame explicitne opísané rozčarovanie vzniknuté na základe pnutia medzi predstavou o danej situácii a jej priebehu. Porovnanie tu nastáva vo vnútri konceptuálneho rámca *cestovanie vlakom*, očakávanie sa však opiera buď o skúsenostnú bázu z minulých čias, ktorá sa porovnáva s dnešnou situáciou, keď sa aktualizuje téma hraníc a víz, alebo sa opiera o skúsenostnú bázu z dnešných čias a porovnáva sa so stavom v iných krajinách.

Cestovanie vlakom (kedysi za Rakúska-Uhorska) ↔ Cestovanie vlakom (dnes v ČSR)

Cestovanie vlakom (v ČSR) ↔ Cestovanie vlakom (v Nemecku a v severných krajinách)

3.4 Vo švédskom vlaku

Názov tretej kapitoly je inšpirovaný cestopisom spisovateľa Josefa Dvořáka³¹⁵ *K Severu*, ktorý vyšiel v roku 1930 a nachádzame v ňom celú stať o cestovaní švédskym vlakom, obsahujúcu iba pozitívne hodnotenia. Explicitne sa podmienky vo vozňoch porovnávajú s československými, pričom pozitívny opis produkuje opačný odtlačok opisovaného *my* a toho, aké je to *naše*:

³¹³ Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press, s. 239.

³¹⁴ Dolník (2010, 286).

³¹⁵ [heslo] Josef Dvořák [online]. Dostupné na: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DVO%C5%98%C3%81K_Josef_13.10.1901-4.4.1958 [Cit. 2022-07-18]; [heslo] Josef Dvořák [online]. Dostupné na: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/3b4d723e-b6a5-405f-b1db-55beb741d2c2> [Cit. 2022-07-18]

„Cestovať švédskymi železnicami nie je sebazaprením, ale v porovnaní s našimi, ozajstným požitkom. Tam netreba sa obávať, že vám čo chvíľa niečo spadne na hlavu, alebo že sa vás bude dvanásť tlačiť a dusiť v kupé. Zavazadlá – pokiaľ ich cestujúci priamo na nádraží neodloží a nedá dopraviť v zavazadlovom vozni – odkladajú sa hneď pri vystúpení do vagonu do prihrádok k tomu určených. Žiadne ukladanie do <druhého poschodia>, žiadne obťažovanie cestujúcich a – žiadne maléry. Zavazadlo uložíte a viac sa nestaráte. Stá a stá ľudí prejdú vozňom, lebo vo Švédsku sa hodne cestuje, ale nik sa nepopováži na vaše zavazadlo len siahnúť. Kabáty sa odkladajú na chodbe. Bárš čo môžete vo vačkoch nechať, nič sa neztratí. Taká poctivosť je u Švédov. Ale nie len toto je odlišné od nás. V každom oddelení nájdete nádobu s pitnou vodou. Nie na záchode, ale pekne v oddelení, pri dverách a pri nej dve skleničky. Takmer v každej stanici je láhev naplňovaná čerstvou a dobrou pitnou vodou a tak cestou nemusíte byť smädní ani utrácať peniaze v pomerne lacných nádražných reštauráciách. O tekutom mydle a jemných ručníkoch ani nehovorím. To už v Nemecku je samozrejmé a preto na severu nás to neprekvapuje. Mile prekvapí človeka aj to, že vlaky chodia presne, snáď na vterinu, a keď sa vlak pohne všetko ide tak ticho, že by človek ani neveril. Žiadne pískanie, žiadne signály, nič. Len úradník príde, pozre na hodinky, kývne na strojvedúceho, zamáva rukou a ide sa. U nás sa tomu povie: disciplína, ale tam je to celkom samozrejmé. Stanice tiež nie sú vyvolávané. Pred príchodom sprievodčí prejde svojimi vozňami a pekne stanicu oznámi.“³¹⁶

O šesť rokov neskôr československý národohospodár, sociológ, novinár a jeden z riaditeľov Exportného ústavu Theodor Pistorius³¹⁷ v publikácii Švédská cesta z krízy vydanéj v roku 1936 napísal veľmi podobné riadky. Milan Vodička v eseji o veľkej kríze z 30. rokov minulého storočia Jedeme švédskym vlakom cituje Pistoriusa, ktorý opisuje komfortné vybavenie švédskych vlakov, reprezentujúce vysokú životnú úroveň Švédska.³¹⁸ Medzi vymoženosťami vozňov tretej triedy uvádza napríklad pľuvadlá, koberce, čisté záclony, dokonca

³¹⁶ Dvořák, Josef 1930. *K Severu (Dojmy, nálady a vzpomienky)*. Praha: Nakladatel L. Mazáč, s. 37-38, v citáte sa rešpektuje pôvodný pravopis.

³¹⁷ [heslo] Theodor Pistorius [online]. Dostupné na: <http://www.historiecssd.cz/p-q/pistorius-theodor/> [Cit. 2022-07-18]

³¹⁸ Vodička, Milan 2009. *Den, kdy došly prachy*. Praha: Práh, s. 165-167.

v každom kupé nájdú cestujúci fľaše s čerstvou vodou a pri nich umyté, čisté poháre. Porovnajme si Dvořákov opis a veľmi rýchlo prídeme na to, že ide o takmer identické texty. Vodička zdôrazňuje Pistoriusov opis záchodov vo švédskych vlakoch, ktorý pôsobí na našinca ako kultúrny šok, sú totiž okrem iného vybavené čistými umývadlami s vodou a uterákmi.

Aj švédsky pendant potvrdzuje obraz o švédskych železničiach ako o príjemnom spôsobe cestovania a vyzdvihuje čistotu vozňov. Nemenovaný nemecký odborník v článku z roku 1927 v denníku *Svenska Dagbladet* ich nazýva príkladnými: „Mönsterjárnvägar. Härliga ljusa breda och rena vagnar“³¹⁹ (Príkladné železnice. Úžasné svetlé, široké a čisté vozne). Ďalší pohľad Švéda na vlastné železnice vo fejtóne z roku 1931 z rovnakého periodika prináša rovnako kladný obraz, dokonca ich príkladnosť tento raz stavia do priamej opozície so situáciou vo svete:

Det sätt, varpå de svenska järnvägarna skötas, gör ju järnvägsresandet – på många håll i världen en hård prövning – till ett verkligt nöje hos oss.³²⁰

(Spôsob, akým sú spravované švédske železnice, robí cestovanie po železnici – ktoré je na mnohých miestach vo svete tvrdou skúškou – u nás skutočnou radosťou.)

Olimského cestopisná črta *Schwedische Eindrücke*³²¹ (Švédske impresie) v *Preßburger Presse* z roku 1925 sa v úvode o spacom vozni do Štokholmu, kam autor pricestoval z Kodane, vyjadruje ako o „äußerst bequem“ (nanajvýš pohodlnom) a mohla by si z neho zobrať príklad aj ríšska [nemecká] železnica, sprievodca je slušný a v bielej letnej bunde so stojatým bielym golierom vyzerá veľmi pekne. Vo fejtóne *Norwegische Eindrücke* (Nórské impresie) prináša do spacieho vozňa na trase Štokholm – Oslo zdvorilý sprievodca raňajky:

³¹⁹ En vetenskapens storman på besök [online]. Dostupné na: <https://www.svd.se/arkiv/1927-04-23/6> [Cit. 2022-07-18]

³²⁰ Evco (I marginalen) [online]. Efter banketten. <https://www.svd.se/arkiv/1931-12-03/10> [Cit. 2022-07-18]

³²¹ Fritz Olimsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

[...] bringt einem der überaus zuvorkommende Schaffner in einem praktischen Körbchen das Frühstück, frisches Gebäck, blitzsaubere Aufmachung, jedes Stückchen Zucker für sich eingepackt.³²²

([...] prináša nanajvýš zdvorilý sprievodca v praktickom košíčku raňajky, čerstvé pečivo, čistučko pripravené, každý kúsok cukru osobitne zabalený.)

Hoci sa tento fejtón nevenuje vybaveniu nórskych vlakov natoľko podrobne, uvádza pomery na nórskych parníkoch, na ktorých vyzdvihuje nórsku česťnosť. Je bežné, že si cestujúci kabáty a klobúky vešajú v chodbe pred kabínami, rovnako sa v tejto krajine zamykanie hotelových izieb pokladá za „ein ganz ungerechtfertigtes Mißtrauensvotum“ (celkom neoprávnenú nedôveru).

V článku s názvom Vom Lande der Sümpfe und Seen (O krajine močiarov a jazier) sa o cestovaní železnicou vo Fínsku nachádzajú nasledovné pozitívne hodnotenia – aj tu sa cestovanie železnicou opisuje ako príjemné, pohodlné a čisté, podobne ako vo Švédsku:

Das Reisen in Finnland gehört zu den angenehmen Dingen. Für die Bequemlichkeit, ja sogar für kostenlose Erfrischung der Reisenden ist bestens gesorgt. In den Waggons ist immer frisches Wasser zu haben, alles ist rein und nett. Einzelne Bahnhöfe sind geradezu ideal angelegt. Ueberhaupt fällt überall die Sauberkeit und Freundlichkeit der Umgebung auf.³²³

(Cestovanie vo Fínsku patrí k príjemným veciam. O pohodlie cestujúcich, áno, dokonca o bezplatné pohostenie je najlepšie postarané. Vo vozňoch je vždy čerstvá voda, všetko je čisté a pekné. Jednotlivé stanice sú v ideálnych rozstupoch. Všade si človek všima čistotu a priateľské prostredie.)

V roku 1922 poskytol veľmi podobný opis pohodlného a čistého cestovania vlakom do Švédska cestopisný fejtón z nemeckojazyčných slovinských novín *Zillier Zeitung*, v ktorom svoju cestu hodnotí Ubald Tartaruga³²⁴, viedenský policajný komisár, spisovateľ (a okultista), vlastným menom Edmund

³²² Fritz Olinsky: Norwegische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 24. 8. 1925.

³²³ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

³²⁴ [heslo] Ubald Tartaruga [online]. Dostupné na: <http://www.ubald-tartaruga.at/> [Cit. 2022-07-18]

Otto Ehrenfreund. V tomto periodiku 6. 7. 1922 a 9. 7. 1922 publikoval svoju dvojdielnu cestopisnú črtu zo Švédska – Reiseskizzen aus Schweden I. a II. V nej referuje o dopravných prostriedkoch, hoteloch a reštauráciách, o rôznych technických vymoženostiach, akými sú telefonické a telegrafické služby, no najmä si ako kriminalista všima bezpečnostné pomery, opisuje ľudí a neopomenie ani vedu a umenie. Druhá časť fejtónu vyšla 5. 9. 1922 aj v mariborských *Marburger Zeitung*, pričom v tom istom vydaní sa objavil aj už spomenutý ironizujúci fejtón o fiktívnej ceste Joachima Beťára do Laponska, ktorý v Bratislave vyšiel v *Preßburger Presse*. Ako inak, cesta Ubalda Tartarugu sa uskutočnila najprv parníkom vybaveným veľkou modrou zástavou so žltým krížom a neskôr vlakom. Za veľmi zaujímavú pokladám skutočnosť, že už vstup na palubu text explicitne označil za prvý kontakt so švédskou pôdou.

Veľmi podobne je Švédsko vykreslené aj vo fejtóne *Die Fahrt nach Göteborg*³²⁵ (Cesta do Göteborgu) v *B. Z. am Abend*, ktorý sa odohráva vo vozni vlaku a zrkadlí švédsku spoločnosť a kladný stereotyp o Švédoch a Švédsku prítomný v skúmanom korpuse. Predchádza mu fejtón *Brief von der Ostsee*³²⁶ (List od Baltského mora). Po článku *Cesta do Göteborgu* nasleduje fejtón *Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung*³²⁷ (Göteborg. Prechádzka jubilejnou výstavou) a sériu uzatvára fejtón o ceste vlakom z Warnemünde do Berlína *Quo vadis? Ein kleines Bilderbuch vom heutigen Deutschland*³²⁸ (Quo vadis? Malá obrázková kniha o dnešnom Nemecku), ako aj neskorší článok o stave švédskeho priemyslu *Die Industrie Schwedens*³²⁹ (Švédsky priemysel) od toho istého autora. Do tohto pásma by sa dali zaradiť aj články reflektujúce priemyselnú³³⁰ a historickú³³¹ časť výstavy od Roberta Volza. Ani jeden z uvedených článkov nie je označený ako Originalfeuilleton

³²⁵ w.r.: *Die Fahrt nach Göteborg. B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

³²⁶ w.r.: *Brief von der Ostsee. B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923.

³²⁷ w.r.: *Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923.

³²⁸ w.r.: *Quo vadis? Ein kleines Bilderbuch vom heutigen Deutschland. Im Speisewagen. B. Z. am Abend*, 17. 8. 1923.

³²⁹ w.r.: *Die Industrie Schwedens. B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923.

³³⁰ Dr. Robert Volz: *Die industrie-geschichtliche Ausstellung in Gotenburg. B. Z. am Abend*, 13. 7. 1923.

³³¹ Dr. Robert Volz: *Schwedens alte Kirchen. Die kirchengeschichtliche Ausstellung in Göteborg. B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923.

der B. Z. am Abend, ako je značená väčšina fejtónov v tomto večerníku, pretože nie sú umiestnené pod čiarou, kde sa zvyčajne fejtóny v *B. Z. am Abend* publikovali. Na základe obsahových kritérií ich však radím k fejtónovému žánru. Dôvodom uskutočnenej cesty nie je cestovanie ako také, jej cieľom je tzv. jubilejná výstava v Göteborgu, ktorá sa konala k 300. výročiu založenia mesta a venovala sa umeniu, umeleckému dizajnu, histórii, vystavoval sa na nej tovar určený na vývoz, ale bolo tu aj oddelenie určené zahraničným Švédom. Severské krajiny sa od konca 19. storočia prezentujú ako pokrokové a moderné a tento obraz, ako konštatuje Platen, funguje aj naďalej paralelne popri anticivilizačnej línii.³³²

Od roku 1851, keď sa uskutočnila prvá svetová výstava v Londýne s cieľom predstaviť medzinárodný priemyselný vývoj, svetové výstavy sa stali priestorom na „vyjadrenie kultúrnej identity, súťažnou plochou národných kultúr, na ktorej jednotlivé národné štáty prezentovali vlastnú kultúrnu jednotu a osobitosť“³³³. Neplatilo to však len pre výstavy na medzinárodnej úrovni. Skutočným vstupom Švédska do modernizačného diskurzu sa stala národná výstava modernej architektúry, dizajnu a umeleckých remesiel v Štokholme v roku 1930, ktorá si získala označenie funkcionalistická, po švédsky *Funktisutställningen*.³³⁴ Samozrejme, výstavy v Göteborgu ani v Štokholme neboli výnimočné ani ojedinelé, ani Bratislava nezaostávala za vystavujúcim svetom so svojím Dunajským veľtrhom.³³⁵

Rozprávačova cesta do Göteborgu sa začína v Bratislave vybavovaním víz. Rozprávač sa úprimne čuduje, že napriek mnohým krajinám, ktoré zrušili vízovú povinnosť, „my“ ešte nie sme zrelí na také rozhodnutie:

Es ist wirklich sehr bedauerlich, dass die Urlaubsfreuden noch immer mit der Pass- und Visumbesorgung anfangen. Man kann als gesitteter Mensch die Notwendigkeit der ganzen Torturen nicht recht einsehen. Und es gibt doch schon Länder genug in Europa, die im gegenseitigen Verkehr den

³³² Platen (2012, 18).

³³³ Göttisch-Elten (2001, 128, preklad autorka).

³³⁴ Fimmerstad, Lars. Stockholmsutställningen 1930 – Funktionalism [online]. Dostupné na: <http://www.stockholmshistoria.com/?p=554> [Cit. 2022-07-18]

³³⁵ Pozri Lipták, Ľubomír. 2012. *Medzi Berlínom a Bagdadom. Výbrané štúdie z hospodárskych dejín*. Bratislava: Kalligram, s. 173-199.

Visumzwang aufgehoben haben – sind wir noch nicht reif genug dazu? Noch merkwürdiger aber ist es, das z. B. die Erteilung eines Visums nach Deutschland in Bratislava nicht ohne weiteres möglich ist.³³⁶

(Je skutočne poľutovaniahodné, že dovolenkové radovánky sa ešte vždy začínajú obstarávaním pasu a víz. Nijaký slušný človek celkom nepochopí nutnosť celej tej tortúry. A pritom už v Európe máme dosť krajín, ktoré zrušili vzájomnú vízovú povinnosť – vari na to ešte nie sme dosť zrelí? Ešte čudnejšie však je, že napríklad udelenie víza do Nemecka nie je v Bratislave možné bez komplikácií.)

Výrazne pročeskoslovensky orientované noviny *B. Z. am Abend* však vo svojom Liste od Baltského mora nekritizujú Československý štát, ale nemecký konzulát v Bratislave, ktorý šikanuje československých občanov, a pýtajú sa, či by niečo také spôsobil československý konzulát tým nemeckým občanom, ktorí by chceli vycestovať z Nemecka do ČSR. Keďže sa rozprávač vyslovene odvoláva na novinárov, predpokladám, že nejde o čitateľa a príležitostného prispievateľa do novín, ale novinára, ktorý cestuje do Göteborgu kvôli výstave:

Aber sind diese Schikanen seitens des deutschen Konsulats in Bratislava notwendig und macht – sagen wir in Dresden – das čs. Konsulat die der Einreise eines reichsdeutschen Journalisten in die Tschechoslowakei auch nur annähernd ähnliche überflüssige Schwierigkeiten und Reiseauslagen? Gewiss nicht!...³³⁷

(Je však potrebná táto šikana zo strany nemeckého konzulátu v Bratislave a spôsobil by, povedzme v Drážďanoch, československý konzulát ríšskoneckému novinárovi, keby chcel vycestovať do Československa, aspoň približne podobné zbytočné ťažkosti a výlohy s cestou? Určite nie!...)

Nasleduje podrobný itinerár, rozprávač necestuje do Nemecka cez Prahu, ale cez Oderberg nočným vlakom, lebo sa dopyčul, že táto trasa je menej vyťažovaná, a dúfa, že si nájde miesto na sedenie, aby sa v noci vyspal. O 21:00 však nastupuje v Oderbergu do preplneného rýchlika (D-Zug, čo je označenie pre

³³⁶ w.r.: Brief von der Ostsee. *B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923.

³³⁷ Tamže.

tzv. Durch-Zug, vtedajší rýchlik), ktorý mal síce 15 vozňov, no napriek tomu ľudia stáli v uličkách. Z Berlína do Rostocku to vyzeralo rovnako. Na štetínskej stanici si kupuje lístok do Rostocku, no pri okienku na stanici ho upozornia, že druhá a tretia trieda sú už plné, preto si kupuje lístok do prvej triedy, do ktorej lístok momentálne stojí jeden milión mariek, ale aj tá je preplnená, preto sa usadí v jedálenskom vozni, kde sa, ako tvrdí, dá ešte stále lacno najesť. Z Rostocku pokračuje do Doberau, vlak už nie je taký preplnený, odtiaľ do Heiligendamm, keďže, ako prezrádza, jeho cieľovou destináciou je Göteborg. Nasleduje opis snobského a veľmi drahého Heiligendammu, do ktorého, slovami rozprávača, sa pred prevratom človek nedostal, pokiaľ nemal na vizitke aspoň jeden erb. Nasleduje opis pobytu v tomto kúpeľnom meste, ktorého predraženosť a snobizmus reprezentuje hádka hotelového majiteľa o tom, kde sa podáva pomarančová polievka, pričom sa používa výraz *Apfelsinensuppe*. *Apfelsine* je výraz pre pomaranč, ktorý sa používa najmä v severnom Nemecku, miesto zaužívanjšieho používaného *Orange*. Jedine more vyváži cestujúcemu všetky vzniknuté problémy. Podrobne sa fejtón venuje cenám, topánky, oblečenie i bielizeň sú „bereits teurer als z. B. bei uns in der Tschechoslowakei“ (už drahšie ako napr. u nás v Československu), konfekčný oblek si Nemeck kupuje za 15 – 20 miliónov, cudzinec dostane za tie isté peniaze doma oblek šitý na mieru. Po krátkom výlete do Rostocku sa vracia rozprávač vo vozni štvrtej triedy späť do kúpeľného mestečka. Jeho spolucestujúcimi sú robotníci, ktorých zaujíma kurz marky voči doláru, keďže si všimli, že má pri sebe noviny. Oznamuje im kurz 1 dolár = 1 111 111 mariek. Novinár sa s nimi rozpráva o tzv. Ruhrfrage, otázke Porúria³³⁸, je evidentné, že je na strane robotníkov, ktorých vláda nabáda neustále iba vydržať, „durchzuhalten“. Skutočnosť, že rozprávač, a pravdepodobne súčasne autor, vo fejtóne *Brief von der Ostsee (List od Baltského mora)*³³⁹ z donútenia, keďže je vypredané, najprv cestoval prvou triedou a to, že neskôr spomenul, ako dobrovoľne cestoval štvrtou triedou, naznačuje jeho postoj k rozdeleniu vozňov na triedy, ktorý sa ešte zreteľnejšie prejaví neskôr vo fejtóne *Die Fahrt nach Göteborg*³⁴⁰ (Cesta do Göteborgu).

³³⁸ Po prvej svetovej vojne sa rozhodovalo, ako naložiť s veľkým technologickým a hospodárskym potenciálom priemyselnej oblasti Porúria a Porýnia, pozri napr. Heiber, Helmut 1966. *Die Republik von Weimar*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

³³⁹ w.r.: *Brief von der Ostsee*. *B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923.

³⁴⁰ w.r.: *Die Fahrt nach Göteborg*. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

Aj tento fejtón je veľmi podrobný, opisuje presnú trasu vlaku z Rostocku do Stralsundu a zo Stralsundu menším trajektom na ostrov Rujana, odtiaľ väčším trajektom cez „nekonečné more“ do Sassnitzu. Tu si vymieňa protagonista československé koruny za švédske, nemilo ho prekvapuje drahota vo Švédsku, no naopak príjemne ho poteší colná kontrola, ktorá na nemeckej i švédskej strane prebieha veľmi rýchlo a slušne, kým procedúra na colnom priechode v Marcheggu či Kittsee sa v texte označuje doslova za martýrium. Slovenské exonymum Kopčany a maďarská forma Köpcsény rakúskeho názvu Kittsee korešponduje s používaním názvu Bratislava a Pressburg, čím denníky tiež vyjadrujú svoj postoj k politickej situácii a novej ČSR. Tento citát je veľmi ironický, keďže jeho autor ako najväčší problém cesty okolo sveta identifikuje hraničný priechod medzi Rakúskom a ČSR.

Man geht nun längs des Strandes in das Gebäude, wo die Pass- und Zollrevision vorgenommen wird, ich wechsele hier 300 Kč ein, für die man weniger als schwedische 30 K erhält und die auch sehr rasch ausgegeben sind, weil bloss die Ueberfahrt III. Klasse 12 schwedische Kronen kostet. Die deutsche, ebenso wie die schwedische Zollrevision geht musterhaft rasch von statten. (Ich erinnere mich an Marchegg und Kopčany und begreife nicht, warum man bei uns die Revision zu einem Martyrium gemacht hat.)³⁴¹

(Popri pláži treba kráčať až k budove, kde sa vykonáva pasová a colná revízia, tu si vymieňam 300 Kč, za ktoré dostávam menej než 30 švédskych korún, ale aj tie veľmi rýchlo miniem, lebo len cesta trajektom v III. triede stojí 12 švédskych korún. Nemecká, rovnako ako švédska colná kontrola prebehla ukázkovo rezko. (Spomínam si na Marchegg a Kopčany a nerozumiem, prečo u nás z kontroly urobili martýrium.)

Komplikácie s kontrolami na hraničných priechodoch uvedených vyššie sa spomínajú aj v ďalšom fejtóne z *Preßburger Presse*, ktorý vyšiel tiež v roku 1923:

Wenn man heute eine Weltreise antritt, dann hat man die größten Schwierigkeiten überstanden, sobald man Köpcsény oder Marchegg hinter sich hat.³⁴²

(Keď sa dnes vyberiete na cestu okolo sveta, najväčšie ťažkosti ste prekonali, keď budú za vami Kopčany alebo Marchegg.)

³⁴¹ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

³⁴² Kibitz: Reisefragmente. *Preßburger Presse*, 23. 7. 1923.

Relatívna izolovanosť Švédska od európskej pevniny sa neaktualizuje len v geografickej morfológii, ale aj v kultúrnych rozdieloch, ktoré reprezentuje slušnosť, ako aj technická a hygienická vybavenosť vozňov. Podobne ako švajčiarske železnice³⁴³ aj švédsky vlak zosobňuje kultúrnu a ekonomickú úroveň domovskej krajiny. Nasledovný citát to ilustruje normatívnym hodnotením interiéru vozňov, ktorý „človeka musí ohromiť“, a výpočtom jednotlivých vymožeností. Podobne ako vo fínskych vozňoch³⁴⁴ aj tu je pitná voda. Železnica stiera triedne rozdiely a technické a interiérové výdobytky sú argumentom pre tvrdenie, že Švédsko je iný svet, takmer rozprávková krajina. Príslovka *fast* (takmer) pred metaforickým výrazom „rozprávková krajina“ vracia čitateľa do skutočnosti modernej krajiny:

Vom Wageninnern muss man frappiert sein. Teppiche sind sowohl in den Gängen als auch in jedem Abteil der II. Wagenklasse aufgebretet. (In Schweden gibt es nur II. und III. Wagenklasse sowohl bei Personen- als auch bei Schnellzügen.) Schwere Vorhänge mit Seidenquasten, grosse geschliffene Spiegel, im Klosett Wasser zum Waschen, Trinkwasser, Seife, Handtuch und eine Schuhbürste, im Gang ist neben jedem Abteil eine Flasche Wasser mit zwei Trinkgläsern angebracht – so komod fährt man in Schweden. Man merkt sofort, man ist in einer anderen Welt, fast in einem Märchenland.³⁴⁵

(Vybavenie vozňa človeka ohromí. Koberce sú rozprestreté v chodbičkách a aj v každom kupé II. triedy. (Vo Švédsku majú iba vozne II. a III. triedy tak pri osobných vlakoch, ako aj pri rýchlikoch.) Ťažké závesy s hodvábnymi strapcami, veľké brúsené zrkadlá, na WC voda na umytie, pitná voda, mydlo, uterák a kefka na topánky, v chodbe vedľa každého kupé nájdete fľašu s vodou a dvoma pohármi – tak pohodlne sa cestuje vo Švédsku. Človek si hneď všimne, že je v inom svete, takmer v rozprávkovej krajine.)

³⁴³ Jazyková a kultúrna blízkosť predurčujúca porovnanie s inými nemecky hovoriacimi krajinami. Úroveň železničných vozňov sa tak porovnávala najmä so švajčiarskymi, pričom o tých sa dokonca píše, že sú až „trápne čisté“ (Schweizer Reiseeindrücke. *Pressburger Presse*, 19. 5. 1924).

³⁴⁴ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

³⁴⁵ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

Mimovoľné oznámenie skutočnosti, že vo Švédsku nie sú vozne prvej triedy, ktoré je opatrne vložené do zátvoriek, implicitne odkazuje na integráciu švédskej spoločnosti, ktorej symbolom sa vlak stáva. To korešponduje s Dvořákovým konštatovaním o demokracii zhmotnenej a viditeľnej už pri ubytovaní sa v hoteli po príchode do tejto krajiny:

Tak sa mi zdá, že tu je niečo, čo vyzerá ako demokracia opravdu praktikovaná. Nemajú iných izieb, nemajú drahších izieb. Pán, nepán, každý platí rovnako.³⁴⁶

Pripomínam fejtón z *Preßburger Presse* z roku 1925 vyžadujúci zavedenie vozňov štvrtej triedy na československých železničiach³⁴⁷, ktorý reprezentoval celkom opačný princíp. Pritom vo Švédsku boli do roku 1956³⁴⁸ tri kategórie vozňov, jedine spoločnosť ÖSJ (premávajúca na kratších tratiach v južnom Švédsku v oblasti Skåne) a BKB (v juhovýchodnej oblasti Blekinge) zaviedli dvojtriedny systém vozňov: druhá trieda mala priestornejšie a mäkšie sedadlá, v tretej triede pasažieri sedeli na drevených laviciach za lacnejšie lístky.³⁴⁹

3.5 Štyri situácie

Obyvateľstvo je veľmi bodré, poctivé a dôveryhodné. O ich čestnosti a poctivosti sa veľmi mnoho vie a ja sám som sa osobne o tom aj presvedčil. Keď som si chcel dať uschovať kufor na nádraží, radili mi – aby som usporil – nechať kufor jednoducho stáť na istom mieste. Keď som prejavil obavy ohľadom straty kufru, dali mi jasne na vedomie, že také niečo sa v Švédsku nestáva.³⁵⁰

Tento citát z roku 1940 zo slovenskojazyčnej tlače potvrdzuje pozitívny obraz o čestných Švédoch. Opísaná situácia s potrebou uzamknúť batožinu

³⁴⁶ Dvořák (1930, 95).

³⁴⁷ Napr. Viris: Auf der Bahn. *Preßburger Presse*, 25. 5. 1925.

³⁴⁸ Tre klasser som avspeglade samhället [online]. Dostupné na: <http://www.jarnvag.net/vagnguide/historia-vagnar> [Cit. 2022-07-18]

³⁴⁹ Att arbeta på ... [online]. Dostupné na: <http://www.ts.skane.se/fakta/att-arbeta-paa-aanglok-paa-1920talet> [citované 7. 1. 2022].

³⁵⁰ K. Kučumov: Sverige – Švédsko. *Nový svet*. 17. 2. 1940.

na železničnej stanici – v úschovni – súvisí s očakávaniami, ktoré v tej situácii protagonista (autor textu) má. Vie, ako sa správať v podobnej situácii, vie, že batožinu musí odložiť na bezpečné miesto, aby sa vyhol jej odcudzeniu. Tieto jeho očakávania nekorešponujú s odporúčaniami Švédov, t. j. nechať kufor voľne prístupný na určitom vymedzenom mieste, sú v kontraste s konceptuálnym rámcom, *framom*, ktorý v ňom vyvolala situácia na stanici.

Nasledovné štyri opisy situácií vybrané zo skúmaného korpusu predstavujú procesuálne konceptuálne rámce, ktoré ilustrujú stret úradnej moci reprezentovanej železničným a colným personálom a bežných cestujúcich vo švédskom a nórskom vlaku. Zároveň všetky situácie možno chápať ako príklady napätia medzi očakávaným stereotypným konaním, ktoré však nie je naplnené, a konaním, ktoré sa dá označiť za nestereotypné, alternatívne k platnej konvencii, na ktorú sú protagonisti zvyknutí. Vo všetkých prípadoch sa zdôrazňuje odchýlka od naučenej normy, ktorá, ako vyplýva z textov, nie je považovaná za správnu.³⁵¹ Prvé dve situácie som pochádzajú z fejtónu *Die Fahrt nach Göteborg*³⁵² (Cesta do Göteborgu) z roku 1923 z večerníka *B. Z. am Abend*:

Situácia 1:

Die schwedische Passrevision wird erst in Trälleborg durchgeführt – natürlich auch sehr rasch und sehr höflich – also anders als bei uns, und doch wäre dies auch bei uns so leicht möglich. Der Mann, der jedem eine Stampiglie in den Pass aufdrückt, gibt jedem den Pass zurück mit dem Worte „Danke“. Das Freundlichsein ist doch so einfach und dennoch findet man es so schrecklich selten...³⁵³

(Švédská pasová kontrola sa vykonáva až v Trelleborgu – samozrejme aj tá prebehla veľmi rýchlo a slušne – inak ako u nás, a predsa by sa to dalo tak ľahko uskutočniť aj u nás. Muž, ktorý mi do pasu vtisol pečiatku, vracal každý pas so slovom „Ďakujem“. Vlúdnosť je predsa taká jednoduchá, ale napriek tomu taká strašne zriedkavá.)

³⁵¹ Túto vlastnosť uvádza Rühling ako signifikantnú na to, aby sme nejaké konanie mohli označiť za stereotypné (2004, 285).

³⁵² w.r.: *Die Fahrt nach Göteborg. B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

³⁵³ Tamže.

To, že ide o jednoduchý prejav slušnosti, sa podčiarkuje výrazmi „leicht“ (ľahké) a „einfach“ (jednoduché).³⁵⁴ V druhej situácii príslovky „adrett“ (pekne) a „sauber“ (čisto) v súvislosti s predikatívnym stereotypom o tom, že tak je vo Švédsku oblečený každý, dopĺňa opäť príslovka „höflich“ a spolu s nimi charakterizuje švédskeho sprievodcu, ktorý v rámci svojej bežnej služby urobí pre pohodlie cestujúceho ochotne takmer všetko:

Situácia 2:

Der Kondukteur, sehr adrett und sauber gekleidet – so ist in Schweden jeder angezogen – verlangt auf der Fahrt höflich die Fahrkarte, macht in seinem Dienstbuch seine Anmerkung, wie weit der Passagier im Waggon auf Sitz Nr. soundsoviel fährt und man wird auf der weiteren Fahrt von den Kondukteuren, die ihn ablösen, nicht mehr gestört. Vollkommen ausgeschlafen kam ich um 5 Uhr in Göteborg an.³⁵⁵

(Sprievodca, veľmi pekne a čisto oblečený – tak sa oblieka vo Švédsku každý –, si počas jazdy slušne vypýtal cestovný lístok a do svojho služobného denníka si zapísal, kam ide pasažier na sedadle č. toľko a toľko, aby cestujúceho pri ďalšej ceste už nevyrušovali sprievodcovia, ktorí ho vystriedajú. Vyšpaný do ružova som o 5 hodine ráno dorazil do Göteborgu.)

Okrem témy všetky situácie prepája na úrovni lexém výraz *höflich* (slušne, slušný). V prvom prípade funguje ako príslovka v superlatíve rozvitá o príslovku *rasch* (rezko) a ide o charakteristiku pasovej kontroly v Trelleborgu. Porovnaním „anders als bei uns“ (inak ako u nás) vzniká opozícia voči ČSR, pretože u nás, ako už vieme a ako potvrdzujú iné texty skúmaného korpusu, prebieha kontrola úplne inak.

V spacom vozni III. triedy vo vlaku do Štokholmu vo fejtóne Fritza Olimského Schwedische Eindrücke (Švédske impresie) publikovanom v *Preßbur-*

³⁵⁴ V tomto článku je pravdepodobne nesprávne preložený švédsky výraz *middag*, ktorý je tu preložený ako *Mittagessen*, čiže obed, a rozprávač sa pozastavuje nad tým, že jesť sa ide o piatej poobede. *Middag* vo švédčine označuje skorú večeru podobne ako v angličtine *dinner*.

³⁵⁵ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. B. Z. am Abend, 23. 8. 1923.

ger Presse v roku 1925 sa udeje niečo, čo sa podľa spôsobu, akým protagonista opisuje situáciu, javí ako pre neho celkom bežná súčasť interakcie so železničným personálom – pokúsi sa odovzdať sprievodcovi vo vlaku prepitné. Aj tu je sprievodca je charakterizovaný prívlastkom „höflich“.

Situácia 3:

[...] der höfliche Schlafwagenkontrolleur, der in seiner weißen Sommerjacke und mit dem hohen weißen Stehkragen übrigens sehr schmuck aussieht, lehnt das Trinkgeld ab: ‚Pardon, ich bin Beamter und werde vom Staat bezahlt.‘ Aber der hübschen Maid, die einem in aller Früh das Frühstück ans Bett bringt, darf man ein Trinkgeld geben. Die Morgenzeitung wird einem übrigens auch schon lange vor Stockholm ins Abteil gereicht.³⁵⁶

([...] slušný sprievodca v spacom vozni, ktorý vo svojej bielej letnej bunde a vysokom stajačiku mimochodom vyzerá veľmi pekne, odmietne prepitné: ‚Pardón, som úradník a platí ma štát.‘ Ale peknému dievčaťu, ktoré ráno prináša do postele raňajky, tomu sa prepitné dať môže. Ranné noviny priniesli mimochodom do kupé ešte dávno pred Štokholmom.)

Úmysel ponúknuť prepitné sa v texte nespomína, dozvedáme sa o ňom až vtedy, keď ho švédsky sprievodca, slušne, čisto oblečený, odmieta. Za zmienku autorovi textu stojí, že sprievodca prepitné odmietol, ale nerozvíja, prečo sa mu ho on rozhodol ponúknuť, zjavne to považuje za normu. Dôraz sa kladie na argument sprievodcu, ktorým zdôvodňuje, prečo nemôže peniaze prijať: je štátnym úradníkom. Fakt, že ide o štátom plateného zamestnanca, je rozhodujúci, keďže, ako sa ďalej dozvedáme z textu, servírku, ktorá cestujúcemu ráno prináša do kupé raňajky, je možné prepitným pokojne oceniť.

Relatívne komplikovaný opis colníkovho konania v ďalšom príklade z fejtónu Sommerurlaub in Norwegen (Letná dovolenka v Nórsku) z roku 1925 publikovanom v denníku *Preßburger Zeitung* pripravil pôdu na následné

³⁵⁶ Fritz Olinsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

implicitné porovnanie s konaním československých colníkov a policajtov, ktorí, ako sa dá čítať medzi riadkami, len dávajú pozor na ľudí porušujúcich predpisy a trestajú ich:

Situácia 4:

Sie berichtete von der Erledigung verschiedener Zoll- und Paßangelegenheiten, wobei z. B. der norwegische Zollbeamte sie um Entschuldigung bat, nicht gleich bemerkt zu haben, daß sie den Ueberzug des Koffers aufgeknöpft hatte, um den Koffer zu öffnen und sie sich dabei unnötige Mühe gemacht, zugleich half er ihr den Ueberzug wieder zuzuknöpfeln, ohne den Koffer öffnen zu lassen. Der Polizist in Norwegen ist nicht da, um aufzupassen, ob nicht irgend jemand irgend eine Vorschrift überschreitet, um ihn aufzuschreiben und bestrafen lassen zu können, sondern um den Passanten zu helfen.³⁵⁷

(Rozpráva o vybavovaní rôznych colných a pasových záležitostí, pričom napr. nórsky colník sa ospravedlnil, že si hneď nevšimol, že zbytočne rozopína obal na kufri, čím jej spôsobil zbytočnú námahu, vzápätí jej pomohol obal opäť pozapínať, bez toho, aby kufor vôbec otvorila. Policajt v Nórsku nie je nato, aby dával pozor, či niekto porušuje predpisy, aby si ho zapísal a mohol nechať potrestať, ale aby cestujúcemu pomohol.)

3.6 Zhrnutie: Rekonštrukcia pragmatického kontextu

Stručne by sa dalo povedať, že konceptuálny rámec sa „[...] rovná štruktúre údajov predstavujúcich stereotypnú vizuálnu situáciu“³⁵⁸. Van Dijk ako príklady takých situácií uvádza návštevu reštaurácie, nakupovanie či už spomínané cestovanie vlakom, pričom je dôležité, „aké činnosti, v akom poradí a akom stupni dôležitosti sa musia uskutočniť, ak chceme dosiahnuť určitý sociálny cieľ“³⁵⁹.

³⁵⁷ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

³⁵⁸ Dolník (2010, 285).

³⁵⁹ van Dijk (1980, 169-170, preklad autorka).

Na základe uvedených situácií sa pokúsím o rekonštrukciu pragmatického kontextu podľa schémy, ako ju navrhol Dolník opierajúc sa o van Dijkov príklad analýzy kontroly lístkov vo vlaku. „Analýza,“ toľko Dolník, „ukáže prijateľnosť rečového aktu v danej situácii (prijateľnosť z hľadiska adresáta)“³⁶⁰. Jednotlivými kategóriami daného rámca sú: určenie udalosti, ktorou je kontrola lístkov vo vlaku, určenie typu sociálnej situácie, pričom ide o inštitucionálnu, verejnú situáciu.³⁶¹ Ďalej ide o štruktúru konceptuálneho rámca (u Dolníka konceptuálnej schémy), ktorá je podobná, ak nie totožná s tou, ktorú ilustrujú vyššie opísané štyri situácie. Táto štruktúra zahŕňa miesto, ktorým je vlak v pohybe, funkciu kontrolóra lístkov a cestujúceho, ďalej vlastnosti pripisované kontrolórovi lístkov, „podľa ktorých ho identifikujú ako nositeľa funkcie“³⁶². Definuje sa vzťah medzi cestujúcim a kontrolórom, kde kontrolór je nadriadený cestujúcemu, čo jasne vyplýva z jeho pozície, keďže cestujúceho kontroluje. Konceptuálny rámec konvenčných ustanovení je zadefinovaný viacerými pravidlami, ktoré platia. Po prvé, cestujúci v dopravnom prostriedku má mať cestovný lístok a je povinný ho predložiť na požiadanie kontrolóra, ktorého úlohou je túto skutočnosť skontrolovať, v opačnom prípade musí cestujúci zaplatiť pokutu. Jednotlivé činnosti hovoriaceho či hovoriacich zodpovedajú danej situácii:

„V tejto situácii uvedená výpoveď sa interpretuje ako žiadosť, a to žiadosť prijateľná z hľadiska adresáta. Iba tí adresáti, ktorí disponujú potrebnou informáciou o pragmatickom kontexte, môžu posúdiť, či v danej situácii je primerané interpretovať výpoveď ako žiadosť, ktorej sa buď vyhovie, alebo nevyhovie. Z hľadiska adresáta v konkrétnej situácii sa vyžaduje viac ako len interpretácia výpovede ako žiadosti na základe ilokučnej indikácie zakotvenej vo forme výpovede. Vyžaduje sa, aby boli splnené podmienky, ktoré zodpovedajú tomuto rečovému aktu. Ak tieto podmienky nie sú splnené (ak pragmatický kontext nie je úplný, napríklad adresátovi nie je jasné, že ide o kontrolujúcu osobu, pretože jej chýba príslušný vonkajší príznak), adresát nemusí výpoveď interpretovať ako skutočnú udalosť (vie, že nemusí hocikomu ukazovať lístok).“³⁶³

³⁶⁰ Dolník (2010, 287).

³⁶¹ Tamže.

³⁶² Tamže.

³⁶³ Dolník (2010, 288)

Vo všetkých štyroch citovaných situáciách, ktoré som uviedla vyššie, išlo o inštitucionalizovanú situáciu, v dvoch prípadoch o colnú, respektíve pasovú kontrolu, vo zvyšných dvoch o kontrolu cestovných lístkov vo vlaku. Pozícia účastníkov komunikácie bola jasne hierarchicky daná a všetky podmienky na uskutočnenie perlokúcie boli splnené, cestujúci predpokladali kontrolu a spolupracovali s poverenou osobou. Úspešné dovŕšenie rečového aktu umožnila rovnaká štruktúra konceptuálnych rámcov *kontrola cestovných dokladov vo vlaku* a *colná prehliadka* v severských krajinách a v domovskej krajine cestujúcich. Odhliadnuc od konštánt, akými sú napríklad konverzná pozícia účastníkov komunikácie kontrolór a kontrolovaný, miesto udalosti a inštitucionálny rámec, ktoré boli naplnené rovnakými očakávaniami u oboch účastníkov danej komunikácie, vlastný vnútorný konflikt nastal až medzi predpokladaným správaním kontrolórov a tým, s ktorým sa napokon v jednotlivých situáciách cestujúci stretli.

Ak by som mala všetky situácie zhrnúť schematicky, vyzeralo by to nasledovne, pričom v zátvorke uvádzam tie premenné hodnoty, ktoré cestujúci pri danej stereotypnej udalosti neočakávali, ale reálne sa udiali:

Miesto: vlak, colný úrad

Funkcia: kontrolór, colník

Pozícia: kontroluje (pomáha)

Vzťah: nadriadenosť (autorita, rovnosť, konverzný vzťah)

Vlastnosti: muž (čistý, slušný, nápomocný, ohľaduplný, neskorumpovaný)

Očakávaná asymetria účastníkov komunikácie sa v opísaných situáciách takmer stráca. Sprievodca, colník či policajt skôr pomáhajú než kontrolujú, vzťah s kontrolovaným sa mení na rovnoprávny. Čistota, slušnosť, ohľaduplnosť a najmä neskorumpovanosť sú vlastnosti, ktoré definujú predstaviteľov železnice, ale ako preukázal ďalší výskum, prestupujú všetkými textami o Severanoch a severských krajinách v skúmanom korpuse.

4.

O SEVERANOCH
A O SEVERE

4.1 Od stereotypu k obrazu

„Cesta na sever, do Dánska, Švédska a Nórska je i telesným osviežením. Za dlhých dní, a bielych nocí, ktoré sa preťahujú až k polnoci, pôsobí pobyt na škandinávskom severe zvláštnym kúzlom. Leto tu nie je vyprahlé ako u nás, ale všade vidíte sviežu zeleň, hýriacu spústou kvetov. Čerstvý vánok akoby stále preťahoval zemou z mora, z jazier i z prudkých riek. Z cesty na sever odnášate si dojmy, ktoré trvajú. A pobyt tam spríjemnia vám v neposlednej miere obyvatelia týchto zemí. Všade tu je totiž domovom poctivosť, solidnosť a nevtieravá ale samozrejmä ochota k cudzincovi. Akoby ste vplávali do pokojného prístavu, tak sa cítite, akonáhle vystúpíte z lodi už vo švédskom Trelleborgu, alebo v dánskom Gedseri.“³⁶⁴

Vyššie uvedený Rypáček citát z roku 1936 pôsobí ako komprimovaný výpočet stereotypov, ktoré potvrdzujú už načrtnutý kompaktný obraz Severu prezentovaný aj v skúmanom korpuse. Zároveň tieto stereotypy vykazujú určitú zákonitosť a opakujúce sa a pravidelné štruktúry, a tak ich v tomto prípade možno podľa Rühlingových kritérií považovať za najmenšie imagologické jednotky.³⁶⁵

Na kategorizáciu stereotypov používa Pümpelová-Maderová tzv. indikátory stereotypov (Stereotypindikatoren), ktoré sú slovotvornými prvkami, prepájajúcimi určitú skupinu ľudí so stereotypnou predstavou o nej.³⁶⁶ Takými môžu byť napr. určité grafémy (Pümpelová-Maderová uvádza príklad „Mültükultüralizm“), citoslovčia a častice („Ach, tí Briti“), zámená a členy (My Taliani...) a ďalšie. Z hľadiska morfosyntaktických kritérií rozlišuje niekoľko desiatok typov stereotypných vzorov.³⁶⁷ V skúmaných textoch sa všetky identifikovateľné stereotypné vyjadrenia vyskytli vždy zakomponované do väčších celkov, čo je pre fejtóny s cestopisnou tematikou príznačné. Pümpelová-Maderová rozlišuje v tomto zmysle stereotypy v deskriptívnom (opisnom), naratívnom (rozprávacom), explikatívnom (výkladovom) a argumentatívnom slohovom postupe, pričom upozorňuje aj na zmiešané typy takých stereotypov.³⁶⁸ Keďže,

³⁶⁴ K. V. Rypáček: Norsko – zem tisícorakých podob. *Nový svet*, 4. 7. 1936.

³⁶⁵ Rühling (2004, 282).

³⁶⁶ Pümpel-Mader (2007, 111).

³⁶⁷ Pümpel-Mader (2007, 69-74).

³⁶⁸ Pümpel-Mader (2007, 329).

ako som už spomenula v druhej kapitole, je podľa Findru fejtón žánrom viacerých slohových postupov,³⁶⁹ v korpuse bolo možné identifikovať (okrem čisto argumentatívneho) všetky tri typy, pričom prevládajúcim bola vzhľadom k cestopisnej tematike najmä deskripcia. Ako príklad uvádzam opis Kodančana, ktorý v preklade³⁷⁰ vyzerá nasledovne: „Najväčšou cnosťou Kodančana je jeho sklon k pohodlnosti. Nedá sa vykoreniť. Vďaka Bohu! Nepozná náhlenie à la Berlín. Nerád sa vzrušuje. Zriedka nadáva. Napriek tomu, že každú hodinu sa tu zrazia dve či tri autá a bicykle. Okrem toho rád dlho spí. Nerád chodí peši.“³⁷¹ Stereotypy ako súčasť opisu sa však v korpuse spájali nielen so skupinami obyvateľstva, ale najmä s prírodnými špecifikami, ako napríklad v tejto propagácii Švédska ako turistickej destinácie z roku 1926: „Príroda potom leží ako v tichom sne o očarujúcom pôvabe – obraz, ktorý si cudziniec prichádzajúci z južnejších krajov nezmazateľne vryje do pamäti. Typické pre švédsku prírodu sú aj svieže, svetlé farby.“³⁷² Typické naratívne štruktúry boli identifikovateľné v ironickom fejtóne Armina Ronaia v *Prefßburger Presse* z 11. 9. 1922, ktorý je vyslovene rozprávaním o putovaní protagonistu Joachima Beťára zo strednej Európy cez Švédsko až do nórskeho Laponska. Aj iné texty však nesú rysy narácie. Tak napríklad stupňovanie napätia vymenúvaním moderných náležitostí vo švédskych železničných vozňoch vrcholí konštatovaním o inom, lepšom svete, v ktorom sa protagonista ocitá: „Ťažké závesy s hodvábnymi strapcami, veľké brúsené zrkadlá, na WC voda na umytie, pitná voda, mydlo, uterák a kefka na topánky, v chodbe vedľa každého kupé nájdete fľašu s vodou a dvoma pohármi – tak pohodlne sa cestuje vo Švédsku. Človek si hneď všimne, že je v inom svete, takmer v rozprávkovej krajine.“³⁷³ Za explanatívny až argumentujúci možno považovať príklad, v ktorom sa ozrejmuje zjavná praktickosť Švédov, ktorú môžeme chápať ako vyplývajúcu z viacerých konkrétnych vlastností švédskych inžinierov a robotníkov: „K tomu treba priradiť aj sklon švédskej rasy k praktickosti.

³⁶⁹ Findra (2004, 210).

³⁷⁰ Príklady, ktoré uvádzam, pochádzajú z textov, ktorým som sa podrobnejšie venovala v tejto alebo v iných častiach práce, preto ich pre zjednodušenie uvádzam iba v slovenskom preklade a v skrátenej verzii.

³⁷¹ Niels Hober: Dem Vergnügen der Einwohner. *Prefßburger Zeitung*, 3. 9. 1927.

³⁷² Schweden als Touristenland. *Prefßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

³⁷³ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

Švédski inžinieri sa vyznačujú určitou ambíciou zahľbit' sa do svojho odboru, rozširovať svoje vedomosti tak, aby prinášali plody. Švédsky robotník má zmysel pre svedomitú precíznosť, má zmysel pre zodpovednosť a schopnosť intenzívne tvoriť.³⁷⁴ Prvky výkladovosti nesú časti textu Fritza Olimského o jeho ceste do Švédska z *Preßburger Presse* z roku 1925: „A tu uprostred sviežej zelene sa nachádza jeden vidiecky dom vedľa druhého, míňate ich hodiny a hodiny popri nespočetných ramenách šér. Pochopíte, že tu to nie je ako u nás, kde vlastní vidiecky dom len percentuálne zanedbateľne tenká vyššia vrstva obyvateľstva, ale každá štokholmská rodina, ktorá má určitý príjem, trávi letné mesiace v zeleni šér.“³⁷⁵ Nasleduje aj vysvetlenie, prečo tomu tak je, tento veľkorysý priestor sa totiž v Olimského texte považuje za „hlavný zdroj švédskej národnej sily“.

Ako vyplýva z uvedených príkladov, analyzované texty sprostredkúvali často stereotypné opisy vyplývajúce z *autentických* pozorovaní autorov týchto cestopisov³⁷⁶, respektíve z iných, rovnako *autentických* zdrojov, napríklad si ich vypočul autor fejtónu na prednáške³⁷⁷ a podobne. Väčšina analyzovaných textov, najmä tie, ktoré môžeme označiť ako cestopisné reportáže či cestopisné fejtóny, bola koncipovaná „ako subjektívne rozprávanie reálneho zážitku“³⁷⁸, čím sa zvyšovala uveriteľnosť a nespochybniteľnosť vyjadrení, často generalizujúcich, o obyvateľstve, prírode, štáte i o Severe ako takom.

Ako tvrdí Rühling, „[o]brazy“³⁷⁹ o x sú súborom aspoň čiastočne logicky vzájomne závislých presvedčení o x, charakterizujúce ho buď podľa názoru jednej osoby, alebo skupiny osôb, ktoré tieto presvedčenia zastávajú³⁸⁰. Tieto predstavy môžu byť explicitné, ale i implicitné, a tie treba najprv interpretovať:

³⁷⁴ w.r.: Die Industrie Schwedens. *B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923.

³⁷⁵ Fritz Olimsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

³⁷⁶ Harvard – Stadius (2013, 16).

³⁷⁷ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925. Pravdepodobná autorka fejtónu Elsa Grailichová pracuje s informáciami o ceste do Škandinávie získanými na prednáške Dory Wimmerovej-Helmarovej v spolku Urania.

³⁷⁸ Gáborová (2019, 105).

³⁷⁹ Rühling pracuje s pojmami Vorstellung a Vorstellungen (predstava/predstavy) a okrem neckého Bild používa latinské výrazy Imago, Imagines, ktoré prekladám ako obraz/obrazy. Christina Ohdeová napríklad používa anglické výrazy Image a Images (Ohde 1994, 34).

³⁸⁰ Rühling (2004, 279, preklad autorka).

„Predstava o Severe, vyjadrená napríklad v obrazoch dediny Sundborn Carla Larssona, nie je okamžite ‚daná‘, ale musí sa najprv explicitne vyjadriť prostredníctvom interpretácie a analýzy. Predstavy, či už explicitné alebo implicitné, nemusia nevyhnutne odrážať realitu ‚takú, aká je‘ – to naznačujú už hovorové výrazy ‚vytvoriť si predstavu‘ alebo ‚vytvoriť si obraz o niečom‘; sú skôr nezvratne kontaminované subjektívnymi, historickými a kultúrnymi faktormi, a preto sú ‚konštrukciami‘.“³⁸¹

Hoci sa pozorovateľ stavia do exkluzívnej pozície, z ktorej vyplýva nepochybiteľná autenticita jeho pozorovaní, táto kontaminácia sa jeho predstave či predstavám o Severe nedá uprieť.³⁸² Ak obraz v tejto publikácii chápeme podľa Ohdeovej ako „[...] viac či menej štruktúrovanú a dynamickú jednotu všetkých predstáv, hodnotení a asociácií, ktoré osoba alebo kolektív pripisuje nejakému objektu alebo subjektu [...]“³⁸³, potom obraz o Severe a Severanoch možno považovať tak za subjektívnu, a ako taká sa aj prezentuje v excerpovaných textoch, ako aj za kolektívnu reprezentáciu³⁸⁴, keďže každý z cestopisných fejtónov či iných informatívnych článkov, akokoľvek autenticky pôsobili, sprostredkúval čitateľovi individuálnu a zároveň stereotypizovanú predstavu o Severe. Slovanmi Jonasa Harvarda, novinári ako cestovatelia *predávali* vo svojich textoch verejnosti vlastné postrehy ako aj stereotypy: „Journalists as travellers were both merchants of authentic observations and stereotypes.“³⁸⁵

Z hľadiska diskurznej analýzy je dôležitý práve ten aspekt, ktorý súvisí nie s reprezentáciou jednotlivca, ale s tou, ktorá je verejná³⁸⁶, kolektívne zdieľaná

³⁸¹ Rühling (2004, 280, preklad autorka).

³⁸² Bočák zdôrazňuje popri individuálnom štruktúrovaní, artikulácii a ozmyselňovaní reality z pohľadu diskurznych štúdií najmä konsenzuálnu, sociálnu povahu konštrukcie reality (Bočák 2009).

³⁸³ Ohde (1994, 37, preklad autorka).

³⁸⁴ Reprezentáciu u Nelsona Goodmana a Charlesa Sandersa Peircea porovnáva vo svojej štúdií Michal Šedík, ktorý konštruktivistickú povahu reprezentácie u Goodmana podčiarkuje slovami: „Pokým Peirce tvrdí, že svet existuje a my sme uspôbení tak, že sme odsúdení ho spoznávať taký, aký je, tak Goodman zastáva názor, že svet, presnejšie svety, sú dôsledkom našej projekcie a poznávanie tkvie v tom, ako porovnáваме a zdokonaľujeme sa v projektovaní lepších svetov“ (Šedík, Michal 2021. Limity reprezentácie: Charles Sanders Peirce a Nelson Goodman o reprezentácii. *FILOZOFIA*. Roč. 76, 2021, č. 8, s. 621-622). Od reprezentácie v Goodmanovom modeli treba odlišiť kognitivistický pojem mentálnej reprezentácie (Jost 2007, 223).

³⁸⁵ Harvard (2013, 16).

³⁸⁶ Tancer (2012, 25).

prostredníctvom média periodickej tlače a ktorej kolektívnosť sa potvrdzuje tým, že sa v nej určité črty pravidelne opakujú, koherentne na seba nadväzujú a nevybočujú, ani sa nijako *nevyliievajú* z rámca dobového diskurzu o Severe v rámci konkrétnych ideologických diskurzov.

4.2 Švédi

Krátky článok o severských ľudových tancoch³⁸⁷ z *B. Z. am Abend* publikovaný v roku 1921 opisuje švédskych tanečníkov prívlastkami „schlank“ (štíhli), „blond“ (svetlovlasí), „mit kräftigen Farben“ (vo výrazných farbách), a ako zaujímavé sa javí porovnanie s inými účastníkmi, ktorými sú obyvatelia ostatných severských krajín: oproti všetkým ostatným sú Švédi vraj „weit überlegen“ (ďaleko nadradení). V súvislosti s nimi sa v tomto citáte použili výrazy ako „Straffheit und Geschmeidigkeit, Stil und Grazie und ein wundervoller Humor“ (napätie a ohybnosť, štýl a grácia a fantastický zmysel pre humor), atribúty, ktoré narúšajú evidentne zaužívaný stereotyp o Švédoch ako o strnulých a rigidných:

Die Schweden sind steif? Wer möchte das nach diesen Eindrücken noch behaupten! Solch weiche, abgerundete Bewegungen, solche fliegende Leichtigkeit, solche Hingabe an den Rhythmus!³⁸⁸

(Švédi sú strnutí? Kto by to po takýchto dojmoch ešte tvrdil! Také mäkké, oblé pohyby, toľká vznášajúca sa ľahkosť, toľká odovzdanosť rytmu!)

V skúmanom korpuse je možno pozorovať tento až nekritický obdiv k švédskemu obyvateľstvu aj na iných miestach, hoci ako rekurentné sa javia celkom iné atribúty, napr. v článku dokumentujúcom švédsky priemysel³⁸⁹ z roku 1923 vo večerníku *B. Z. am Abend* sa zdôrazňuje „die praktische Veranlagung der schwedischen Rasse“ (sklon švédskej rasy k praktickosti), zároveň sa vyzdvihuje už spomínaná schopnosť švédskych inžinierov zahĺbiť sa do svojho

³⁸⁷ Nordische Volkstanzwettspiele in Kopenhagen. *B. Z. am Abend*, 27. 8. 1921.

³⁸⁸ Tamže.

³⁸⁹ w.r.: Die Industrie Schwedens. *B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923.

odboru a švédskeho robotníka článok chváli za „Sinn für sorgfältige Genauigkeit, er hat Verantwortlichkeitsgefühl und die Fähigkeit zu intensivem Schaffen“ (zmysel pre svedomitú precíznosť, má zmysel pre zodpovednosť a schopnosť intenzívne tvoriť).

Švédske inžinierske umenie, „svensk ingenjörskonst“, je súčasťou švédskeho autoobrazu, objavuje sa aj vo fejtónoch švédskeho denníka *Svenska Dagbladet* v 30. rokoch minulého storočia (17. 4. 1930, 14. 10. 1931, 13. 5. 1932, 19. 5. 1936), ale najmä v súvislosti s jubilejnou výstavou³⁹⁰ v Göteborgu v roku 1923 (v denníku *Svenska Dagbladet* 11. 8. 1923, 24. 5. 1923, 18. 10. 1923).

V článku prezentujúcom Švédsko ako turistickú destináciu³⁹¹ sa akcentuje árijský pôvod švédskeho obyvateľstva, ktoré „gehört dem germanisch-skandinavischen Zweige der arischen Völkerfamilie“ (patrí ku germánsko-škandinávskej vetve árijskej rodiny národov), a jeho legitimita sa zdôvodňuje tým, že na tomto území žije „mindestens sechstausend, möglicherweise doppelt so viel Jahren“ (najmenej šesťtisíc, možno aj dva razy toľko rokov). Informácia je zdôraznená tým, že je umiestnená vo finálnej časti textu, je posledná, ktorú sa o Švédsku čitateľ dozvedá. Aj v časopise *Nový svet* v roku 1940 sa Švédsko označuje ako „[...] pravlast' to nordickej rasy [...]“³⁹².

4.3 Nóri, Dáni, Fíni a Island'ania

Stereotypné vyjadrenia o Nóroch ponúka vo svojom fejtóne Olinsky, keď o spoločnom stolovaní s nóorskymi spolucestujúcimi na parníku píše:

Auf der mehrtägigen Fahrt hat man die beste Gelegenheit, die Norweger unter sich zu beobachten, nur soll man nicht damit rechnen, daß man viel Anschluß findet, selbst an der gemeinsamen Tafel (die Verpflegung ist vorzüglich und billig!) beschränkt sich die Unterhaltung mit den Tischnachbarn meistens auf

³⁹⁰ Tejto výstave sa venuje aj séria fejtónov vo večerníku *Bratislavaer Zeitung am Abend*, ktoré uvádzam v tejto monografii: w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923; w.r.: Brief von der Ostsee. *B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923; w.r.: Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923.

³⁹¹ Schweden als Touristenland. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

³⁹² K. Kučumov: Sverige – Švédsko. *Nový svet*. 17. 2. 1940.

das ‚vaer saa god‘ (bitte) und ‚tak‘ (danke); ich erinnere mich nicht, jemals so schweigsame Tafelrunden gesehen zu haben, wie hier in Norwegen, dabei sind die Leute an sich stets freundlich und zuvorkommend, nur etwas steif und verschlossen.³⁹³

(Na viacdňovej ceste má človek možnosť pozorovať Nórov medzi sebou, ale nesmie počítať s tým, že s nimi nadviaže veľa kontaktov, dokonca aj pri spoločnom stole (strava je výborná a lacná!) sa konverzácia obmedzí väčšinou na ‚var saa god‘ (nech sa páči) a ‚tak‘ (ďakujem); nespomínam si, či som niekedy už sedel za takým mlčanlivým stolom ako tu v Nórsku, a pritom sú to ľudia náturou priateľskí a ochotní, len trocha strnulí a uzavretí.)

Kým Nórov³⁹⁴ označuje aj fejtón o severských ľudových tancoch, veľmi podobne ako vyššie uvedený citát, ako „etwas gedrungen“ (trochu nútených) a „ernster“ (vážnejších), celkom osobitý charakter majú Faerčania a Faerčanky s hrdzavočervenými sukňami a „üppig wallenden Haare“ (bohatými vlnitými vlasmi).³⁹⁵ Napokon prichádzajú na scénu „die zierlichen dänischen Burschen und Mädchen“ (útlí dánski chlapci a dievčatá), ktorí vniesli na pódium „das typische dänische Gepräge wiegender Weichheit“ (typickú dánsku kolísavú mäkkosť).³⁹⁶

Podobne sa aj v glose s názvom *Dem Vergnügen der Einwohner*³⁹⁷ (Pre potešenie obyvateľov) generalizuje zmysel obyvateľov Kodane pre pohodlie a pohodlnosť, pričom ide o text, v ktorom sa ironicky vychvaľujú rôzne výdobytky telefonických služieb v Kodani, ako napr. možnosť objednať si ranné budenie, preberanie hovorov v neprítomnosti, objednávanie divadelných lístkov, hromadné vybavovanie telefonických telegramov a podobne, čo má údajne za následok prudký nárast slobodných Kodančanov, ktorí už ani

³⁹³ Firtz Olinsky: *Norwegische Eindrücke. Preßburger Presse*, 24. 8. 1925.

³⁹⁴ To, čo sa v tomto texte tvrdí o Nóroch, veľmi podobne vyjadruje aj cestopisný fejtón od Waltera Wienerta z roku 1925 v *Grenzbote*, opisujúci fínske oslavy letného slnovratu, ktorým sa zaoberala Gáborová. O Fínoch sa zovšeobecňujúco vyjadruje ako o záдумčivých a trudnomyseľných. Pozri Gáborová (2019, 96-101).

³⁹⁵ *Nordische Volkstanzwettspiele in Kopenhagen. B. Z. am Abend*, 27. 8. 1921.

³⁹⁶ Dánsky zmysel pre pohodlie sa manifestuje aj priamo v dánčine prostredníctvom pojmu *hygge* (pohoda, pohodlie, príjemný pocit atď.), ktorý funguje ako asociatívna reália.

³⁹⁷ Niels Hober: *Dem Vergnügen der Einwohner. Preßburger Zeitung*, 3. 9. 1927.

nemusia vychádzať z domu. Článok však zmieňuje aj zlú situáciu v lokálnej doprave, spôsobenú zadlženosťou štátu a mesta, ktorá je v podstate dôvodom, prečo obyvateľovi Kodane celkom postačuje toto pomalé tempo:

Die Haupttugend des Kopenhagener ist seine Neigung zur Bequemlichkeit. Nicht auszurotten. Gott sei Dank! Er kennt keine Hast a la Berlin. Er erregt sich nicht gern. Er schimpft selten. Trotz stündlich zweistelliger Auto- und dreistelliger Auto- und Radfahrer-Karambolagen. Er schläft auch gern lange. Er läuft nicht gern zu Fuß.³⁹⁸

(Najväčšou cnosťou Kodančana je jeho sklon k pohodlnosti. Nedá sa vykoreniť. Vďaka Bohu! Nepozná náhlenie a la Berlín. Nerád sa vzrušuje. Zriedka nadáva. Napriek tomu, že každú hodinu sa tu zrazia dve či tri autá a bicykle. Okrem toho rád dlho spí. Nerád chodí peši.)

Život v Dánsku opisuje aj článok *Leben in Zeiten der Krise* (Život v časoch krízy), a hoci názov napovedá, že doba nie je ľahká a vo svete panuje hospodárska kríza, v Dánsku, ako sa v článku uvádza, sa žije dobre. Navyše sa text odvoláva na to, že ide o známu skutočnosť:

Daß man in Dänemark gut lebt, ist eine weltbekannte Tatsache und wer an Ort und Stelle das dänische Leben kennen lernen konnte, behält für sein Leben den Eindruck, daß die Dänen ein Volk von Lebenskünstlern sind.³⁹⁹

(To, že sa v Dánsku žije dobre, je známa vec a ten, kto mohol spoznať dánsky život priamo na mieste, na celý život nadobudne pocit, že Dáni sú národom bonvivánov.)

Topánku ako meradlo hospodárskej a kultúrnej vyspelosti prezentuje stručný článok z roku 1926 v *Preßburger Zeitung* s názvom *Schuhwert im Norden Europas*⁴⁰⁰ (Hodnota topánok na severe Európy), v ktorom sa konštatuje,

³⁹⁸ Niels Hober: Dem Vergnügen der Einwohner. *Preßburger Zeitung*, 3. 9. 1927.

³⁹⁹ Uni.: Leben in Zeiten der Krise. Ein statistisches Bild aus Dänemark. *Preßburger Zeitung*, 31. 5. 1927.

⁴⁰⁰ Schuhwert im Norden Europas. *Preßburger Zeitung*, 17. 9. 1926.

že tón v móde pánskej a dámskej obuvi udáva Londýn, v Dánsku sa však podľa neho nosia „[d]as luxuriöseste Schuhwerk“ (tie najluxusnejšie topánky), pričom v Kodani možno uvidieť rôzne vzory z Paríža, Viedne, Berlína a Londýna. V garderobe nijakého Švéda zas nesmú chýbať „Skischuhe“ (lyžiarske topánky), ktoré sú dokonale vodotesné a, čo je podstatné, vyrábajú sa ručne v Nórsku. Lyžiarsky výstroj je aj súčasťou prezentácie nórskeho pavilónu na svetovej výstave v Paríži v roku 1937, ako o tom svedčí aj nasledovný citát z opisu v časopise *Forum*:

Das Land Norwegen gibt in ähnlicher, wenn auch nicht in so eindringlicher Weise Auskunft über sich, zeichnet sich vor allem durch bemerkenswert schöne und ganz neuartige Skiausrüstungen aus (farbige Rucksäcke und Schuhe, übereinstimmend mit dem Gewand) und zeigt sehr viel, leider recht unerfreuliche Kunst.⁴⁰¹

(Nórsko dáva o sebe vedieť podobným spôsobom, hoci možno nie tak nástojčivo, vyznačuje sa predovšetkým pozoruhodne pekným lyžiarskym vybavením celkom nového typu (farebnými ruksakmi a obuvou, ktorá sa hodí k oblečeniu) a vystavuje veľa, žiaľ veľmi neradostného umenia.)

Nórsko sa aj v slovenskojazyčných príkladoch okrem historických a kultúrnych špecifik a osobností spája aj so zimnými športmi, ako ilustruje nasledovný citát z roku 1934:

Keď spomenieme u nás Norsko, spájame obyčajne jeho predstavu s odvážnymi moreplavcami, s výbornými športovcami, ktorí na korčuliach a hlavne na lyžiach sú nevyrovnatelnými svetovými majstrami, a v neposlednom rade s jeho spisovateľmi a umelcami. Títo na celé desaťročia vtlačili ráz svetovému písomníctvu, či to už bol Ibsen, či nám na Slovensku veľmi drahý Björnson, či Hamsum alebo Undsetová, z umelcov maliar Munch a sochár Vigeland, z hudobníkov Eduard Grieg. Ale okrem nich utkvel iste v našej pamäti i niektorý zo slávnych polárnych badateľov, iste sa každý pamätá na Nansena, Amundsena, Sverdrupa, Riiser-Larsena, ktorý prednášal i u nás v Bratislave a na celý rad iných.⁴⁰²

⁴⁰¹ Dr. A. F.: L'exposition 1937. II. *Forum*, 1937.

⁴⁰² Karol V. Rypáček: Norsko. *Nový svet*, 10. 5. 1934.

Podľa článku v rannom vydaní *Preßburger Zeitung* z 19. júla 1925 s názvom Vom Lande der Sümpfe und Seen⁴⁰³ (O krajine močiarov a jazier) sa čitateľ dozvedá, že vo Fínsku „herrscht eine ernste Lebensauffassung“ (sa berú veci v živote vážne). A hoci nie sú Fíni spoločensky „leicht zugänglich“ (ľahko prístupní), ak sa raz človek dostane do ich kruhov, vytvoria si k nemu srdečný vzťah.

V druhom článku o Fínsku s názvom Im Zeichen der Mitternachtssonne⁴⁰⁴ (V znamení polnočného slnka), ktorý nadväzuje na predošlý citovaný text, sa fínske ženy prezentujú ako „häuslich“ (domácke), „ruhig“ (pokojné), „kinderliebend“ (milujúce deti), zdôrazňuje sa ich zmysel pre zariadovanie interiéru, v čom im pomáha aj domáci priemysel krajiny, ktorý vyrába vhodné zariadenie a nábytok do domácností, aby v nich bol dostatok priestoru pre „sinnigen Schmuck“ (dôvtipnú výzdobu). Deti sú opisované ako „sittsam“ (zdržanlivé), aké nie sú takmer nikde na svete. Keď krmia labute v mestskom parku, je vidieť, že by im nikdy nenapadlo trápiť zvieratá, ušpiniť lavičky či pošliapať trávnik, ani nemajú spôsoby darebáckej mládeže: „[...] daß es ihnen nie einfallen würde, ein Tier zu quälen, Bänke zu beschmutzen, den Rasen zu zertreten oder sich überhaupt Lausjungenallüren anzugewöhnen“⁴⁰⁵. Explicitné porovnanie s Bratislavou ilustruje aj nasledovný citát:

Angenehm berührt den Fremden die Sorgfalt, mit welchen die Finnen ihre öffentlichen Anlagen pflegen. Dies geht soweit, daß die bunten Bänke der Parks im Sommer durch schneeweiße Sitzgelegenheiten ersetzt werden, die – man möchte es z. B. nach den Erfahrungen in Preßburg garnicht glauben – den ganzen Sommer über rein bleiben. Die Bänke werden weder verbogen, wie bei uns, weder mit den Initialien sämtlicher Liebespaare versehen, noch dienen sie den Kindern als Sprungbretter.⁴⁰⁶

(Príjemne na cudzinca zapôsobí starostlivosť, s ktorou sa Fíni starajú o svoje verejné zariadenia. Ide to tak ďaleko, že farebné lavičky v parku sa v lete

⁴⁰³ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

⁴⁰⁴ (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Preßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

⁴⁰⁵ Tamže.

⁴⁰⁶ Tamže.

nahrádzajú snehobielymi, ktoré – čomu sa napr. po skúsenostiach v Prešpor-ku dá len ťažko uveriť – celé leto zostávajú čisté. Lavičky nikto neohne, ako u nás, nikto nepopíše iniciálkami všetkých možných ľúbostných párov a ani neslúžia deťom ako odrazové mostíky.)

To, že sa Fíni vedia aj zabávať, dokazujú podľa citovaného článku najmä v zimných športoch. Pre obyvateľa mesta je však zima i obdobím divadelných a koncertných zážitkov a, ako sa píše v texte, nedá sa nespomenúť, že za charitatívne podujatia rôzneho typu sa nevyberá nijaká daň, z čoho by si mohla vziať príklad prešpurská radnica, čo naznačuje opäť normatívny charakter uvedeného negatívneho stereotypu o vtedajšom skorumpovanom vedení mesta Bratislavy, ktorý sa predstavuje na pozadí pozitívneho stereotypu o Fínoch:

[...] und es soll nicht unerwähnt bleiben, daß für wohltätige Veranstaltungen aller Art keine Steuer eingehoben wird. Da könnte sich das Preßburger Rathaus ein Beispiel nehmen.⁴⁰⁷

([...] a nesmieme opomenúť, že na charitatívne udalosti všeho druhu sa nevyrubuje daň. Tu by si prešpurská radnica mohla vziať príklad.)

Fínov ako priateľských opisuje vo svojom texte v roku 1926 aj Emil Boleslav Lukáč, ktorý referuje o nedávnej svojej ceste na kongres medzinárodného združenia YMCA v Helsinkách:

Kraj, ktorým vlak uháňal, bol málo kopečnatý. Na poliach ležalo obilie, vo zvláštnych krížoch posviazané. Slnko pálilo neobyčajne, údajne zima je takou istou reciprocitou prudká. Finnovia vo vlaku nás zvedavo obzerali a súc veľmi dôverní a priateľskí, čoskoro sme nadviazali lámanou nemčinou rozhovor. Ozvali sa slovenské a finské piesne. Deti po staniciah počúvali podivné zvuky s otvorenými ústami.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Preßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

⁴⁰⁸ Lukáč, Emil B.: Finsko. Helsinki – Väsjärvi – Harmoinen – Jyväskylä. *Nový svet*, 1926.

O Island'anoch sa v korpuse vyskytlo oveľa menej textov než o iných, už menovaných, národnostiach. Ale aj medzi ich typickými vlastnosťami figurujú také, ktoré sú koherentné s obrazom Severana. Analyzovaný text o Island'anoch Im Eis- und Feuerland (V krajine ľadu a ohňa), ktorý vyšiel v *Preßburger Presse* v roku 1926, možno podobne ako mnohé zo skúmaných z obsahového hľadiska rozložiť na textové segmenty obsahujúce celé sekvencie stereotypov. V tomto prípade ho možno celý označiť za deskriptívno-explikatívny textový stereotyp.⁴⁰⁹ Nasledovný citát predstavuje Island'anov ako starý kultúrny národ, ako naznačuje aj jeden z podnázvov fejtónu, je republikou bez proletárov a analfabetov. Toto tvrdenie vzápätí vysvetľuje starobylosťou islandského jazyka, s ktorým sa viaže atribút čistoty:

Der Isländer ist sehr stolz, fast möchte man sagen hochmütig, daß er in einem tausendjährigen Reiche lebt und auf eine ebensolange Kunst- und Literaturgeschichte zurückblicken kann. Die isländische Sprache gehört zu den nordgermanischen Sprachen und hat unter diesen das älteste Gepräge. Sie wurde von den hervorragenden Norwegern, die im 9. und 10. Jahrhundert ihre Heimat verließen, nach Island mitgenommen, wo sie ihre Nachkommen infolge ihrer Abgeschlossenheit in alter Reinheit bewahrt haben. [...] Die isländische Sprache genießt in diesem Nordreich eine unbegrenzte Verehrung, aber dessen ungeachtet spricht fast jeder Isländer ein einwandfreies, fließendes Englisch und Deutsch, und viele gebildete Kreise beherrschen auch romanische Sprachen und sogar das Lateinische.⁴¹⁰

(Island'an je veľmi hrdý, takmer by sa dalo povedať, že je pyšný, že žije v tisícročnej ríši a za sebou má rovnako dlhú históriu umenia a literatúry. Islandčina patrí medzi severogermánske jazyky a má spomedzi nich najstarší charakter. Na Island ho preniesli najvýznamnejší Nóri, ktorí v 9. a 10. storočí opustili svoju vlasť, a ich potomkovia tu vďaka odlúčenosti zachovali jeho starobylú čistotu. [...] Islandský jazyk sa v tomto severnom kráľovstve teší obrovskej úcte, ale napriek tomu takmer každý Island'an hovorí bezchybne a plynulo po anglicky a nemecky a mnohé vzdelané kruhy ovládajú aj románske jazyky a dokonca aj latinčinu.)

⁴⁰⁹ Pümpel-Mader (2010, 329-333).

⁴¹⁰ Im Eis- und Feuerland. *Preßburger Presse*, 4. 9. 1926.

Jazyk je zároveň aj prostriedkom, cez ktorý sa Island'an, ostrovan, otvára svetu, a to prostredníctvom ovládania cudzích jazykov. Okrem toho sa podobne ako ostatné severské krajiny otvára aj turistickému ruchu:

Der Isländer ist stolz auf die Ordnung in seinem Staat und auf seine großen Männer, deren Namen in Europa ziemlich unbekannt sind. Aber er liebt es nicht, sich von der übrigen Welt abzuschließen, und es ist nicht nur eine Geldangelegenheit, daß der isländische Unterrichtsminister zurzeit dafür Propaganda treibt, den europäischen Touristenstrom auch nach Island zu lenken.⁴¹¹

(Island'an je hrdý na poriadok vo svojom štáte a na svojich veľkých mužov, ktorých mená sú v Európe nie veľmi známe. Nerád sa však uzatvára pred zvyškom sveta, a nie je to len otázka peňazí, že islandský minister pre vzdelávanie v súčasnosti propaguje, aby na Island smeroval aj prílev európskych turistov.)

Názov článku V krajine ľadu a ohňa⁴¹² má podnadpisy Parlament v sopke – Ľadové jazero neverných žien – Kolumbus Ameriku neobjavil – Hora sušených rýb – Republika bez proletárov a analfabetov. Posledný z nich explicitne poukazuje na sociálny blahobyť, ktorý ilustrujú aj nasledovné stereotypné vety:

Im allgemeinen sind die Isländer wohlhabend, häufig sogar reich [...].⁴¹³

(Vo všeobecnosti žijú Island'ania v prosperite, často dokonca v bohatstve [...].)

Absenciu negramotnosti na Islande podľa textu vraj signalizuje absencia výrazu *analfabet*, blahobyť má zase evokovať fakt, že sú tu neznáme výrazy ako *proletariát* či *žobrák*.

Das Wort „Analphabet“ ist dort ebenso unbekannt, wie jenes andere Schreckenswort der zivilisierten Staaten „Proletariat“ oder, was noch weit schlimmer ist: „Bettler“.⁴¹⁴

⁴¹¹ Im Eis- und Feuerland. *Preßburger Presse*, 4. 9. 1926.

⁴¹² Tamže.

⁴¹³ Tamže.

⁴¹⁴ Tamže.

(Slovo „analfabet“ je tam rovnako neznáme ako ďalšie hrôzostrašné slovo v civilizovaných⁴¹⁵ štátoch a to „proletariát“ alebo, čo je oveľa horšie: „žobrák“.)

4.4 Sámovia⁴¹⁶

V súvislosti s diskurzom o rasovej a kultúrnej nadradenosti si popri nanajvyš kladných opisoch Švédov, Nórov, Dánov, Fínov a Islandčanov v dobovej periodickej tlači zaslúžia osobitnú pozornosť stereotypné vyjadrenia o pôvodnom etniku severnej Európy, o Sámoch. V dennej tlači medzivojnového obdobia možno takto pozorovať viaceré dôkazy determinovaného pohľadu na Sámov, ktorý spadá do rovnakého diskurzu ako napríklad opis divochohov z Papuy.⁴¹⁷ Jedným z nich je kuriózna informácia o bozkávaní prostredníctvom dotyku nosov v odpovediach čitateľom a čitateľkám rubriky Amor's Briefkasten (Amorova schránka), ktorá sa nezaobišla bez označenia Laponcov, rovnako ako pôvodných obyvateľov Nového Zélandu, za divochohov a ich priradenia k iným etnikám nachádzajúcich sa na nízkej vzdelanostnej úrovni. Pritom sa využila falošná kauzalita: Etnikum, ktoré sa dotýka nosmi miesto bozkávania, je na nízkej vzdelanostnej úrovni.

Bei den wilden Neuseeländern, Lappländern und anderen auf niederer Bildungsstufe stehenden Völkerschaften ist freilich das Küssen durch Reiben der Nasen ersetzt.⁴¹⁸

(U divokých Novozélandčanov, Laponcov a iných národov na nižšej vzdelanostnej úrovni sa nahrádza bozkávanie trením nosov.)

O Sámoch spolu s Inuitmi prevládal v 19. storočí obraz ako o exotickom etniku, ktorého spôsob obživy a života sa dokonca predvádzal v rámci rôznych

⁴¹⁵ Rozdiel medzi tzv. civilizovanými a necivilizovanými národmi sa aktualizuje najmä v nasledujúcej podkapitole, ktorá sa venuje pôvodnému sámskemu obyvateľstvu.

⁴¹⁶ V práci rozlišujem nemecké výrazy Samen, tu prekladané ako Sámovia, oproti Lappländer a Lappen, v mojom preklade Laponci, keďže rozpor medzi pomenovaniami Samen a Lappen resp. Lappländer sa aktualizoval aj v dobovej tlači.

⁴¹⁷ Merlin Moore Taylor: Wie man Menschenfressern Angst einflößt. Bei den Kannibalen von Papua. *Preßburger Zeitung*, 30. 9. 1925.

⁴¹⁸ uk. Elga und Helen. *Preßburger Zeitung*, 12. 4. 1925.

tzv. „Völkerschauen“, ľudových predstavení.⁴¹⁹ Záujem o sámske etnikum, ako ďalej konštatuje Göttšchová-Eltenová, v rámci vedeckého diskurzu vychádzal z hypotézy, že na takýchto exotických národoch možno pozorovať rôzne vývojové štádiá histórie ľudstva, a novú, práve sa rozvíjajúcu vedu o ľudských rasách zaujímal fyzicko-antropologický aspekt a klasifikácia ľudí podľa rás.⁴²⁰

Do prvej kategórie spadá článok publikovaný v rubrike Wissenschaft und Fortschritt (Veda a pokrok) v *Preßburger Zeitung* z roku 1926, ktorého autorom bol profesor doktor Gustav Braun, ktorý, ako sa uvádza pri jeho mene, bol profesorom katedry geografie a fínskych reálií na Greifswaldskej univerzite a zároveň členom predstavenstva Severského inštitútu. Článok nesie názov Im Lande der Samen (V krajine Sámov) a okrem iného aktualizuje aj problematiku pomenovania Laponci a Sámovia, pričom pripomína aj nórske označenie tohto etnika, Finnen. Uprednostňuje, ako vidno už pri názve, označenie Sámovia, vysvetľuje ich rozšírenie na Švédsko, Nórsko, Fínsko a informuje, že 20 000 Sámov žijúcich v Nórsku a Švédsku sú z veľkej miery nomádi. Pritom tento nomádsky spôsob života považuje za vynútený, za tzv. „Zwangsnomadismus“, lebo Sámovia sa prispôbujú prirodzenému putovaniu sobov, ide o tzv. „Wanderlappen“ (putujúcich Laponcov). V texte sa ďalej píše, že keď Rusko v roku 1852 uzavrelo fínske hranice s Nórskom, fínski Sámovia sa museli usadiť a stali sa z nich jazerní „Seelappen“, riečni „Flußlappen“ či rybári „Fischerlappen“. Obe formy sa v článku považujú za zaujímavé, no zaujímavejší sú práve nomádski Sámovia, preto sa im venuje viac informácií. Zároveň článok reflektuje problém, ktorý nastáva pri prirodzenom pohybe sobov, ktoré prekračujú štátne hranice. Informuje o rôznych zmluvách medzi štátmi a o vlastnom výskume, ktorý Gustav Braun uskutočnil vo Fínsku, kde študoval spôsob usadenia Sámov, pričom sa snažil analogicky opísať spôsob usádzania v strednej Európe, najmä v severnom Nemecku, v období po dobe ľadovej. Avizuje pokračovanie svojich výskumov, pretože, ako tvrdí, v týchto málo známych oblastiach a medzi priateľskými Sámami je nemecký výskumník so svojimi spolupracovníkmi vždy vítaný: „[...] in diesen wenig bekannten Gegenden

⁴¹⁹ Göttšch-Elten (2001, 137-138).

⁴²⁰ Tamže.

und unter dem freundlichen Volk der Samen ist der deutsche Forscher und seine Mitarbeit immer willkommen.“⁴²¹

Na rozdiel od vyššie uvedeného deskriptívno-explikatívneho stereotypného opisu Sámov, možno stereotypné vyjadrenia v nasledujúcom príklade považovať za implicitnú argumentáciu. Nomádsky spôsob života prirovnáva fejtón o letnej ceste Dory Wimmerovej-Helmarovej do Nórska⁴²² k „unsere Wanderzigeunern“ (naším kočovným Cigánom), aj tento text uvádza, že sa prispôsobujú sobím čriedam, s ktorými putujú v zime na juh a v lete na sever, okrem toho sa venujú obchodu a neberú pravdu a vlastníctvo tak doslovne ako Nóri: „nehmen es mit Wahrheit und Eigentumsbegriff nicht so genau, wie die Norweger selbst.“ Vyjadrenie, že sú ako naši kočovní Cigáni, je koherentné s vyjadreniami o Rómoch v tomto období v rovnakých novinách⁴²³, kde je možné nájsť sloveso *herumzigeunern*⁴²⁴, ktoré označuje sťahovavý a nezriadený spôsob života.

Stereotyp o nápomocných a milých Sámoch potvrdzuje humorný fejtón z 11. septembra 1922 v *Preßburger Presse* o fiktívnom cestovateľskom dobrodružstve Joachima Spaßvogela, t. j. Joachima Beťára, praniejúci hospodársku situáciu v strednej Európe, ktorý doslova hľadal azyl v severnom Nórsku medzi Laponcami. Rozprávač a protagonista Joachim ukradne v nemenovanom stredoeurópskom meste (vo Viedni?) kufor, vydáva sa za Američana a ubytuje sa v drahom hoteli, ale keď mu na to prídu, zmocní sa vytratenej peňaženky istého Nóra Erika Bromsona a prisvojí si jeho identitu. Potom za nórske valuty cestuje až za polárny kruh do Laponska, kde sa stretáva s pôvodnými obyvateľmi Škandinávie a opisuje ich nasledovne:

[...] begab mich nach Lappland zu den Lappen. Sie empfingen mich äußerst freundlich, die Lappen, sozusagen echt läppisch. Der Häuptling Ruschivischivilla bot mir seine drei reizenden, breitnasigen Töchter als Bräute an, worauf sofort Verlobung gefeiert wurde. Ich verzehrte bei dieser festlichen Gelegenheit eine bedeutende Menge Robbenspeck und trank unmäßig viel Tran. Unraffinierten Walfischtran! Davon wurde mir so schlecht, daß ich erklärte,

⁴²¹ prof. Dr. Gustav Braun: Im Lande der Samen. *Preßburger Zeitung*, 5. 2. 1926.

⁴²² Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

⁴²³ Festgenommene Zigeunerkarawane. *Preßburger Zeitung*, 25. 8. 1926.

⁴²⁴ G: Erziehung und Verbrechen. *Preßburger Zeitung*, 25. 12. 1926.

sofort zur ärztlichen Fakultät von Upsala reisen zu müssen. Ich setzte mich auf das beste Renntiergespann meines lappischen Schwiegervaters im dreifachen Spe und fuhr drauf los. Bei der allerersten schwedischen Eisenbahnstation verkaufte ich die vier edlen Renntiere mit samt dem Schlitten, und da schwedisches Geld auch sehr vornehm und angesehen im Kreise der Valuta ist, konnte ich mit dem Erlös bis nach Karlsbad fahren. Was ich dringend nötig hatte, da meine Magennerven von dem nordischen Verlobungsmahl tatsächlich in wesentlichem Maße angegriffen waren. Ich hätte ja auch nach Tirol reisen können. Aber – in Tirolien, in Tirolien ist längst schon gar nichts mehr zu holen! Wie anders im Böhmischem. In Karlsbadien, in Karlsbadien, lebt man genau wie in Arkadien; – freilich, freilich, aber der peinliche Reim stimmte doch nur, wenn man über genügend viel Geld verfügt. Und in Karlsbad „genug viel“ – nicht auszudenken, wie viel das ist, besonders jetzt, wo die tschechoslovakischen Kronen so hoch stehen, daß sie sich einbilden, nahe verwandt mit dem amerikanischen Dollar zu sein.⁴²⁵

([...] vydal som sa do Laponska za Laponcami. Prijali ma nanajvyš priateľsky, Laponci, takpovediac echtovne laponsky. Náčelník Rušivíšivila mi ponúkol svoje tri rozkošné, širokonosé dcéry za nevesty, načo hned' nasledovalo zasnúbenie. Pri tejto slávnostnej príležitosti som zjedol množstvo tulenieho tuku⁴²⁶ a vypil neuveriteľne veľa veľrybieho oleja. Nerafinovaného veľrybieho oleja! Zostalo mi z neho tak zle, že som vysvetlil, že musím ihned' do lekárskej fakulty v Upsale. Vysadol som na najlepší sobí trojzáprah môjho laponského svokra a vyrazil na ňom preč. Hned' na prvej švédskej železničnej stanici som predal tie štyri ušľachtilé soby a sane, a keďže švédske peniaze sú vo valutových kruhoch tiež veľmi vyberané a vážené, utržená suma mi vystačila až do Karlových Varov. A to som nutne potreboval, lebo moje žalúdočné nervy boli už od severského zasnubného jedla veľmi napadnuté. Veru, mohol som sa vybrať aj do Tirolska. Ale čo už v Tirolsku, v Tirolsku už dlho niet do čoho pichnúť! Inak je to v Čechii. V Karlsbádii, v Karlsbádii sa žije

⁴²⁵ Armin Ronai: Joachim Spaßvogels Sommerbericht. *Preßburger Presse*, 11. 9. 1922.

⁴²⁶ Tulení tuk a veľrybí olej bol najmä pôvodnou súčasťou potravy Grónčanov, pozri Schmidt, Maike 2009. *Wale, Eis und „Boreas Gewalt“*. Kreye, Lars – Stühring, Carsten – Zwingelberg Tanja (Hrsg.). *Natur als Grenzerfahrung. Europäische Perspektiven der Mensch-Natur-Beziehung in Mittelalter und Neuzeit: Ressourcennutzung, Entdeckungen, Naturkatastrophen*, Göttingen: Universitätsverlag, s. 214.

ako v Arkádii; – iste, iste, ale ten trápny rým je pravdivý len vtedy, keď má človek dost' peňazí. A v Karlových Varoch to musí byť „dost' veľa“ – nedá sa ani pomyslieť, ako veľa, najmä teraz, keď sú československé koruny v takom vysokom kurze, až si navrávajú, že sú príbuzné amerického dolára.)

Uvedený text ironicky reflektuje cenovú situáciu medzi Rakúskom a Československom, pričom odkazuje na lepšiu situáciu nového ČSR voči porazeným povojnovým štátom. Také porovnania sa v tlači ukazujú aj na rovine okazionalizmov.⁴²⁷ Aj vo fejtóne o Joachimovi Beťárovi predstavuje novotvar Karlsbádia, Karlove Vary, na rozdiel od Tirolska, Arkádiu. Peniaze vo Švédsku, lebo tu sa protagonista ocitá, sú vyberané a cenené. Drahota a cenové rozdiely sú súčasťou aj ostatných textov, ktoré sa venujú cestám do severských krajín⁴²⁸, pričom vo všetkých prípadoch sa zdôrazňujú najmä cenové rozdiely voči Nemecku, čo je pochopiteľné vzhľadom na ťažkú situáciu po prvej svetovej vojne. Deskriptívna časť tohto rozprávania sa týka najmä opisu Laponcov, svojimi vlastnosťami reprezentujúcimi tzv. dobrého divocha na rozdiel od ušľachtilého divocha.⁴²⁹ Ako píše Maike Schmidtová, „[d]obrý divoch je voči Európanom takmer kultúrne nekritický, naopak je dobromyseľný, nápomocný a podriadený“⁴³⁰. Vlastnosti ako utiahnutosť, skromnosť, ale napriek tomu pohostinnosť, hoci na pozadí nedostatočnej hygieny, uvádza aj Gáborová, ktorá sa vo svojich analýzach venovala fejtónu Im Zeltlager der Lappen (V tábore u Laponcov) z 2. októbra 1928 (*Preßburger Zeitung*).⁴³¹ V roku 1940 sa v časopise *Nový svet* potvrdzuje práve tento stereotyp dobrosrdečného divocha:

⁴²⁷ Uviedla som už príklady okazionalizmov, označujúcich Viedeň ako „Hungerburg“, Hladohrad, a Bratislavu ako „Fressburg“, Žratislavu, pozri Fritz Blank: *Die Reise ins Schlaraffenland. B. Z. am Abend*, 6. 7. 1920.

⁴²⁸ Pozri aj Fritz Olimsky: *Schwedische Eindrücke. Preßburger Presse*, 10. 8. 1925; Fritz Olimsky: *Norwegische Eindrücke. Preßburger Presse*, 24. 8. 1925; w.r.: *Die Fahrt nach Göteborg. B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

⁴²⁹ O Laponcoch ako o ušľachtilých divochoch pozri Wagner, Florian 2004. *Die Entdeckung Lapplands: Die Forschungsreisen Carl von Linnes und Pierre Louis Moreau des Maupertuis in den 1730er Jahren*. Norderstedt: Books on Demand, s. 264.
K obrazu ušľachtilého divocha – amerického Indiána v nemeckom fejtóne medzivojnového obdobia pozri Mongu (2015, 30-31).

⁴³⁰ Schmidt, Maike 2011. *Grönland – Wo Nacht und Kälte wohnt: Eine imagologische Analyse des Grönland Diskurses im 18. Jahrhundert*. Göttingen: V&R unipress, s. 93, preklad autorka.

⁴³¹ Gáborová (2019, 104-107).

Laponec je veľmi čestným a skromným človekom, nadmieru pohostinným. Pohostinnosť u Laponcov je veľmi pozoruhodná. Každého cudzieho človeka, ktorého stretnú (pre veľké vzdialenosti je to zriedkavosťou), vďačne hostia a zavďačia sa mu, ako len môžu. Väčšina Laponcov býva ešte v stanoch, tak ako ich čestný kráľ, ktorého nikde nevidno a nemožno nájsť a predsa ovláda celé Laponsko, tiahnuce sa cez časť Norska, Finska a Ruska, bez toho, aby prišiel čo len najmenej do styku s politikou. Je veľmi bohatý a ochotne pomáha svojim súkmeňovcom, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom dostali do biedy a núdze.⁴³²

Deliacu čiaru medzi Laponcami a kultúrne klasifikovanými národmi okrem kultúry predstavuje aj rasový aspekt. Sem sa radí článok s názvom Heilkunst und Aberglaube bei den Lappen (Umenie liečiteľstva a povery u Laponcov), ktorý vyšiel v roku 1926 v prílohe Gesundheitswesen und Heilkunde (Zdravotníctvo a liečiteľstvo) večerného vydania *Preßburger Zeitung*, ktorá vychádzala každú stredu. Okrem tohto článku sa v prílohe nachádzajú ešte dva príspevky: jeden o pôsobení svetla a vzduchu na ľudský organizmus, o tzv. slnečných a vzdušných kúpeľoch, ďalší o starostlivosti o potiace sa nohy. Medzi nimi je umiestnený text o laponskom liečiteľstve, parafrázujúci nemeňovaného nemeckého lekára, ktorý niekoľko rokov pôsobil v severnom Nórsku a v jednom laponskom kmeni sa naučil liečiteľské zvyky. Tento kmeň bol vraj takmer uzavretý pred kultúrou: „von der Kultur fast völlig abgeschlossenen Lappenstamm“. Kým nórsky národ sa označuje ako vysokokultivovaný, Lapenci, podľa článku príbuzní mongolskej rasy, praktizujú rôzne starodávne zvyky, ktoré sa vyskytujú iba medzi prírodnými národmi:

Die Lappen waren nur selten mit Angehörigen des hochkultivierten norwegischen Volkes zusammengekommen. Sie zeigten die charakteristische Eigenart ihres der mongolischen Rasse nahestehenden Stammes und übten noch mancherlei altertümliche Gebräuche, die man sonst nur noch bei einzelnen Naturvölkern findet.⁴³³

⁴³² K. Kučumov: Laponsko – krvavé bojište. *Nový svet*, 13. 10. 1940.

⁴³³ Heilkunst und Aberglaube bei den Lappen. *Preßburger Zeitung*, 25. 8. 1926.

(Laponci len zriedka prichádzali do styku s predstaviteľmi vysokokultivovaného nórskeho národa. Vykazovali charakteristické znaky svojho kmeňa, ktorý je príbuzný mongolskej rase, a praktizovali starodávne zvyky, ktoré sa vyskytujú iba u jednotlivých prírodných národov.)

Text sa ďalej podrobnejšie venuje opisu, kto a ako lieči, a píše sa v ňom, že medzi Laponcami liečia múdre ženy pomocou zázračného kameňa, ktorý pochádza z mora. Vykonávajú ľahšie operácie oka, pomáhajú pri pôrodoch: „Sie machen Eingriffe, die in Kulturstaaten nur von Ärzten ausgeführt werden dürfen [...].“ (Vykonávajú úkony, ktoré v kultúrnych štátoch môžu robiť iba lekári.) Aj nasledujúce tvrdenie Laponcov jednoznačne identifikuje ako nekultúrny národ a ilustruje nesprávne, skratkovité vyvodzovanie kauzality, že nedostatok kultúry so sebou evidentne prináša aj nedostatok infekčných zárodkov: „Der Mangel an Kultur bringt offenbar auch einen Mangel an Infektionskeimen mit sich.“ (Absencia kultúry prináša so sebou aj absenciu infekcie.) V texte sa vyskytujú okrem uvedených výrazov aj atribúty ako primitívny – „eine primitive Händedesinfektion“ (primitívna dezinfekcia rúk), pri pôrodoch sa používa oživovanie dietľa a vyváľaním v snehu, čo pomáha, hoci to môže vyzerat' trochu barbary: „wenn sie auch ein bischen barbarisch klingt“. Text upozorňuje na zlomyseľné tvrdenia, že aj v kultúrnych krajinách sa (opäť výraz kultúrna krajina a nekultúrnosť Laponcov) vyskytujú povery. Upozorňuje však na to, že v Laponsku je poverčivosť súčasťou systému, je teda normou, kým v tzv. kultúrnych krajinách ide o ojedinelé prejavy:

Boshafte Menschen behaupten, daß es auch in Kulturländern allerhand Aberglauben in der Volksheilkunst gäbe, nur ist er hier in ein System gebracht.⁴³⁴

(Zlomyseľní ľudia tvrdia, že aj v kultivovaných krajinách existujú v ľudovom liečiteľstve najrôznejšie povery, len tu sú súčasťou systému.)

V texte Im Zeltlager der Lappen, ktorým sa podrobne zaoberala Gáborová a jeho názov preložila ako V tábore u Laponcov, od autora Arneho Olisa z 2. októbra 1928, takisto uverejnenom v *Preßburger Zeitung*, sa podľa

⁴³⁴ Heilkunst und Aberglaube bei den Lappen. *Preßburger Zeitung*, 25. 8. 1926.

nej akcentuje na jednej strane „hanblivosť, utiahnutosť a strach týchto ľudí z cudzieho“⁴³⁵, na strane druhej pohostinnosť. Tá sa manifestuje rozdelením sa o chlieb s cudzími návštevníkmi tábora, to je však spojené s úsmevným, ale hygienu porušujúcim detailom: „Tým je úkon gazdinej, ktorá chlieb potiera maslom nabratým na svoj palec, ktorý zakaždým dôkladne obľíže.“⁴³⁶

V anotácii k románu *Ein Sommer in Lappland*⁴³⁷ (Leto v Laponsku) od Ester Blendy Nordströmovej v literárnej prílohe *Preßburger Zeitung* sa prezentuje príbeh švédskej učiteľky zo Štokholmu, ktorá v lete vyučovala deti v jednom z táborov tzv. „Wanderlappen“, t. j. putujúcich Laponcov. Tento text Sámov prezentuje ako cudzí, nanajvýš osobitý, necivilizovaný, hoci duchovne prebudený národ. Celkom iný, ale na túto duchovnú obrodu odkazujúci obraz Laponca nachádzame paradoxne už v roku 1910 v článku *Die Beteiligung der norwegischen Frauen an den letzten Parlamentswahlen*⁴³⁸ (Účasť nórskeho žien na posledných parlamentných voľbách) o prvých parlamentných voľbách v Nórsku, na ktorých sa čiastočne mohli zúčastniť aj ženy. Tu „ein lappischer Schullehrer, übrigens Sozialist“ (laponský učiteľ, mimochodom socialista) zastupoval jeden z okresov na najvzdialenejšej hranici s Fínskom, kde muži i ženy prejavovali živý záujem o úradné záležitosti. Kontext vyššie citovaného článku sa viaže k ďalšiemu obrazu o Severanoch, ktorý súvisí s témou rovnoprávnosti žien a mužov, ale i národnostných menšín v sociálnodemokratickom diskurze.

4.5 Severská žena

Nadšenie prvých turistov pre Švédsko a jeho obyvateľov sa odráža v krátkom, v roku 1904 vydanom poviedkovom fejtóne od autorky Malin Ledmannovej v prerozprávání Hansa Leonardiho, ktorý vyšiel v *Preßburger Zeitung* s názvom *Die Glücksschachtel*⁴³⁹ (Škatuľka pre šťastie). Je o drevenej

⁴³⁵ Gáborová (2019, 106).

⁴³⁶ Tamže.

⁴³⁷ Ester Blenda Nordström: Das Volk der Zelte. *Preßburger Zeitung*, 15. 12. 1927.

⁴³⁸ Paul Parfy: Die Beteiligung der norwegischen Frauen an den letzten Parlamentswahlen. *Preßburger Presse*, 18. 7. 1910.

⁴³⁹ Malin Ledmann: Die Glücksschachtel. *Preßburger Zeitung*, 2. 2. 1904.

maľovanej škatuľke na proviant a naplnenej láske dvoch ľudí z rôznych spoločenských vrstiev i krajín. Tento starší fejtón ponúka príbeh mladej Švédky, ktorá sa na dovolenke na švédskom vidieku cestou vlakom a parníkom zoznamuje s anglickým lordom Heathcotom, pre ktorého bol tento výlet do modernej destinácie Švédska posledným pokusom zažiť niečo „originálne“. Text zdôrazňuje švédskosť atribútov napr. pri opisoch drevenej dózy na proviant, podľa ktorej sa poviedka volá, ide o „švédsky ľudový štýl“, „originálny produkt švédskeho ľudového umenia“, „starošvédske umelecké dielo“. Vo všetkých troch prípadoch sa švédskosť ešte zosilňuje: príslovkou „echt“ (skutočne) – v spojení „in echt schwedischem Volksstil“ (v pravom švédskom ľudovom štýle), adjektívom „originálny“ v slovnom spojení „ein originelles Produkt schwedischer Volkskunst“ (originálny produkt švédskeho ľudového umenia), ktoré má kladný hodnotiaci náboj, a napokon predponou „alt“ (staro-) v spojení „dieses altschwedisches Kunstwerk“ (toto starošvédske umelecké dielo). A čo je dôležité, atribúty dokonalej švédskosti sa pripisujú aj ženskej protagonistke príbehu a majiteľke tejto dózy. Je pokladaná za „Urtypus des schwedischen Weibes“ (archetyp švédskej ženy) a „echte Repräsentantin schwedischen Weibes“ (pravú reprezentantku švédskej ženy). Pravá Švédka by mala podľa toho byť: „schlank und geschmeidig, blondes, welliges Haar, eine feine, zarte Haut, tiefe, ernste, blaue Augen“ (štíhla a ladná, má svetlé, zvlnené vlasy, jemnú pleť a hlboké, vážne a modré oči), z povahových rysov sa vyzdvihujú „ihr maßvolles, zurückhaltendes Wesen, der eigenartig metallische Klang ihrer weichen Stimme“ (mierny, introvertný charakter, mäkký zvonivý hlas), oblečenie je skromné, ale slušivé: „ihre schlichte und doch gefällige Kleidung“. Mužský protagonista príbehu je natoľko očarený touto severskou pannou so svetlými vlasmi a vážnymi očami – „diese nordische Jungfrau mit dem lichten Haar und den ernsten Augen“, že ju vzápätí po zoznámení žiada o ruku. Cestopisný fejtón Fritza Olimského *Schwedische Eindrücke* (Švédske impresie) z roku 1925 potvrdzuje tento stereotyp švédskej ženy a zároveň ju stavia do protikladu s Dánkou. Kým Dánka reprezentuje typ milého dievčaťa, Švédka je štíhla, graciálna a nežná, má prirodzenú eleganciu Popolušky, čím pripomína Parížanku, a v podstate reprezentuje svojím zjavom to, čo sa považuje za typicky severské – pôvodnosť, panenskosť a nedotknutosť.

Aus dieser Umwelt heraus ist die vielbewunderte schwedische Frau erstanden. Ich sagte schon, daß der hellblonde Typ in der Minderzahl ist, dafür sieht man im Vergleich zu Dänemark feinere schlanke Gestalten. Die Dänin repräsentiert mehr den Typ des lieben Mädels, die Schwedin ist bedeutender, und wenn wir schon von Stockholm ganz absehen wollen, so findet man auch in den kleinsten Schärenhöfen bisweilen grazile überraschend feine Frauengestalten, deren natürliche Aschenbrödel-eleganz beinahe irgendwie an das Pariserische erinnert; dazu kommt noch die ungemein melodische Sprache und der Zauber der Unberührtheit, der allem Nordischen anhaftet.⁴⁴⁰

(Z tohto prostredia vyšla toľko obdivovaná švédska žena. Už som sa vyjadril, že svetloplavý typ je zastúpený menej, ale v porovnaní s Dánskom vidíte jemnejšie štíhle postavy. Dánka predstavuje skôr typ milého dievčaťa, Švédka pôsobí dôstojnejšie, a keby sme aj chceli celkom odhliadnuť od Štokholmu, aj na tých najmenších ostrovcích v šérach nájdete gracilné a prekvapujúco nežné ženské postavy, ktorých prirodzená elegancia popolušky pripomína takmer Parížanku; k tomu pridajme ešte neobyčajne melodickú reč a čaro nedotknutosti, ktoré je vlastné všetkému severskému.)

Prirovnanie k Parížanke nachádzame aj v opisoch finskej mestskej ženy, ktorá holduje najnovšej móde.⁴⁴¹ Podobne ako v tomto i vo vyššie citovanom fejtóne z *Preßburger Presse* aj v mnohých fejtónoch *B. Z. am Abend* zohráva aj prirovnanie Bratislavčanky⁴⁴² k Parížanke dôležitú úlohu, mnohé fejtóny tematizujú vzťah ženy a módy, pričom bratislavské ulice, športoviská či dostihová dráha sa stávajú priestorom, kde sa na základe módneho oblečenia posudzuje, čo ešte nie je a čo už je hodné sľubného veľkomesta a modernej ženy – Bratislavčanky.⁴⁴³ Dokonca jedna z kapitol cestopisu J. Dvořáka, odohrávajúca sa vo švédskom železničnom vozni, má názov *Moderná žena*.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Fritz Olinsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

⁴⁴¹ (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Preßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

⁴⁴² Pozri napr. fejtóny Frauen beim Traben. *B. Z. am Abend*, 13. 6. 1920; Dr. A. G.: Sehnsucht nach Grosstadtmode. Die Grosspressburgerin der Zukunft. *B. Z. am Abend*, 11. 6. 1920.

⁴⁴³ Viac pozri Mongu, Blanka 2011. Model modernej ženy. Dudeková, Gabriela a kol., *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, s. 117-126.

⁴⁴⁴ Dvořák (1930, 138-147).

U susedného oddelenia cvakla kľuka. Sotva slyšiteľne sa odsunujú dvere a v nich sa zjavuje stvorenie sťa vystrihnuté z modných žurnálov. Žena.⁴⁴⁵

Kým Švédka je elegantná a štíhla, Nóрка pôsobí rustikálne a zdravo, ako to napokon ilustruje aj Olimského fejtón o Nórsku *Norwegische Eindrücke* (Nórske impresie). Aj tu je Nóрка porovnávaná so Švédkou:

Die norwegische Frau ist erheblich derbknochiger als die Schwedin, feingeschnittene Züge sucht man hier beinahe vergebens, dafür macht sie meist den Eindruck einer rustikalen unerschütterlichen Gesundheit, für Luxus hat sie weniger Sinn, aber dafür versteht sie die große Kunst, sich mit geringen Mitteln geschmackvoll zu kleiden, am schönsten sehen in der Regel die aschblonden Frauen aus.⁴⁴⁶

(Nórska žena je oveľa robustnejšia ako Švédka, jemné črty u nej budete hľadať márne, zato však budí dojem rustikálneho neotrasiteľného zdravia, pre luxus má len pramálo zmyslu, zato sa však za málo peňazí vie vkusne obliecť, najkrajšie sú s pravidla ženy s popolavosvetlými vlasmi.)

Fejtón *Sommerurlaub in Norwegen* (Letná dovolenka v Nórsku) z roku 1925 publikovaný v denníku *Preßburger Zeitung*, ktorému som sa v súvislosti s cestovaním železnicou venovala v predošlej kapitole, reflektuje ešte jednu dôležitú vec. Otvára totiž ďalšiu podstatnú tému súvisiacu so škandinávskymi krajinami.⁴⁴⁷ Zaoberá sa cestovateľskými zážitkami ženy, ktorá cestuje po Škandinávii sama bez sprievodu. Cestujúcou je v tomto prípade Dora Wimmerová-Helmarová, sestra známeho bratislavského architekta Franza Wimmera, a jej skúsenosť dokumentuje nasledovný citát:

Und mit der ihre eignen lebendigen Anschaulichkeit erzählte sie von dem gewaltigen Aufschlag des Lebens im Hamburger Hafen, von der Präzision, womit dort alles bis ins Kleinste funktioniert, von der Fürsorge, die man dort wie auch in den nordischen Ländern allenthalb besonders alleinreisenden Frauen in der feinsten und entgegenkommendsten Weise angedeihen läßt.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Dvořák (1930, 139).

⁴⁴⁶ Fritz Olimsky: *Norwegische Eindrücke*. *Preßburger Presse*, 24. 8. 1925.

⁴⁴⁷ Porovnaj Gáborová (2019, 101-104).

⁴⁴⁸ Gr.: *Sommerurlaub in Norwegen*. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

(A ako je jej vlastné, so sviežou názornosťou rozprávala o ohromne živom ruchu v hamburskom prístave, o precízności, s ktorou funguje všetko do najmenších detailov, o starostlivosti, ktorú tam, ako aj v severských krajinách poskytujú všade najmä ženám, ktoré cestujú samy, tým najjemnejším a najprívetivejším spôsobom.)

Skúsenosť ženy s tým, že na Severe podajú pomocnú ruku „tým najjemnejším a najprívetivejším spôsobom najmä ženám, ktoré cestujú samy“, odkazuje na snahu o zrovnoprávnenie mužov a žien, ktorá bola súčasťou sociálnodemokratického diskurzu na Severe. To kráčalo ruka v ruke so zrovnoprávnením žien nielen v politickom a hospodárskom kontexte, ale aj pri každodenných rutinných činnostiach. Postavenie žien vo fínskej spoločnosti, mimochodom fínska žena získala volebné právo už v roku 1906, ilustruje nasledovný citát z článku Vom Lande der Sümpfe und Seen (O krajine močiarov a jazier). „Eine gewisse Sonderstellung“, čiže určitý osobitý status žien, vyplýva z nasledujúcej vety, ktorá objasňuje, že muži vykonávajú práce bežne označované ako ženské:

Die Frauen nehmen eine gewisse Sonderstellung ein. Auf der Gasse tragen die Männer die Wickelkinder, sie schieben die Kinderwägen.⁴⁴⁹

(Ženy majú určitý osobitý status. Na ulici nosia muži batol'atá, tlačia kočiariky.)

Jedným z prvých krokov k zrovnoprávneniu pohlaví bolo určite zavedenie volebného práva pre ženy.⁴⁵⁰ Jeden z fejtónov z roku 1910 potvrdzuje, že Nórkky svoje nové právo využili veľmi dobre, hoci volebné právo sa v tomto roku ešte nevzťahovalo na všetky ženy, ale len na tie, ktoré dostávali určitý príjem:

⁴⁴⁹ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

⁴⁵⁰ Vo Fínsku volebné právo ženy získali už v roku 1906, v Nórsku v roku 1913, v Dánsku a na Islande (vtedy patrilo k Dánsku) v roku 1915 a vo Švédsku v roku 1921. Na porovnanie, ženy v ČSR dostali právo voliť v roku 1920. Celistvejší opis cesty švédskej a severskej ženy z domácnosti do verejného života ponúka Göransson, Anita 1993. *Från hushåll och släkt till marknad och stat*. Furuhausen, Birgitta (ed.), *Äventyret Sverige: En ekonomisk och social historia*. Stockholm: Utbildningsradion; Höganäs: Bra böcker, s. 133-167.

In Norwegen taten sie es mit einer Selbstverständlichkeit, die alle Erwartung übertraf. Nirgends ergaben sich irgendwelche Schwierigkeiten, nirgends Zwietracht und Unruhe.⁴⁵¹

(V Nórsku to urobili [zúčastnili sa volieb, poznámka autorka] so samozrejmosťou, ktorá prekročila každé očakávanie. Nikde neboli ťažkosti, nijaké spory ani nepokoje.)

Aj postavenie islandskej ženy sa od dávnych čias podstatne zmenilo, ako naznačuje nasledovný citát:

Noch vor 300 Jahren wurden in diesem See die treulosen Frauen ertränkt, die sich heute im Gegensatz zu vergangenen strengen Zeiten, vollster Freiheit und bester Gesundheit erfreuen.⁴⁵²

(Ešte pred 300 rokmi v tomto jazere topili neveriace ženy, tie sa dnes na rozdiel od minulých prísnych čias tešia úplnej slobode a najlepšiemu zdraviu.)

4.6 Mierotvorcovia

Ideál šťastných národov, so stabilným hospodárstvom, vyznačujúcich sa sociálnou rovnosťou a politickou rovnováhou, sa v naratíve o európskom Severe v periodickej tlači manifestuje najmä od 30. rokov, keď sa Sever stáva akousi antifašistickou utópiou, tak ako to bolo aj u Karla Čapka, ktorý vo svojom známom cestopise z roku 1936 vyzdvihoval práve demokratické režimy a modernosť škandinávskych krajín:

„The idea of a region happily excluded from economic crisis, social unrest and political tension is widely repeated in testimonial narrations from this region, especially by writers taking an anti-fascist stance without necessarily adhering to praise of the Soviet state that was then under construction.

⁴⁵¹ Paul Parfy: Die Beteiligung der norwegischen Frauen an den letzten Parlamentswahlen. *Preßburger Presse*, 18. 7. 1910.

⁴⁵² NN: Im Eis- und Feuerland. *Preßburger Presse*.

This is the context of Čapek's political geography and of many others with him, in response to an apparent need for a Nordic-Scandinavian utopian construction in European social-political and intellectual debate. The image of the Scandinavian North was taken a step further from earlier images and made more explicit in its political content. Čapek refers to 'another journey North', meaning his newly awakened interest in this region that highlights the democratic and modern, assuming an image different from the one he had learned as a youngster when reading about polar explorers and Arctic wonders.⁴⁴⁵³

Politické napätie sa prejavilo aj v opisoch pavilónov zúčastnených krajín na svetovej výstave v Paríži v roku 1937, ktorá sa niesla v znamení konfrontácie medzi pavilónom nacistického Nemecka a Sovietskeho zväzu.⁴⁵⁴ Postavenie pavilónov mocností a použitá symbolika sa interpretovali v tlači ako politický boj. Pred vstupom do švédskoho pavilónu si však návštevník práve preto mohol prečítať výzvu Švédov k mieru a spolupráci medzi všetkými národmi sveta, pričom sa nezabudlo ani na úctu Švédska k slobode, demokracii a solidarite:

Der Frieden ist es und die Zusammenarbeit aller Völker der Erde, welche wir Schweden anrufen. Wir fordern in unserem Lande Freiheit, Demokratie und Solidarität.⁴⁵⁵

(To, k čomu my Švédi vyzývame, je mier a spolupráca všetkých národov sveta. V našej krajine vyžadujeme slobodu, demokraciu a solidaritu.)

V analyzovanom korpusovom materiáli z 20. rokov sa politicko-ekonomická dimenzia opakuje tiež, ale ide skôr o prezentáciu severských krajín ako tých, ktoré sa dlhodobo vyhýbajú vojnovým konfliktom. Článok s názvom Wirds

⁴⁵³ Stadius, Peter 2013. *Happy Countries: Appraisals of Interwar Nordic Societies*. Harvard, Jonas – Stadius, Peter (eds.), *Communicating the North. Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region*. Cornwall: Ashgate, s. 241.

⁴⁵⁴ Kretschmer, Winfried 1999. *Geschichte der Weltausstellungen*. Frankfurt/Main: Campus, s. 197-204.

⁴⁵⁵ Dr. A. F.: L'exposition 1937. II. *Forum*, 1937.

Licht? (Bude svetlo?) v *Preßburger Zeitung*, ktorý vyšiel v roku 1925, z pera nemeckého autora Artura Spullera, ktorého jednostrannú negatívnu kritiku Nemecka redakcia hneď v úvode odmieta, odkazuje na iniciatívu jedného švédskeho poslanca, ktorý v parlamente navrhol zákon, aby vojenská služba nebola povinná pre tých, ktorí ju odmietnu z etických alebo náboženských dôvodov. „Es ist kein Scherz? Kein Märchen?“ (Nie je to vtip? Nie je to rozprávka?) zaznie v texte otázka a rozprávač odpovedá, že nie je, stalo sa to vo Švédsku. Necháva prehovoriť pokušiteľa Mefistofela, ktorý sa snaží nájsť dôvody, prečo sa taký zákon môže presadiť práve vo Švédsku: „Ich weiß doch, warum die Schweden auf einmal einen Anfall von Menschlichkeit kriegen. Sie haben höchstwahrscheinlich kein Geld Militär zu halten.“⁴⁵⁶ (Viem predsa, prečo Švédi odrazu dostali záchvat ľudskejšnosti. Pravdepodobne už nemajú peniaze na armádu.) Rozprávač v odpovedi obhajuje Švédsko:

Gemach, lieber Kriegsverdiener! Kaum noch ein anderer Staat steht so konsolidiert da, wie Schweden und was die Schweden an Land-, Fortwirtschaft, Bergschätzen und Industrien, Kunstreichtümern haben, wäre Ausrede genug, sich, den anderen gleich, bis an die Zähne zu bewaffnen, um ihr Land, ihr Hab und Gut zu schützen.⁴⁵⁷

(Kdeže, milý vojnový pokušiteľ! Sotva sa nájde viac konsolidovaný štát než Švédsko, švédske bohatstvo v poľnohospodárstve, lesohospodárstve, nerastných surovinách a v priemysle, a ich umelecké bohatstvo, by bol dostatočným dôvodom na to, aby sa až po zuby ozbrojili, a chránili svoju krajinu a svoj majetok.)

Na veľké vojenské činy, ktoré Švédsku historicky zabezpečili mocenské postavenie v Európe, upozorňuje článok Schweden als Touristenland a spojeniami ako „das uralte schwedische Volk“ (prastarý švédsky národ) vytvára súvisť medzi pôvodom švédskeho obyvateľstva a moderným presadením sa Švédska na svetovom trhu:

⁴⁵⁶ Artur Spuller: Wirds Licht? *Preßburger Zeitung*, 17. 6. 1925.

⁴⁵⁷ Tamže.

Schweden ist, was die Natur betrifft, eines der schönsten und sehenswürdigsten Länder Europas, und das uralte schwedische Volk, das einstmals dank seinen kriegerischen Taten eine Machtstellung in Europa einnahm, hat sich durch eine Kultur einen Rangplatz unter den Völkern erworben, gleichwie Schwedens Industrie und Handel eine Rolle auf dem Weltmarkt spielen.⁴⁵⁸

(Švédsko, pokiaľ ide o prírodu jedna z najkrajších a najzaujímavejších krajín Európy, a prastarý švédsky ľud, ktorý raz vďaka vojenským činom získal v Európe mocenské postavenie, si svojou kultúrou vydobyl medzi národmi svoje miesto, presne tak ako jeho priemysel a obchod na svetovom trhu.)

Zákony o odzbrojovaní vo Švédsku a v Dánsku predpokladali dlhšie mierové obdobie. Vo Švédsku zákon o zoštíhlení armády schválili v roku 1925 a do platnosti vstúpil v roku 1928. Na situáciu v Dánsku odkazuje krátka správa⁴⁵⁹ z roku 1926, ktorá oznamuje, že v dánskom parlamente schválili návrh zákona o odzbrojení 75 hlasmi proti 71 hlasom. Túto správu podrobnejšie rozvíja kratší text uverejnený v *Preßburger Zeitung* s názvom Glückliches Dänemark⁴⁶⁰ (Šťastné Dánsko), pričom tento názov odkazuje na obraz severských štátov ako „happy countries“⁴⁶¹, teda krajín, ktoré mali možnosť kontinuálne sa dlhšie obdobie rozvíjať bez vojny, vyhli sa prvej svetovej vojne, vymedzujú sa voči nacizmu a konzekventne pracujú na budovaní sociálneho štátu. Na porovnanie uvádzam iný článok o Bulharsku s názvom Ein unglückliches Volk. Es kann niemals Frieden finden⁴⁶² (Nešťastný národ. Nikdy nenájde pokoj), ktorý jednoznačne utvára opozíciu voči *šťastnému* Dánsku, ktoré nezbrojí. Zároveň citát porovnáva *tempo*⁴⁶³ komótnych Dánov s Československom a Amerikou. Adjektíva ako „angenehm“ (príjemný) a „friedlich“ (pokojný) potvrdzujú stereotyp o pokojnom Dánovi:

⁴⁵⁸ Schweden als Touristenland. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

⁴⁵⁹ Abrüstung in Dänemark. *Preßburger Zeitung*, 13.3. 1926.

⁴⁶⁰ Glückliches Dänemark. *Preßburger Zeitung*, 8. 10. 1926.

⁴⁶¹ Stadius (2013, 241-262).

⁴⁶² Ein unglückliches Volk. Es kann niemals Frieden finden. *Preßburger Zeitung*, 23. 4. 1925.

⁴⁶³ Jedno z kľúčových slov modernizačného diskurzu medzivojnového obdobia.

Dänemark, ein Land das beinahe 70 Jahre nicht weiss was Krieg ist und dessen Wohlstand demgemäss im Steigen begriffen ist, kennt kein solches Tempo, wie es bei uns herrscht. Es liegt nicht in der Natur der Einwohner, die nach keineswegs mit amerikanischem Tempo vollbrachter Arbeit eine angenehme und friedliche Ruhezeit verbringen wollen. Diese sicher angenehme Art und Weise der Lebensführung in Dänemark drückt sich deutlich in der Architektur und deren Schöpfern aus.⁴⁶⁴

(Dánsko, krajina, ktorá už takmer 70 rokov nevie, čo je vojna, a ktorej blahobyť stúpa, nepozná také tempo, aké vládne u nás. Nie je to v povahe jej obyvateľov, ktorí si chcú po práci, ktorú v nijakom prípade nevykonávajú americkým tempom, vychutnať príjemný a pokojný voľný čas. Tento príjemný spôsob života v Dánsku sa jasne odráža na architektúre a jej tvorcoch.)

Opis života v Dánsku je koherentný s fejtónom *Dem Vergnügen der Einwohner* (Pre potešenie obyvateľov)⁴⁶⁵, v ktorom sa dánsky zmysel pre pohodlnosť stavia do protikladu k berlínskemu chvatu.

4.7 Zhrnutie: Konceptuálny rámec *Severania*

Za určitý sumár atribútov stereotypne pripisovaných obyvateľom škandinávskych krajín v analyzovanom korpuse nemeckojazyčných textov a v slovenskojazyčnom pendante možno považovať text od Åkeho Stavenowa⁴⁶⁶ o švédskom pavilóne v Paríži v roku 1937, ktorý je, prirodzene, pohľadom zvnútra:

De skandinaviska länderna stå sig alla gott i Paris. De fyra paviljongerna, alla skapade med ett minimum av penningmedel, stå som goda exponenter för sina respektive länder. Danmark är glatt, inbjudande, gemytligt, Norge är friskt och oförskräckt inte minst i sin exteriör, Finland är nytt och fräscht, rent och luftigt som en hälsning från de stora skogarnas och de tusen sjöarnas land, och Sverige slutligen är kanske en smula torrt och reserverat men smakfullt,

⁴⁶⁴ Ing. Arch. Zd. Sedláček: Die heutige Architektur in Dänemark. *Forum*, 1938.

⁴⁶⁵ Niels Hober: Dem Vergnügen der Einwohner. *Preßburger Zeitung*, 3. 9. 1927.

⁴⁶⁶ Åke Stavenow bol švédsky dizajnér, ktorý spolupracoval na tvorbe švédskeho pavilónu na svetovej výstave v Paríži v roku 1937.

gediget, värdigt, innehållsrikt som landet självt. Hela byggnaden, både dess konstruktion, material och innehåll, är en förträfflig syntes av det moderna industrilandet Sverige.⁴⁶⁷

(Štyri pavilóny, postavené s nízkymi finančnými nákladmi, ozaj dôstojne reprezentujú severské štáty. Kým Dánsko sa prezentuje radostným a útulným pavilónom ako dobrý hositeľ, Nórsko pôsobí zdravo a odvážne, čo odráža už samotný exteriér pavilónu. Fínsky pavilón pôsobí novo a sviežo, čisto a vzdušne ako pozdrav z tejto krajiny rozľahlých lesov a tisícich jazier, no a švédsky pavilón, ten je síce možno trochu suchopárny a rezervovaný, ale je vkusný, solídny a rýdzi, dôstojný a hojný ako Švédsko samotné. Celá jeho budova svojou konštrukciou, materiálmi i tým, čo sa v nej nachádza, tvorí znamenitú syntézu moderného industriálneho Švédska.)

Ako kontrast pôsobí opis pavilónov krajín strednej a východnej Európy v analyzovanom korpuse:

Eine gänzlich verschiedene Welt- und Lebenseinstellung erschliesst sich während der Besichtigung der Pavillons aus Zentral- und Osteuropa. Die Luft wird schwerer in diesen Räumen, der lautgepriesene Reichtum drückend, die Nacheiferung zu deutlich. Das betont zur Schau getragene Nationalbewusstsein hemmt und beengt und der Druck der davon ausgeht, wird nicht behoben durch die reichliche Fremdenverkehrspropaganda, die in vielerlei Sprachen versichert, dass das jeweilige Land einlade, rufe und allen Reisenden seine berühmte Gastfreundlichkeit biete.⁴⁶⁸

(Celkom iný postoj k svetu a životu sa otvára počas návštevy pavilónov strednej a východnej Európy. Vzduch v týchto sálach oťažieva, velebené bohatstvo je ťaživé, napodobňovanie priveľmi očividné. Zdôrazňované a na obdiv vystavované národné sebavedomie prekáža a ťaží a tlak, ktorý z neho vychádza, sa nestratí vďaka bohatej turistickej propagande, ktorá vo viacerých jazykoch uisťuje, že táto krajina pozýva, volá a ponúka všetkým cestovateľom svoju slávnu pohostinnosť.)

⁴⁶⁷ Åke Stavenow: Sverige i Paris. *Form: Svenska slöjdföreningens Tidskrift*, 1937.

⁴⁶⁸ Dr. A. F.: L'exposition 1937. II. *Forum*, 1937.

Opakujúci sa obraz o Severanoch, ktorý je pre všetky národnosti spoločný – pre Švédov, Nórov, Dánov, Fínov a Island’anov – a ktorý vyplýva tak z opisov cestovania severskými železnicami, z cestopisných fejtónov opisujúcich konkrétne krajiny a ich obyvateľstvo, ako aj z iných správ o spoločenskom a politickom dianí v severských krajinách, sa na úrovni *type* zlučuje do obrazu o čistom a čistotnom, neskorumpovanom, mierumilovnom, priateľskom a rovnoprávnom Severanovi, ktorý má pozitívny vzťah k verejnému priestoru – na individuálnej aj inštitucionálnej úrovni, či už ide o otvorený mestský priestor alebo o železničný vozeň.

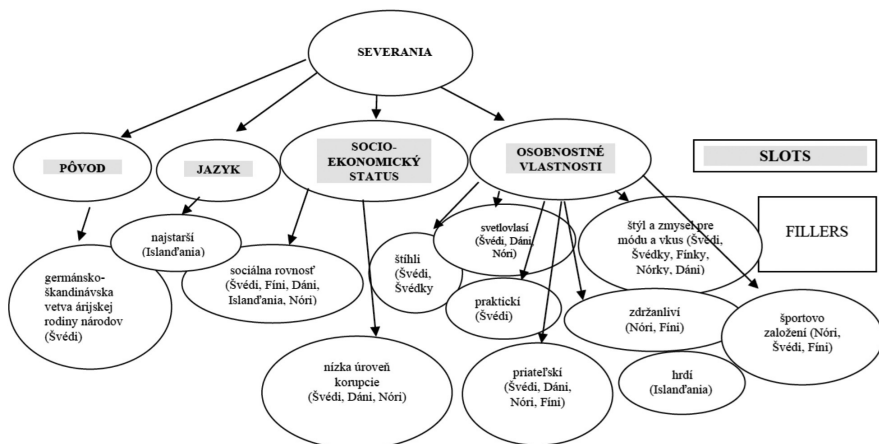
V prípade konceptuálneho rámca *Severania*⁴⁶⁹ je potrebné konkretizovať kategórie v rámci slotov, t. j. prázdnych pozícií, ktoré možno chápať ako otázky. Van Dijk navrhuje kategórie: pôvod, socioekonomický status, sociokultúrne normy, náboženstvo, svetonázor, jazyk, typické správanie, pripísované vlastnosti atď.⁴⁷⁰ Pri analýze prebieha opačný postup než v bežnej komunikačnej situácii: prostredníctvom konkrétnych údajov – t. j. *fillers*, ktoré nachádzam v textoch, sa snažím rekonštruovať štruktúru rámca, a tým aj kolektívneho vedenia.⁴⁷¹ Nižšie uvedený model vyplynul z takej analýzy stereotypných vyjadrení o Severanoch, najmä však o Švédoch, ktorých bolo v skúmanom korpuse rádovo najviac, a vytvorila som ho analogicky s modelom pre Tirolčanov⁴⁷², ktorý prezentuje Pümpelová-Maderová.

⁴⁶⁹ Uvedomujem si, že sa z dnešného pohľadu môže zdať nekorektné používanie generického maskulina pri označení jednotlivých národností, keď ide o všeobecnú vlastnosť pripisovanú celému etniku. Formu Švédky, Fínky však používam v prípade, keď sa v korpuse vyslovene hovorilo o ženách, keďže ženu vymedzujem ako samostatnú kategóriu v rámci modernizačného diskurzu – moderná (švédska, fínska, dánska atď.) žena, ako som sa snažila načrtnúť vo štvrtej kapitole.

⁴⁷⁰ Pümpel-Mader (2010, 167-168).

⁴⁷¹ Spitzmüller – Warnke (2011, 93).

⁴⁷² Pümpel-Mader (2010, 168).

Prázdne pozície ako pôvod, sociálny status a osobné vlastnosti sú vyplnené informáciami, ktoré môžu aj nemusia byť vyslovené priamo, keďže sa postupne stávajú súčasťou konceptuálneho rámca *Severania*: Švédí, Dáni, Nóri, Fíni a do určitej miery aj Island'ania. Vidieť to napríklad v texte *Der dänische Christbaum*⁴⁷³ (Dánsky vianočný stromček), ktorý prostredníctvom symbolu vianočného stromčeka, privezeného z Dánska, pranieruje mestské zastupiteľstvo v Prešporke.⁴⁷⁴ Explicitne však nevyslovuje, ktorá vlastnosť sa nedá spolu so stromčekom presadiť a zasadiť v Prešporke. Tá vyplýva z kontextu, keďže sa do opozície k nej stavia zlé, možno dokonca skorumpované vedenie mesta, a je jasné, že *tie* vlastnosti, ktoré sú aktualizované pri Dánsku a ktoré sú neprenositelné, sú srdečnosť a poctivosť.⁴⁷⁵ Keďže tieto vlastnosti v súvislosti s obyvateľmi Škandinávie rezonovali vo viacerých textoch skúmaného korpusu práve v danom období, či už išlo o cestovanie po železnici, hraničné kontroly, alebo opisy iných situácií, možno ich považovať za typické a za jednu z *default values*, štandardných informácií v konceptuálnom rámci *Severania*.

Wenn man abends über den Marktplatz geht, so erstrahlt dort irgend ein hohes pyramiden- oder besser gesagt birnenförmiges Gebilde im Glanze elektri-

⁴⁷³ E. G.: *Der dänische Christbaum*. *Preßburger Presse*, 14. 12. 1925.

⁴⁷⁴ Autorstvo možno s najväčšou pravdepodobnosťou podľa skratky E. G. pripísať Else Grailichovej.

⁴⁷⁵ Porovnaj Bartmiński (2016, 69).

scher Lichter. Tritt man näher, so sieht man, daß es ein Tannenbaum ist, auf welchen bunte elektrische Glühlampen aufmontiert sind. Es ist der „dänische Christbaum“, den man unter großer offizieller Aufmachung nach Bratislava zu verpflanzen bestrebt ist, aber solche Pflanzen haben nun einmal die Eigenschaft, daß sie sich in fremdem Boden nicht recht einwurzeln können. Glaubt man wirklich, daß mit der äußeren Aufmachung auch der Geist des dänischen Christbaumes bei uns eingezogen ist? Der dänische Christbaum erwuchs aus dem Boden des Volkes, er ist etwas lebendiges, bei uns ist es nichts anderes als ein bunter Glitter, ist ein Dekorationsstück, ist eine Kulisse zu einem Theaterstück, welches einzelnen Personen Gelegenheit gibt, sich auf der Bühne der Öffentlichkeit zu zeigen. Der Wohltätige Zweck könnte gewiß auch auf irgend eine andere Weise erreicht werden und wenn die Stadt die Kosten der Beleuchtung demselben zuführen würde, wäre damit auch schon etwas gemacht. Ein Weihnachtsbaum ist nun einmal nicht wie eine beliebige Stange, die man einfach in die Erde steckt, von einem Weihnachtsbaume muß Stimmung und Wärme ausstrahlen. Dazu genügen aber elektrische Glühbirnen nicht und wären ihrer so viele, als der Baum Nadeln hat. Dazu gehört noch etwas anderes, etwas was man weder mit schönen Reden noch mit offiziellen Feierlichkeiten erreichen kann: es ist der Widerhall, das Echo in den Seelen der Menschen. Es ist das Unausprechliche, das Undefinierbare, das was man nicht befehlen und nicht erzwingen, auch nicht künstlich und willkürlich hervorrufen kann. Und bei aller äußeren Aufmachung und bei aller Propaganda strahlt eine Kälte von dem Baume aus, die uns innerlich frösteln macht. Denn das Wesen einer Sache liegt im Geiste und in der Wahrheit.⁴⁷⁶

(Ak sa večer prejdete po námestí, všimnete si vysokú vec v tvare pyramídy či skôr hrušky, na ktorej žiaria elektrické svetlá. Ak sa prizriete lepšie, zistíte, že je to vianočný stromček s farebnými elektrickými žiarovkami. Je to „dánsky vianočný stromček“, ktorý sa s veľkou oficiálnou pompou snažia presadiť do Bratislavy, ale takéto rastliny majú tú vlastnosť, že v cudzej pôde nedokážu poriadne zakoreniť. Naozaj veríme, že duch dánskeho vianočného stromčeka k nám prišiel spolu so stromčekom? Dánsky vianočný stromček vyrástol z ľudu, je to niečo živé, u nás je to však len farebný lesk, dekorácia, kulisa

⁴⁷⁶ E. G.: Der dänische Christbaum. *Preßburger Presse*, 14. 12. 1925.

k divadelnej hre, ktorá dáva príležitosť niektorým ľuďom poukazovať sa na verejnosti. Charitatívny účel by sa určite dal dosiahnuť aj iným spôsobom, a ak by mesto prispelo ešte aj sumou, ktorú vydáva za osvetlenie stromčeka, to už by bolo niečo. Vianočný stromček nie je ako akákoľvek iná palica, ktorú len zapichnete do zeme; vianočný stromček musí vyžarovať atmosféru a teplo. Nato však elektrické žiarovky nestačia, hoci by ich bolo toľko, koľko je ihličia na tom strome. Je k tomu potrebné niečo iné, niečo, čo sa nedá dosiahnuť ani peknými prejavmi, ani oficiálnymi slávnosťami: je to ozvena, echo v dušiach ľudí. Niečo, čo sa nedá vyjadriť ani zadefinovať, prikázať ani vynútiť, čo sa nedá kedykoľvek vyvolať. A napriek všetkej vonkajšej prezentácii a propagande z neho vyžaruje chlad, ktorý nám v duši spôsobuje triašku. Podstata veci totiž tkvie v duchu a v pravde.)

5.

„NORDEN C'EST LE MOT.“
SLOVO, TEXT, DISKURZ.

5.1 *nord-*

Prvou rovinou viacúrovňovej analýzy diskurzu, ako ju navrhli Spitzmüller a Warnke, je intratextová úroveň zameraná na analýzu jednotlivých signifikantných lexém, propozícií a napokon celých textových celkov.⁴⁷⁷ Postupujúc zhora nadol, kopírujúc metaforu podhubia, tvorí morféma *nord-* koreň slova Norden, ktoré je súčasťou vety „Norden c'est le mot“, teda „Norden, to je to slovo“, pričom je zároveň súčasťou textu novinového článku z roku 1932⁴⁷⁸ o súčasnom Nemecku, v ktorom prebieha tzv. *Aufnordung*, zvyšovanie podielu nordickej rasy, a teda tento text evidentne participuje na diskurze o nemeckom národnom socializme.

Na úrovni slova sa kapitola zaoberá výrazmi *Norden*, *Nordland*, *nordisch*, pričom analyzované texty možno zaradiť do rôznych tematických diskurzov, na ktorých sa spolupodieľajú. V skúmaných textoch bolo v tejto súvislosti možné identifikovať prostredníctvom analýzy všetkých troch úrovní modernizačný diskurz, mierový diskurz a jediný z textov z neskoršieho obdobia zo začiatku 30. rokov ilustruje národnosocialistický diskurz.

5.2 *Nordland* – nová turistická destinácia

Ako hovorí Platen, sever ako svetová strana smeruje vždy k niečomu neznámemu a do neznáma sa dá odísť, odcestovať, preto sa imaginácie severu väčšinou materializujú formou opisu mobility.⁴⁷⁹ Takým je napríklad Čapkova púť do Škandinávie, ktorú podnikol v roku 1936 a ktorej posolstvo zvečnil vo svojom známom cestopise.⁴⁸⁰

Škandinávia na prelome storočí už nelákala predovšetkým vedcov a objaviteľov, stala sa miesto toho exotickou a zaujímavou turistickou destináciou. Götschová-Eltenová konštatuje, že prvými nadšenými turistami do Škandinávie na prelome 19. a 20. storočia boli Briti.⁴⁸¹ Pokiaľ ide o objavovanie

⁴⁷⁷ Spitzmüller – Warnke (2011, 201).

⁴⁷⁸ Ernst Kállai: Nordische Gross-Besohlung. *Forum*, 1932.

⁴⁷⁹ Platen (2012, 63).

⁴⁸⁰ Čapek, Karel 1939. *Cesta na Sever*. Praha: Fr. Borový 1939, s. 9-13.

⁴⁸¹ Götsch-Elten (2001, 139-140).

Škandinávie ako turistickej destinácie v Nemecku, inšpirujúce boli najmä cesty, ktoré podnikal cisár Wilhelm II. na svojej jachte Hohenzollern a ktorými sa štylizoval do polohy pôvodného Germána.⁴⁸² Jeho cesty vyvolali veľký záujem najmä o Nórsko, zámožnejší turisti cestovali po stopách svojho cisára. S fascináciou severom, ako ďalej uvádza Göttšchová-Eltenová, súvisia tri dobovo aktuálne fenomény vtedajšieho Nemecka, v prvom rade ide o oduševnenie pre škandinávsku literatúru a ďalej o záujem o dve významné hnutia: alternatívne zamerané hnutie za reformu životného štýlu *Lebensreformbewegung* a antimodernistické vlastenecké hnutie *Heimatbewegung*.⁴⁸³ Obe hnutia s obľubou recipovali najmä tvorbu švédskeho maliara Carla Larssona a jeho obrazy dediny Sundborn v Dalarne, ktoré prezentovali domov, rodinu, vidiek a neporušenú prírodu. To podľa slov Göttšchovej-Eltenovej pozitívne rezonovalo najmä v Nemecku, kde sa Larssonova tvorba stala symbolom nadnárodného chápania vlasti.⁴⁸⁴

S obdobím konca 19. storočia súvisí aj nemecký výraz *Nordland*, ktorého pôvod nie je známy a ktorý sa z označenia severného Nórska rozšíril na priestor od Škótska po Petrohrad: „Nordland, Škandinávia bola pôvodnou krajinou, tou krajinou, kde ešte prežívali spoločné germánske tradície, alebo boli aspoň viditeľné.“⁴⁸⁵ Popularitu ciest do týchto oblastí európskeho severu potvrdzuje aj oznam z roku 1927, v ktorom *Preßburger Zeitung* pozývajú všetkých Prešpurákov na cestu do Nordlandu⁴⁸⁶ a sľubujú účastníkom zájazdu návštevu dôležitých švédskych a nórskeho miest, ako aj ostrova Gottland a nórskeho fjordov. Karol V. Rypáček v jednom zo svojich mnohých textoch o Nórsku uverejnenom v časopise *Nový svet* v roku 1934 vyzdvihuje pohodlné čisté lode, ktorými sa po fjordoch cestuje „s nevtieravým nórskeho komfortom“ a „[t]uristi zastavujú sa v krásnych výletných miestach na konci fjordov a zase sa vracajú loďou pozdĺž brehu do nových a nových fjordov za novou divou, romantickou krásou, ktorá sa plavbou na sever ešte len stupňuje v mohutnej prírode severného nórskeho kraja Nordlandu“⁴⁸⁷.

⁴⁸² Göttšch-Elten (2001, 140).

⁴⁸³ Tamže.

⁴⁸⁴ Göttšch-Elten (2001, 142).

⁴⁸⁵ Göttšch-Elten (2001, 141, preklad autorka).

⁴⁸⁶ Preßburger Nordlandsreise. *Preßburger Zeitung*, 17. 4. 1927.

⁴⁸⁷ Karol V. Rypáček: Nórsko. *Nový svet*, 10. 5. 1934.

5.3 Krajiny polnočného slnka

Ako konštatuje Göttšchová-Eltenová, cestopisy z tohto obdobia Škandináviu nazývajú „krajinou polnočného slnka“⁴⁸⁸. Polnočné slnko, buď ako lexikalizovanú metaforu v spojení *krajiny polnočného slnka*, alebo ako prírodný fenomén, aktualizujú početné príklady v skúmanom korpuse, nielen pokiaľ ide o krajiny patriace k Fennoskandii, ale aj o Island.

V prvom príklade ide o článok, ktorý predstavuje ako turistickú destináciu Švédsko – Schweden als Touristenland a vyšiel v *Pfeßburger Zeitung* v roku 1926:

Im Norden wird das Land von dem Polarkreis geschnitten, nichtsdestoweniger aber erstreckt sich der Anbau weit über denselben hinaus, eine Folge der günstigen Einwirkung des Golfstromes auf das Winterklima und des reichlichen Sonnenlichts im Sommer. Im nördlichsten Schweden steht nämlich die Sonne um die Zeit der Sommersonnenwende herum ununterbrochen Tag und Nacht über dem Horizont – das Wunder der Mitternachtssonne.⁴⁸⁹

(Na severe krajinu pretína polárny kruh, ale aj za ním sa pestuje, je to dôsledok priaznivého vplyvu Golského prúdu na zimnú klímu a bohatých slnečných lúčov v lete. V najsevernejšej časti Švédska totiž stojí slnko okolo letného slnovratu neprerušene dňom i nocou nad horizontom – to je zázrak polnočného slnka.)

Tento text obsahuje okrem viacerých podstatných mien pre substancie – nominativa continuativa – označujúcich slnko a svetlo aj celé konštrukcie patriace k tomuto sémantickému poľu, ako to ilustruje aj nasledovný citát z toho istého článku. Ide o výrazy *das reichliche Sonnenlicht* (bohaté slnečné svetlo), *die Sonne um die Zeit der Sommersonnenwende* (slnko v čase letného slnovratu), *das Wunder der Mitternachtssonne* (zázrak polnočného slnka), *dieses Sommernachtlicht* (toto letné nočné svetlo), *wunderbare Helle* (nádherná svetlosť), *die frischen, hellen Farben* (svieže, svetlé farby).

⁴⁸⁸ Göttšch-Elten (2001, 139-140).

⁴⁸⁹ Schweden als Touristenland. *Pfeßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

Dieses Sommernachtlicht herrscht, wenn auch mit abnehmender Stundenanzahl, bis hinab nach Südschweden, Abende und Nächte mit wunderbarer Helle erfüllend. Die Natur liegt dann wie in einem stillen Traum von bezaubernder Anmut – ein Bild, das sich dem von südlicheren Breitengraden kommenden Fremden unauslöschlich einprägt. Charakteristisch für die schwedische Natur sind auch die frischen, hellen Farben.⁴⁹⁰

(Tieto letné biele noci zasahujú, hoci sú už postupne kratšie, až do južného Švédska, a nádherne osvetľujú večery a noci. Príroda potom leží ako v tichom sne o očarujúcom pôvabe – obraz, ktorý si cudzinec prichádzajúci z južnejších krajov nezmazateľne vryje do pamäti. Typické pre švédsku prírodu sú aj svieže, svetlé farby.)

Aj mnohé iné texty skúmaného korpusu dokazujú, že svetelnosť a svetlo sú neoddeliteľnou súčasťou severskej prírody a spolukonštitujú obraz severských krajín. Prvé dva ďalšie citáty pochádzajú z cestopisných fejtónov, posledná ukážka je citát z jednej novely na pokračovanie. Akcentujú sa v nich okrem fenoménu bielych nocí aj šérové ostrovy a jazerá (vo Fínsku).

Nórsko

Von besonderem Interesse ist in den höher gelegenen Breitengraden die Mitternachtssonne, aber auch schon in den tieferen ist die Tageslänge bereits eine ganz andere, als bei uns.⁴⁹¹

(Zvláštnosťou v severnejších polohách je polnočné slnko, ale už aj južnejšie je dĺžka dňa celkom iná než u nás.)

Fínsko

Man könnte Finnland auch das Land der Mitternachtssonne nennen. Ein ganzes halbes Jahr bleibt die Sonne in dieser Region am Horizont, um im Winterhalbjahr scheinbar nicht aufzugehen. Auf den Fremden machen die hellen Nächte einen ungemein starken Eindruck, denn zwischen Tag, Dämmerung

⁴⁹⁰ Schweden als Touristenland. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

⁴⁹¹ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

und Nacht besteht im Sommer fast gar kein Unterschied. Die nächtliche Helle bescheint liebevoll das kleine, schmucke Hause des Finnen, die Straßen von Helsingfors, die tausend Inseln und die smaragdnen Seen.⁴⁹²

(Fínsko by sme mohli nazvať aj krajinou polnočného slnka. Celého pol roka zostáva slnko v tejto oblasti na horizonte, aby v zimnom polroku zdanlivo ani nevýšlo. Na cudzinca robia svetlé noci neuveriteľne silný dojem, lebo medzi dňom, súmrakom a nocou v lete takmer niet rozdielu. Nočné svetlo láskavo osvetľuje malý, utešený domček Fína, ulice Helsínk, tisíc ostrovov a smaragdové jazerá.)

Island

Ich könnte es nie, nie wieder für immer in dem Lande der rätselvollen Nächte aushalten, die Tage sind und doch kein Tag, Nacht und keine Nacht; nein; Sigrun, Wenn ich dich sicher heimgeleitet, wenn ich dich am Herzen unseres alten Vaters geborgen weiß, dann kehre ich wieder dem Lande der Mitternachtssonne, die mir so schwer auf Herz und Stirn lastet, den Rücken und fliege zurück über das Meer.⁴⁹³

(Už by som nikdy, nikdy nemohol vydržať v krajine záhadných nocí, ktoré sú dňami, a predsa deň nie je deň a noc nie je noc; nie; Sigrun, keď ťa bezpečne odprevaďím domov, keď budem vedieť, že spočívaš na hrudi nášho starého otca, potom opäť obrátim chrbát krajine polnočného slnka, ktorá mi tak ťaží srdce i hlavu, a poletím späť cez more.)

V Čapkovom cestopise o ceste na Sever čítame: „[...] Kodani se říká Paříž severu. (Na Lofotenu a Westerålech považují sice Tromsø za Paříž severu, ale tam jsou už jaksí jiné poměry.)“⁴⁹⁴ Pavel Branko nazýva ustálené výrazy ako napríklad *krajina galského kohúta* metaforickými nálepkami: „Ku krajine galského kohúta si ľahko pridružíme krajinu tisícich jazier (krajina tisícich fjordov už tak pevne

⁴⁹² (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Preßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

⁴⁹³ Anny Wothe: Sturmvoegel. Ein Schiffsroman aus dem Nordland von Anny Wothe. 2. Fortsetzung. *Preßburger Zeitung*, 18. 6. 1925.

⁴⁹⁴ Čapek (1939, 27-28).

zakotvená nie je).⁴⁹⁵ V rubrike Schatzkästlein des Wissens (Pokladnička múdrostí) v *Preßburger Zeitung* z roku 1925 nachádzame označenie Fínska ako krajiny tisícich jazier dokonca s geografickým upresnením, že 11 percent jeho celkovej plochy pokrývajú menšie či väčšie jazerá a dvojnásobne veľká plocha je navyše pokrytá močiarimi a bažinami.⁴⁹⁶ Preto označenie Fínska ako krajiny „močiarov a jazier“⁴⁹⁷, ako ho predstavuje názov jedného z článkov, nie je celkom nekonvenčné. Za také považujem označenie *posledná družka západu*, ktoré ku krajine tisícich jazier pridal vtedajší škandinavista Karel V. Rypáček⁴⁹⁸, ktorý o Fínsku v roku 1937 napísal: „Človek by si myslel, že sa tu nič nezmenilo, v tejto krajine tisícich jazier, poslednej družke západu pred Arktídou a na hraniciach Ruska.“⁴⁹⁹ Fínsko ako krajina na hranici s Ruskom sa prezentuje aj v podnázve vyššie spomenutého článku Vom Lande der Sümpfe und Seen⁵⁰⁰ (O krajine močiarov a jazier), ktorý sa venuje vzťahom Fínska a Ruska a kontextuálne naznačuje vzájomnú opozíciu týchto krajín.

Ak je Fínsko krajinou tisícich jazier, Nórsko by sa mohlo nazývať krajinou fjordov. Práve plavby po nórskejších fjordoch boli v Nemecku na prelome 19. a 20. storočia obľúbenou aktivitou. Či rozdiely v znamienkach medzi názvami miest v nasledujúcom ozname o pripravovanom zájazde pre 20 Prešpurákov niečo znamenajú, je otáznne. Je však zaujímavé, ako je medzi jednotlivými bodmi, mestami, votkaná plavba po fjorde. Z toho vyplýva predpoklad, že plavba po fjorde bola jediná obligátna mimomestská aktivita, ktorú mali účastníci zájazdu v programe. Oznam vyšiel v rubrike Tagesneuigkeiten

⁴⁹⁵ Branko, Pavel 2014. *Úklady jazyka*. Dunajská Lužná: MilaniuM, s. 168.

⁴⁹⁶ Schatzkästlein des Wissens. *Preßburger Zeitung*, 29. 12. 1925.

⁴⁹⁷ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

⁴⁹⁸ Viac o K. V. Rypáčkovi pozri Žitný (2012, 164-167) a Žitný (2013, 27). Okrem iného o ňom Žitný píše: „[...] medzi českými prekladateľmi [...] bol aj Karel V. Rypáček, ktorý po prvej svetovej vojne prišiel na Slovensko a veľmi aktívne začal sprostredkovať diela severských autorov slovenským čitateľom. [...] Pritom je preňho charakteristické – a môže to slúžiť ako učebnicový príklad dvojdomového, resp. biliterárneho prekladateľa a publicistu, že naďalej písal tak pre české, ako i pre slovenské časopisy o cestách na sever, o stretnutiach so severskými kultúrnymi osobnosťami, že naďalej vydával preklady v češtine i slovenčine, ktoré vychádzali tak v Prahe, ako aj v Bratislave“ (2012, 16-17). Rypáček je aj autorom väčšiny textov z časopisu *Nový svet*, ktoré uvádzam v tejto monografii.

⁴⁹⁹ K. V. Rypáček: Fínsko – zem jazier, lesov a bielych nocí... *Nový svet*, 18.12. 1937. Pozri aj Dnešné Fínsko zápasí o nový život. *Týždeň*, 7. 12. 1946.

⁵⁰⁰ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

(Novinky dňa) denníka *Preßburger Zeitung* s príznačným názvom Preßburger Nordlandsreise (Cesta Prešpurákov do Nordlandu):

Sie ist auf zirka 3 Wochen geplant und führt in folgende Richtung: Bratislava – Prag – Dresden = Berlin = Saßnitz – Trelleborg – Kalmar – Visby – Stockholm = Sundswall – Trondjem – Fjordfahrt – Bergen = Christiania – Göteborg – Malmö – Stralsund = Berlin = Prag Bratislava.⁵⁰¹

(Cesta je naplánovaná na približne 3 týždne a uskutoční sa nasledovným smerom: Bratislava – Praha – Drážďany = Berlín = Sassnitz – Trelleborg – Kalmar – Visby – Štokholm = Sundswall – Trondjem – Plavba po fjorde – Bergen = Christiania – Göteborg – Malmö – Stralsund = Berlín = Praha Bratislava.)

Tento zoznam pripomína príklad tzv. punktuálneho konštruovania priestoru v cestopisoch po Taliansku zo 17. storočia, ktorý uvádza Achim Landwehr, pričom pri analýze diskurzu upozorňuje na toto bodové konštruovanie priestoru, v ktorom nešlo o opis okolitej krajiny, ale figurovali tu len názvy jednotlivých miest, resp. lokalít.⁵⁰²

Aj neskôr sa fjordy tešili veľkej obľube, ako dokazuje článok vo viedenskom časopise *Moderne Welt* z roku 1931, ktorý otvára a propaguje sezónu ciest do Nordlandu, trvajúcu od júna do septembra, cestovnou kanceláriou Hambursko-americkéj línie (Hamburg-Amerika-Linie).⁵⁰³ Ponuka ciest zahŕňala okrem nórskeho pobrežia aj cesty do Škótska, na Faerské ostrovy, Orkneje, do Dánska, Švédska a do ostatných baltských štátov, ako aj do Ruska. Okrem iného ponúka každému priateľovi Nordlandu, „Nordlandfreund“, rôzne dlhé cestovné programy až po Severný mys na už zmienenom výletnom parníku Oceana a luxusnom parníku Resolute, ako aj iné dlhšie cesty. Cesty sa podnikajú s cieľom oddychu, pričom sa v texte uvádza, že nijaká iná cesta toto želanie nedokáže splniť, jedine

⁵⁰¹ Gesellschaftsreise nach Schweden-Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 15. 6. 1924.

⁵⁰² Landwehr, Achim: *Historische Diskursanalyse*. Frankfurt; New York: Campus Verlag, 2009, s. 111.

⁵⁰³ Časopis vychádzal vo Viedni v rokoch 1918 – 1939 dva razy mesačne ako ilustrovaný časopis pre umenie, literatúru a módu.

[...] eine Fahrt in die Wunderwelt des Nordens, denn in der Fülle großartiger Bilder, im kontrastreichen Nebeneinander von Erhabenem und Lieblichem hat die nordische Gebirgs- und Wasserwelt nicht ihresgleichen.⁵⁰⁴

([...] cesta do čarovného sveta severu, lebo v priehršті ohromných obrazov, v prudkom kontraste vznešenosti a pôvabu nemá severský horský a vodný svet páru.)

Súčast'ou ponuky bol aj krátky jedenást'dňový program ciest po fjordoch, ktoré sú opisované veľmi expresívne, najmä skutočnosť, že okrem alpských scenérií sa návštevník Nordlandu poteší aj ohromnou farebnosťou krajiny, ktorú zažije po prebudení v niektorom z nórskeho fjordov.⁵⁰⁵ Túto cestovnú spoločnosť propaguje aj časopis *Nový svet* v roku 1932 v reklame: „NORDLAND – Cesty do severných zemí Hamburg-Amerika Liniou!“⁵⁰⁶ Koherentné s opismi severského svetla sú opisy fjordov a ostatných prírodných scenérií. Samozrejme, dominujúcou substanciou je voda. Oba nasledujúce príklady pochádzajú z už niekoľkokrát zmienenej fejtónu Elsy Grailichovej, v prvom citáte umelecky opisuje kontakt mora a nórskej pevniny, v druhom spomína aj dve ďalšie špecifiká nórskej prírody – vodopády a ľadovce.

a)

Es folgten nun norwegische Städte und Landschaften, unter denen zweifellos die Fjorde – Meeresbuchten, welche den ganzen westlichen Strand des Landes zerreißen und zerfransen – die interessantesten sind, sowohl hinsichtlich ihrer Formen als der mannigfaltigkeit ihres Geländes.⁵⁰⁷

(Nasledovali nórske mestá a krajina, v ktorej sú určite najzaujímavejšie fjordy – morské zálivy, ktoré trhajú a drásajú celé západné pobrežie krajiny, tak z hľadiska formy, ako aj ich rozmanitosti.)

⁵⁰⁴ Die Saison der Nordlandfahrten beginnt. *Moderne Welt*, Maiheft 1931, 8. Heft, XII. Jahrgang, s. 12.

⁵⁰⁵ Tamže.

⁵⁰⁶ *Nový svet* 1932, 7. ročník, č. 10, s. 4.

⁵⁰⁷ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

b)

Manche Gipfel der sich schroff aus den Wellen des Fjord erheben Berge sind Winter und Sommer mit Schnee bedeckt, ihnen entströmen zahlreiche Wasserfälle, welche die rauhen, toten, dunklen Felsmassen gleichsam beleben. Außerdem gibt es hier auch grüne Wiesen und Weiden, die der Viehzucht dienen. Mächtige Gletscher mit ihren Moränen schieben sich langsam zum Wasser vor, um hier plötzlich abzureißen.⁵⁰⁸

(Niektoré vrcholy hôr, ktoré sa dvíhajú z vln fjordov, sú pokryté v zime aj v lete snehom, v nich pramenia mnohé vodopády, ktoré oživujú kruté, mŕtve a temné skalné masívy. Okrem toho tu sú aj zelené lúky a pasienky, na ktorých sa pasie dobytok. Mohutné ľadovce so svojimi morénami sa pomaly posúvajú k vode, aby sa tu odtrhli.)

Podstatné mená označujúce substancie v súvislosti so severskou prírodou, najmä opakujúce sa motívy vody a svetla, vytvárali izotopické reťazce⁵⁰⁹, v tomto prípade prekračujúce rámec textu i periodika. Na základe takých lexém vznikali koherentné vzorce, ktoré podčiarkovali určitú stránku Severu.

More, ktoré oddeľuje Škandináviu od pevninskej Európy, čo je markantné najmä v hovorovej švédčine ako súčasť autoobrazu Švédska, rozlišuje to, čo je *u nich*, a čo sa odohráva *på kontinenten* (na kontinente), s ktorým sa, minimálne na úrovni ustálených spojení, neidentifikujú. Miluše Juříčková dokonca tvrdí, že „[...] pretože je Skandinávie poloostrov, má mentalitu spíše ostrovní“⁵¹⁰. More funguje ako rozdeľujúci element, ktorý prenáša pasažierov nielen do inej krajiny, ale aj do iného vnímania času, pretože – a tu sa opäť vraciame k metafore krajín polnočného slnka – v Škandinávii je ešte deň, keď sa už v ostatnej Európe stmieva:

⁵⁰⁸ Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925.

⁵⁰⁹ Pozri Lötscher, Andreas 2008. Textsemantische Ansätze. Janich, Nina (Hrsg.), *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 85-112.

⁵¹⁰ Juříčková, Miluše 2010. Norsko jako představa. *PROSTOR*, společensko-kulturní revue, XXVII. ročník, č. 87/2010. Norská inspirace: kultura občanského života v česko-norském dialogu, s. 13.

Mit einem Professor aus der Schweiz betrachte ich an Bord des Schiffes den kräftigen Wellenschlag. Er erzählt mir von fürchterlichen Fahrten, die er auf stürmischer See gemacht hat und dann von der Wirtschaftskrise in seiner Heimat. Im fernen Nebel entdecken wir einen Punkt, der sich bald als ein Dampfer entpuppt und bald darauf einen Streifen, an dem die Konturen immer deutlicher werden: Festland. Nach 8 Uhr – es ist hier noch heller Tag – sieht man bereits die Umrisse der Kirchen und Häuser von Trällebörg.⁵¹¹

(V spoločnosti jedného profesora zo Švajčiarska pozorujeme z paluby lode silné vlny. Rozpráva mi o strašných cestách, ktoré prežil na rozbúrenom mori, a o hospodárskej kríze vo svojej krajine. Vo vzdialenej hmle sa nám odhaľuje bod, z ktorého sa čoskoro vykľúje parník, a čoskoro nato pásik, ktorého kontúry sú stále zreteľnejšie: pevnina. Po 8 hodinách – tu je ešte svetlý deň – vidíme obrisy kostolov a domov Trelleborgu.)

5.4 Šéry

Štokholm, v ktorom sa stretáva jazero Mälaren s Baltským morom, sa často označuje metaforickou nálepkou Benátky severu. Práve na tento urbánny prvok a prepojenosť moderného rušného Štokholmu s prírodou upozorňuje fejtón Schwedische Eindrücke (Švédske impresie):

Trotz des regen Verkehrs kann man im Zentrum der Stadt an den Brücken Hausfrauen ihre Wäsche im Strom waschen sehen.⁵¹²

(Napriek čulému dopravnému ruchu je možné pozorovať v centre mesta na mostoch domáce panie, ako v rieke perú bielizeň.)

Rovnako, ako sú pre Nórsko typické fjordy, neoddeliteľnou súčasťou švédskeho i fínskeho pobrežia sú šéry, oblé skalné ostrovčeky, ktoré zanechal na severe Európy veľký kontinentálny ľadovec. Práve štokholmské pobrežie typické svojimi šerami slúžilo a slúži ako oddychová zóna pre obyvateľstvo mesta.

⁵¹¹ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

⁵¹² Fritz Olinsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

Ale Štokholm nekončí uzavretou hradbou ulíc a domov. Na stých ostrovoch, ostrovkoch a skalnatých šér roztiahol sa čistými a vkusnými drevenými vilkami a domkami celé hodiny cesty po toku Mälaru a Saltsjö cez deň a hlavne k večeru vidíte, ako stá parníkov, plachetníc, člnov a motoriek udržujú spojenie Štokholmu s týmito často odľahlými výspami a kútmi.⁵¹³

V šérach, kde jednotlivé živly tvoria jeden celok, sa podľa tohto Olimského fejtónu odohráva „das schwedische Wunder“ (švédsky zázrak), šéry predstavujú „die Hauptquelle der schwedischen Volkskraft“ (hlavný zdroj švédskej ľudovej sily). Spolu s veľkorysost'ou švédskeho vidieka asociujú švédsku spoločnosť, podobne ako vlak sú ikonou rovnoprávnej spoločnosti.

Aber das schwedische Wunder erlebt man gleichwohl nicht dort in den großen Hotels, dazu muß man schon hinausfahren in die Schären, etwa nach Waxholm oder dem eleganten Saltsjöbaden. Studentlang kann man mit den kleinen Dampfern durch die stille Schärenlandschaft fahren, in der sich Wasser, Wald und Felsen zu einem reizvollen Ganzen vereinigen, das man bald lieb gewinnt, als wäre es die eigene Heimat. Und hier liegt inmitten des frischen Grün Landhaus an Landhaus, stundenlang an all den schier unzähligen Schärenarmen. Man begreift, daß hier nicht, wie bei uns, nur eine perzentuell ganz verschwindend dünne Oberschicht ihr Landhaus hat, sondern jede Stockholmer Familie, die einigermaßen ihre Auskommen hat, wohnt hier an den Schären während der Sommermonate im Grünen. Hier liegt die Hauptquelle der schwedischen Volkskraft; die dänischen Landhaussiedlungen, die mehr auf einen Haufen zusammengedrängt sind, lassen sich mit der weiten Großzügigkeit der schwedischen nur schwach vergleichen.⁵¹⁴

(Ale švédsky zázrak človek nezažije vo veľkých hoteloch, aby ho zažil, musí vyplávať do šér, na ostrov Waxholm alebo navštíviť elegantnú štvrť Saltsjöbaden. Celé hodiny sa dá precestovať na malých parníčkoch po pokojných šérach, kde sa spája voda, les a skaly do pôvabného celku, a čoskoro si tú krajinu zamilujete natoľko, že vám bude ako vlasť. A tu uprostred

⁵¹³ K. V. Rypáček: O Stockholme. *Nový svet*, 29. 8. 1936.

⁵¹⁴ Fritz Olimsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

sviežej zelene sa nachádza jeden vidiecky dom vedľa druhého, míňate ich hodiny a hodiny popri nespočetných ramenách šér. Pochopíte, že tu to nie je ako u nás, kde vlastní vidiecky dom len percentuálne zanedbateľne tenká vyššia vrstva obyvateľstva, ale každá štokholmská rodina, ktorá má určitý príjem, trávi letné mesiace v zeleni šér. Tu sa nachádza hlavný zdroj švédskej národnej sily; dánske zoskupenia vidieckych domov, ktoré sú skôr nakopené na jednej hromade, sa len ťažko vyrovnávajú veľkorysej priestornosti švédskeho vidieka.)

V texte sa dajú identifikovať tieto metafory⁵¹⁵:

Švédska spoločnosť je švédsky zázrak („das schwedische Wunder“ – nominálna metafora), ktorý sa dá zažiť v šérach.

Šéry sú ako cestovateľova vlasť („als wäre es die eigene Heimat“ – predikačná metafora).

Zdroj sily švédskeho národa („die Hauptquelle der schwedischen Volkskraft“ – genitívna metafora).

Veľkorysosť švédskeho vidieka („die weite Großzügigkeit der schwedischen Landhaussiedlungen“ – genitívna metafora).

Rovnoprávna švédska spoločnosť je ikonizovaná práve okolím Štokholmu a najmä letnými chatami, ktoré nevlastní len zanedbateľná malá vrstva ako u nás (text odkazuje na Nemecko), ale *každá* štokholmská rodina s priemerným príjmom trávi letné mesiace v zelenom prostredí šér, a práve šéry sú hlavným zdrojom švédskej ľudovej sily. Naopak, o texte Fritza Löweho „Schwedische Reise“ uverejnenom v roku 1925 v bratislavských nemeckojazyčných novinách *Grenzbote*, ktorý sa primárne zaoberá Štokholmom, Gáborová uvádza: „Obraz, aký vychádza z pera Fritza Löweho o tejto krajine, v zastúpení jej hlavným mestom, je však predstavou o živote iba tej najmajetnejšej skupiny, žijúcej v absolútnom luxuse, a preto ho treba vnímať ako produkt určený pre vybranú kategóriu príjemateľa.“⁵¹⁶ Určité akcentovanie rovnostárstva, ako to vidíme v Olimského texte, v tejto cestopisnej reportáži Fritza Löweho evidentne chýba.

⁵¹⁵ Klasifikácia je podľa Müller (2012, 135-138).

⁵¹⁶ Gáborová (2019, 95).

Čapkov citát je identickou výpoveďou o šérach: „Co se těch ostrovů a ostrovků týče, říká se jim tam dál v mori skjären a je jich tolik, že každý zámožnější Švéd si může dopřát svůj vlastní ostrůvek a svou motorovou loďku a může se koupat ve svém vlastním přílivu [...].“⁵¹⁷ Aj článok Vom Lande der Sümpfe und Seen (O krajine močiarov a jazier) ponúka zovšeobecnenie, ktoré prirovnáva Fínsko k modernej Amerike, kde je bežné vlastniť automobil. Zároveň sa v tomto texte šéry stávajú opustenými ostrovmi pre Robinsonov z mesta:

So wie in Amerika jeder Farmer und auch kleine Geschäftsleute und Handwerker ihr Automobil haben, besitzt an der finnischen Küste und an den Seen jeder sein Motorboot oder sein Segel- oder Ruderfahrzeug. Jeden Samstag leeren sich die Städte und alles fährt hinaus, um die unzähligen Inseln aufzusuchen, wo man im Freien bis Sonntag nachts verbleibt. Auf eineinhalb Tage schaltet sich hier jeder, der es tun kann, vom Erwerbsgetriebe aus und richtet sich weit ab von den Städten für diese Zeit als freier Robinson ein. Ausflugsunkte gibt es z. B. von Helsingfors aus unzählige.⁵¹⁸

(Tak ako majú každý farmár a drobní obchodníci či remeselníci v Amerike svoj automobil, na fínskom pobreží a pri jazerách všetci vlastnia motorový čln alebo plachetnicu či loďku. Každú sobotu sa vyprázdnia mestá a všetci odídu preč, aby si našli jeden z nespočetných ostrovov, kde zostanú v prírode až do nedeľnej noci. Na jeden a pol dňa sa tu každý vypne zo súkolia práce a žije ďaleko od miest na tento čas slobodne ako Robinson. Výletných miest je okolo Helsínk nespočetne veľa.)

Aj u Nórov majú funkciu odpočinkového miesta v hlavnom meste fjordy a priľahlé ostrovčeky, tu, ako napísal Rypáček, počas leta trávia Nóri svoj „weekend“ a blízke kopce okolo Osla sa „v zime hemžia tisícami pestovateľov norského národného športu lyžiarenia, a sánkovania“⁵¹⁹.

Kým Nóri majú fjordy, Švédi a Fíni šéry, u Dánov spĺňa túto úlohu čelinitá morfológia morského pobrežia, a preto, ako uvádza citát, je Dánsko ako

⁵¹⁷ Čapek (1939, 50).

⁵¹⁸ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

⁵¹⁹ Karol V. Rypáček: Norsko. *Nový svet*, 10. 5. 1934.

stvorené na vily a letné chatky pozdĺž pobrežia, kde sa nachádza krásna pláž a celé línie pobrežia sú posiate množstvom domčekov s parkami alebo starými záhradami s jazierkami:

Durch seine einzigartige Lage umgeben vom Meer ist Dänemark wie geschaffen für die Errichtung von Villen und Sommerhäuschen längs der Küste, an der sich ein schöner Sandstrand entlangzieht. Ganze Küstenreifen sind besät mit Unmenge von Villen mit Parkanlagen oder alten Gärten und Bassins.⁵²⁰

(Dánsko je obklopené morom a vďaka tejto jedinečnej polohe je ako stvorené na vilky a letné domčeky pozdĺž pobrežia, kde sa rozkladajú pekné piesčité pláže. Celé pásy pobrežia sú posiate nespočetnými vilami s parkami alebo starými záhradami a záhradnými jazierkami.)

Bratislavčania sa za svojimi *šérami* prepravujú propelerom, ich oddychovým miestom je Aupark, dnes Sad Janka Kráľa:

A za Dunajom je park. Veľa vysokých stromov. Veľa mäkkej trávy. Veľa kvetov. Veľa vône. Veľa vetra. A veľa čistého povetria. Pre všetkých. A všetci prišli: vydýchnuť po celotýždennej shonbe, lopotení... pre kúsok šťastia.⁵²¹

Ako sa píše v týždenníku *Prefburger Presse* v krátkej správe z roku 1922 v rubrike Tagesneuigkeiten (Denné novinky),

[...] das warme Frühlingswetter hat die Bewohner der Stadt zu vielen Tausenden hinausgelockt ins Gebirge und in die Auen, um sich nach einem halben Jahre winterlicher Kälte wieder im Sonnenschein und frischem Grün zu erfreuen.⁵²²

([...] teplé jarné počasie vylákalo obyvateľov mesta v tisícoch do kopcov a do lužných lesov, aby sa po pol roku zimného chladu potešili slnečnými lúčmi a sviežou zeleňou.)

⁵²⁰ Ing. Arch. Zd. Sedláček: Die heutige Architektur in Dänemark. *Forum*, 1938.

⁵²¹ Gríša: Nedeľa v Bratislave. *Nový svet*, 27. 6. 1936.

⁵²² Tagesneuigkeiten. *Prefburger Presse*, 18. 4. 1922.

Veľmi podobný pohľad na petržalskú stranu Dunaja prinášajú aj ďalšie fejtóny tohto týždenníka.⁵²³ Je predovšetkým oddychovou zónou mesta a jeho obyvateľov⁵²⁴, denník *B. Z. am Abend* upozorňuje vo fejtóne *Zwischen Stadt und Au* (Medzi mestom a luhom) na zmenu identity Bratislavčanov, ktorí sa po prechode cez most a prekročením rieky stávajú z pracujúcich obyvateľov zaháľáčmi, užívajúcimi si svoj voľný čas:

Die Au Pressburgs ist ein kleines Wäldchen, das mit der eigentlichen Stadt bekanntlich durch eine Brücke, einen nicht immer verkehrsfähigem Propeller und durch verschiedene Liebesgeschichten verbunden ist. Den stärksten Faden bilden natürlich die Liebesgeschichten, die die zwei Ufer untrennbar miteinander verknüpfen, aus dem einfachen Grunde, weil die Hauptrollenträger dieser schlichten Komödien und Trauerspiele des Lebens ihre prosaischen Tage drinnen in der Stadt erleben... Die Kinder der Stadt haben gewöhnlich etwas zu tun und eilen auf den Strassen mit geflügelten Schritten herum. Dagegen erinnern die Inselbewohner von drüben mehrfach an die Staatsbürger vom Schlaraffenland und beschäftigen sich mit Müssiggang. Wenn ein Marsbewohner plötzlich auf die Erde hinunterfiel und dabei noch das Unglück hätte, weder in Paris, noch in Venedig, sondern in Bratislava gelandet zu sein, so würde er glauben, dass die menschliche Gesellschaft eine höchst primitive Einrichtung aufweisen müsse, da ein Teil der irdischen Wesen offenbar nichts tut und sich doch ganz ausgezeichnet amüsiert, wogegen ein anderer Teil mit dem Schweiße seines Angesichts arbeitet und sich den ganzen lieben Tag hindurch plagt, ohne dabei die geringste Unterhaltung zu geniessen. Freilich könnte der unorientierte Kometenbewohner nicht so ohne weiteres feststellen, dass die Müssiggänger der Au und die werktätigen Ameisen der Stadt dieselben Personen sind und ihre Rollen täglich vertauschen.⁵²⁵

⁵²³ Napr. Kibitz: Fragmente von der Woche. (Die holde Frühlingszeit und unsere Au). *Preßburger Presse*, 17. 3. 1919.

⁵²⁴ Szalay, Peter 2013/14. Na druhom brehu. Oddychová zóna na napátej hranici. Szalay, Peter – Haberlandová, Katarína – Andrášiová, Katarína – Bartošová, Nina & Ateliér Bogár Králik Urban, *Moderná Bratislava 1918 – 1939*. Bratislava: Marenčin PT, s. 273-293.

⁵²⁵ *Zwischen Stadt und Au. B. Z. am Abend*, 18. 7. 1920.

(Prešporské lužné lesy sú malým hájikom, ktorý je s vlastným mestom spojený, ako je všetkým známe, mostom, nie vždy funkčným propelerom a rôznymi ľúbostnými historkami. Najsilnejším spojivom sú, prirodzene, práve ľúbostné historky, ktoré oba brehy neoddeliteľne spájajú, a to z jednoduchého dôvodu, lebo protagonisti týchto jednoduchých komédií a tragédií života trávajú svoje prozaické dni dnu v meste... Deti mesta majú väčšinou naponáhlo, uháňajú po uliciach, akoby lietali. Oproti nim pripomínajú ostrovní obyvatelia spoza rieky viac občanov krajiny nekonečného blahobytu a iba zaháľajú. Keby na Zemi pristál nejaký mimozemšťan a mal by to nešťastie, že by nepristál ani v Paríži, ani v Benátkach, ale v Bratislave, tak by si mohol myslieť, že ľudská spoločnosť je nanajvýš primitívnym zriadením, lebo časť zemských bytostí evidentne nerobí vôbec nič a predsa sa vynikajúco zabáva, kým iná časť pracuje v pote tváre celý boží deň a nedožičí si ani len chvíľku zábavy. Pochopiteľne by sa nezorientovaný prišelec z kométy nemal ako dovtípiť, že zaháľáči z lužného lesíka a pracovní mravčekovia z mesta sú tie isté bytosti, len si denne vymieňajú úlohy.)

Kým petržalský park v Bratislave je, ako ilustruje predchádzajúci citát, oddychovou zónou Bratislavčanov, v analyzovanom korpuse pre Hel-sinčanov plní podobnú úlohu ostrov Hekolm, na ktorom je zoologická záhrada „a la Hagenbeck“ a múzeum v prírode.⁵²⁶ Prirodzene, aj pre Štokholmčanov predstavuje okrem šér priestor na oddych aj múzeum v prírode Skansen⁵²⁷, podľa ktorého sa výraz „skanzen“ udomácnil v našej slovnej zásobe.

Švédsko a jeho hlavné mesto, krásny a výstavný Stockholm, oslavuje tohto roku významné polstoročie: založenie svetochýrneho prírodného múzea Skanzenu a jeho zakladateľa a tvorcu Artura Hazelia. Uprostred veľkomesta, na zelenom ostrove Djurgardene, leží toto prírodné múzeum. Je to vlastne veľká a výstavná dedina [...] Mestský človek, ustatý dennou robotou a shonom, prichádza sem, aby sa tu osviežil a aby si vždy opäť uvedomoval, že z týchto chalúp, z tohto jednoduchého, ale zdravého života i on vyšiel

⁵²⁶ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

⁵²⁷ Pozri napr. fejtón Museen in freier Luft. *Preßburger Presse*, 5. 8. 1901.

a že nesmie pretrhávať putá, ktoré ho poja s obyvateľom dediny. Je len samozrejmé, že to má veľký význam pre somknutie a súdržnosť celého národa a pre utuženie národnej pospolitosti.⁵²⁸

Reália *Skansen* figuruje aj v nemeckojazyčných textoch z tohto obdobia:

Sehr bezeichnend für das schwedische Kulturniveau ist die abendliche Erholungsstätte der Stockholmer, Skansen. Auf einem Hügel im Südosten der Stadt ist ein Freiluftmuseum für altes schwedisches Volkstum erstanden, ersichtlich liebevoll hat man im ganzen Lande gesammelt und die verschiedenen Typen von Bauernhäusern, Kirchen, Mühlen, Brunnen usw. teils in Originalen, teils in getreulichen Nachbildungen hier in reizvoll üppiger Waldlandschaft aufgebaut. Aber es sind nicht tote Museumsstücke, sondern man hat die Gebäude mit Bauern in ihren Originaltrachten, die Höfe und Ställe mit Haustieren bevölkert. Kurz, hier lebt ein Stück schwedisches Volkstum; verbunden ist damit ein zoologischer Garten, der der nordischen Tierwelt seine besondere Beachtung schenkt, und ein Konzertgarten, wo allabendlich eine Militärkapelle spielt; das ist der Lieblingsaufenthalt der Stockholmer.⁵²⁹

(Pre švédsku kultúrnu úroveň je veľmi charakteristické večerné rekreačné miesto Štokholmčanov, Skansen. Na kopci v juhovýchodnej časti mesta vzniklo múzeum v prírode pre starý švédsky folklór. Rôzne typy statkov, kostolov, mlynov, studní atď. boli s láskou zozbierané z celej krajiny a sčasti ako originály a sčasti ako verné repliky sú tu umiestnené v nádhernej bujnejšej krajine. Nie sú to však mŕtve muzeálne exponáty, v budovách bývajú poľnohospodári v pôvodných krojoch, na dvoroch a v stajniach domáce zvieratá. Skrátka, žije tu kus švédskeho folklóru, nachádza sa tu aj zoologická záhrada, ktorá venuje osobitnú pozornosť severskému zvieraciemu svetu, a koncertná záhrada, kde každý večer hrá vojenská kapela; je to obľúbené miesto Štokholmčanov.)

⁵²⁸ Karol V. Rypáček: Dedina uprostred veľkomesta. *Nový svet*, 1. 11. 1941. V inom zo svojich textov spomína Rypáček múzeum v prírode v Oslo (Karol V. Rypáček: *Norsko. Nový svet*, 10. 5. 1934).

⁵²⁹ Fritz Olinsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

Okrem toho, že šéry slúžili ako voľnočasová mestská či prímestská zóna, v koncepte sociálneho štátu v severských krajinách splňali ďalšiu dôležitú funkciu. Predstavovali priestor pre detské letné tábory, tzv. prázdninové kolónie (po švédsky barnkolonier), ktoré vznikali v rámci hnutia *barnkolonirörelse* na sklonku 19. storočia. Ich úlohou bolo poskytovať mestským deťom, často z chudobných a znevýhodnených rodín, pohyb na čerstvom vzduchu a zdravú stravu.⁵³⁰ Vo Švédsku sa konali veľké zbierky medzi občanmi, za ktoré sa v roku 1911 vybudoval najznámejší a dodnes fungujúci letný tábor pri Štokholme – Barnens Ö⁵³¹, v preklade Ostrov detí. Tento diskurz sa aktualizuje aj v článku o Fínsku s názvom *Im Zeichen der Mitternachtssonne* (V znamení polnočného slnka), ktorý opisuje výlety fínskych detí počas letných prázdnin. Zdôrazňuje ich nízky sociálny status, dva razy sa v uvedenom citáte zmieňujú „arme Schulkinder“ (chudobní žiaci) a podčiarkuje, že výlety sa hradia z verejných prostriedkov:

Im Sommer sieht man fast überall, wo man hinkommt, arme Schulkinder mit ihren Lehrerinnen Ausflüge unternehmen. Dies geschieht auf öffentliche Kosten. Die Kinder gehen früh von zuhause fort und werden abends wieder zu den Eltern zurückgebracht, ohne daß sich diese um Verpflegung und Sicherheit der Kinder zu sorgen brauchen. Neuestens entstehen eine Menge Ferienkolonien für arme Schulkinder, die zumeist auf den Schäreninseln errichtet werden.⁵³²

(V lete takmer všade, kam len človek ide, stretáva chudobných žiakov s učiteľkami na výletoch. Toto sa deje na verejné náklady. Deti odchádzajú skoro ráno z domu a večer ich vracajú rodičom, ktorí sa vôbec nemusia starať o ich zaopatrenie a bezpečnosť. Najnovšie vzniká množstvo prázdninových táborov pre chudobných žiakov, ktoré sa väčšinou zriaďujú na ostrovoch v šérach.)

⁵³⁰ Jakobson, Hanna MI 2009. Sommarkollo för alla? [online]. Dostupné na: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3993&artikel=2944295> [Cit. 2022-07-18]

⁵³¹ Stiftelsen Barnens Dag och Barnens Ö [online]. Dostupné na: <https://barnenso.se/om-oss/historia/> [Cit. 2022-07-18]

⁵³² (-it.): *Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. Pressburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

Pri opise zvláštnosti fenoménu, ktorý do slovenskej slovnej zásoby prenikol ako *švédsky stôl/švédske stoly* a do nemeckej slovnej zásoby ako *Smorgasbord/Schwedenplatte*, po švédsky *smörgåsbord*, uvádza nasledujúci citát z fejtónu *Schwedische Eindrücke* (Švédske impresie) špecifikum súvisiace s konzumáciou alkoholu vo Švédsku. Túto skúsenosť označuje text ako „befremdende“ (čudnú, prekvapujúcu). Opatrne sa v ňom aktualizuje diskurz o alkoholovej politike v severských krajinách:

Eine zunächst befremdende, aber sicherlich sehr weise Maßnahme ist, dass in den Restaurants alkoholische Getränke nur bei Bestellung von Speisen verabfolgt werden dürfen.⁵³³

(Sprvu prekvapujúcim, ale určite veľmi múdрым opatrením je, že sa v reštauráciách dajú objednať alkoholické nápoje len pri objednávke jedla.)

5.5 Prohibícia

Na Severe majú dlhú tradíciu tzv. ľudové hnutia, ktoré podmienila v 19. storočí industrializácia – robotnícke hnutie, náboženské obrodenecké hnutie a hnutie za triezvosť⁵³⁴ – a ktoré neskôr pripravili cestu demokracii a pokroku. Jedným z najsilnejších hnutí bolo hnutie za triezvosť.⁵³⁵ Úsilie tohto hnutia o reštriktívnu alkoholovú politiku viedlo začiatkom 19. storočia k celkovej alebo čiastočnej prohibícii v severských krajinách. V Nórsku a vo Fínsku dokonca určitý čas platil zákaz alkoholu, vo Švédsku bol predaj alkoholu obmedzený tzv. Brattovým systémom. Téma prohibície rezonuje v textoch korpusu často a práve šéry sa opisujú ako priestor na realizovanie pašeráctva a čierneho obchodu s alkoholom. Svedčí o tom napr. krátka správa o zmiznutí mystického Una Oestermanna, kráľa švédskych pašerákov, v článku *Preß-*

⁵³³ Fritz Olinsky: *Schwedische Eindrücke*. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

⁵³⁴ Johansson, Lennart 2001. *Kontroll, kultur, identitet. Nordisk nykterhetsrörelse mellan stad och landsbygd*. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift*, vol. 18, 2001 (4), s. 337-349.

⁵³⁵ Téma alkoholizmu a triezvosti vo Švédsku sa venujú napr. články v slovenskojazyčnom časopise *Obzor*, 30. 11. 1885, ročník XXIII., č. 32, s. 249-251. a 10. 12. 1885, ročník XXIII., č. 33, s. 257-258.

burger Zeitung Der Schmugglerkönig der Alands-Inseln⁵³⁶ (Kráľ pašerákov na Alandských ostrovoch). O tom, že v Nórsku prekvitá „Schleichhandel“ (čierny obchod) s alkoholom, sa zmieňuje aj fejtón v *Preßburger Presse* Norwegische Eindrücke (Nórske impresie)⁵³⁷, ktorý zároveň upozorňuje, že víno sa v Nórsku piť môže neobmedzene.

Súčasťou fejtónu Vom Lande der Sümpfe und Seen (O krajine močiarov a jazier), ktorý skratkovito informuje o fínskom hospodárstve, je metaforický opis prohibície vo Fínsku, ktorá tu trvala od roku 1919 do roku 1932. Pre správnu interpretáciu metafor v nasledovnom citáte je dôležitý kotext, t. j. ich textové okolie, a kontext, t. j. bezprostredná diskurzívna situácia.⁵³⁸

Dieses Land der Seen und Sümpfe ist ganz eigenartig. Vor allem offiziell „trocken gelegt.“ Das heißt, daß seit Jahren ein Alkoholverbot besteht, über welches die „Preßburger Zeitung“ erst kürzlich einen interessanten Artikel veröffentlichte. Doch ist der Gott Bacchus in Finnland nur dem Scheine nach gefesselt, denn ein sehr lebhafter Schmuggel, dessen Praktiken neuestens sogar im Film gezeigt werden, tröstet die durstigen Finnländer. Finnland hat für den Alkohol auch eine verbotene Drei-Meilen-Zone entlang der Küste geschaffen, doch zwischen den unzähligen Inseln und Inselchen ergibt sich für die Schmuggler ein wahres Dorado. Und deshalb wird überall insgeheim geschmuggelt und getrunken.⁵³⁹

(Táto krajina jazier a močiarov je celkom jedinečná. Predovšetkým oficiálne „vysušená“. To znamená, že tu už roky vládne zákaz alkoholických nápojov, o ktorom nedávno zverejnili „Preßburger Zeitung“ zaujímavý článok. Ale boh Bakchus je vo Fínsku spútaný len naoko, lebo aktívne pašeráctvo, ktorého praktiky najnovšie dokonca aj sfilmovali, tíši smädných Fínov. Fínsko určilo pre alkohol trojmíľovú zakázanú zónu popri pobreží, no medzi nespočetnými ostrovmi a ostrovčekmi majú pašeráci hotové eldorádo. A preto sa všade pašuje a pije.)

⁵³⁶ NN: Der Schmugglerkönig der Alands-Inseln. *Preßburger Zeitung*, 19. 10. 1927.

⁵³⁷ Fritz Olimsky: Norwegische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 24. 8. 1925.

⁵³⁸ Pozri Müller (2012, 30).

⁵³⁹ (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, 19. 7. 1925.

Celý citát možno identifikovať ako tzv. pokračujúcu metaforu⁵⁴⁰, ktorá sa dá čítať nasledovne: Fínsko je krajina močiarov a jazier, je oficiálne vysušená (vysvetlenie: Vo Fínsku je prohibičný zákon.). Boh Bakchus je spútaný len naoko. Pašovanie utešuje smädných Fínov. Šéry sú eldorádom pre pašerákov. Článok pokračuje informáciou, že si možno kúpiť vlastné nádobky na alkohol, ktoré sú prispôbené telu a možno ich nosiť nepozorovane. Ďalej informuje o tom, že vo Fínsku sa síce pije pivo, ale iba dvojstupňové, a preto človek uprednostní citronádu. Nasleduje kritika štátom kontrolovaného predaja alkoholu, lebo peniaze za pokuty sa mieniajú na políciu a finančné orgány. Kritike prohibície, tentoraz v Nórsku, sa venuje aj krátka správa v rubrike *Aus aller Welt* (Zo sveta)⁵⁴¹ v *Preßburger Zeitung*, ktorá ilustruje tienistú stránku prohibície v Nórsku na príklade lekára z Osla, ktorý si dal odniesť batožinu na hlavnej stanici nosičom, paradoxne opitým, ktorý ho udal polícii, keďže kufre boli veľmi ťažké a existoval predpoklad, že lekár v nich prenáša alkohol. Polícia verila opitému nosičovi viac než lekárovi, až sa napokon ukázalo, že lekár mal v kufroch jablká, hrušky a knihy, ktoré si priniesol z vidieka. Správa sa odvoláva na nórsky nezávislý konzervatívny denník *Aftenposten* a kladie si otázku, čo sa stane, keď si tento pán raz poniesie z vidieka zavaraniny a v kufri mu bude štrngat' sklo pohárov. Kritizuje šikanu zo strany polície, ktorá sa viac spolieha na opitých udavačov než na slušných občanov.⁵⁴² Naopak článok v rubrike *Volkswirtschaft* (Národné hospodárstvo) s názvom *Leben in Zeiten der Krise* (Život v časoch krízy) tvrdí o Dánsku, ktoré nemalo zákaz alkoholu, že spotreba piva sa napriek kríze neznížila a vôbec neprekvapuje, že

[...] die dänische Bierindustrie nach und nach zu einer strömenden Reichumsquelle geworden ist, die ihre Arbeiter gut bezahlt, an die glücklichen Bierkapitalisten flotte Dividenden austreut und außerdem Kunst und Wissenschaft in kräftigstem Ausmaße unterstützt.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Podľa výrazu *fortgesetzte Metapher*, pozri Müller (2012, 167).

⁵⁴¹ *Aus aller Welt*. *Preßburger Zeitung*, 9. 10. 1925.

⁵⁴² O prohibícii v USA pozri napr. články *Merkwürdige Folgen des amerikanischen Alkoholverbotes*. *Preßburger Zeitung*, 24. 6. 1925; o prohibícii v Nórsku pozri rubriku *Aus aller Welt*, *Preßburger Zeitung*, 9. 10. 1925.

⁵⁴³ *Uni.*: *Leben in Zeiten der Krise*. Ein statistisches Bild aus Dänemark. *Preßburger Zeitung*, 31. 5. 1927.

([...] dánsky pivovarnický priemysel sa stále viac stáva prýštiacim zdrojom bohatstva, ktorý dobre platí svojich robotníkov, šťastným pivovarnickým kapitalistom prináša pekné dividendy a okrem toho veľkou mierou podporuje umenie a vedu.)

Článok *Auf Odins Insel* (Na Odinovom ostrove), ktorý vyšiel v *Preßburger Zeitung* v roku 1927 o estónskom ostrove Osmussaar, švédsky Odensholm, obývanom 130 obyvateľmi švédskej národnosti, odkazuje na diskurz o Severe ako predindustriálnej idyle.⁵⁴⁴ S ostrovanmi sa dá len ťažko zblížiť, vytvorili si akýsi malý štát. Továreň na výrobu rybích konzerv zrušili, pretože, ako cituje text ostrovanov, keďže ich predkovia na svoje prežitie nepotrebovali továreň na spracovanie rýb, aj oni ju rovnako vehementne odmietajú. Tento malý ostrov v Baltskom mori tak reprezentuje opačný trend než pokroková pevnina prezentovaná mestom.

Unsere Großväter und Väter haben keine Sillo-Fabrik gehabt und haben leben können. Wir wollen auch keine.⁵⁴⁵

(Naši starí otcovia a otcovia nemali nijakú fabriku na slede a žili. Ani my nijakú nechceme.)

5.6 Bratislava a Göteborg

Už som naznačila, že kým *Preßburger Presse* hranice štátu metabolizujú prostredníctvom metafor uzavretého, stiesneného priestoru, v *B. Z. am Abend* sa hranica reflektuje skôr ako brána, regulovaná štátom, otvorená obchodu a turizmu, inými slovami pokroku. V tomto periodiku sa v jednom z článkov venovaných jubilejnej výstave v Göteborgu otvorenosť voči západu zo strany Švédska a voči Balkánu zo strany ČSR prezentuje takto:

Gotenburg wurde das Ausfallstor gegen Westen – also, um einen Vergleich zu führen, dasselbe, was Bratislava für den Export der Republik nach dem Balkan werden soll...⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Platen (2012, 18); Göttisch-Elten (2001, 128).

⁵⁴⁵ R. Kaulitz-Riedeck: *Auf Odins Insel. Preßburger Zeitung*, 1. 5. 1927.

⁵⁴⁶ w.r.: Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923.

(Göteborg sa stal bránou na západ – teda, ak by sme chceli porovnávať, potom sa stal tým istým, čím raz bude Bratislava pre export našej republiky na Balkán...)

Metaforu brány voči západu a zdôrazňovanie výhodnej polohy Švédska pri Baltskom mori⁵⁴⁷ pripomínajú iné fejtóny a úvodníky novín *B. Z. am Abend*, v ktorých sa kontinuálne aj Bratislava prezentovala ako brána.⁵⁴⁸ Tancer vo svojom výskume cestopisnej literatúry v rámci prešporsko-bratislavskej topológie, ako nazval príslušnú kapitolu, uviedol medzi jednotlivými obrazmi mesta obraz Bratislavy/Prešporka ako mesta na hranici. Mesto máva

„[...] podobu deliacej čiary medzi známym a neznámym svetom (Uhorsko ako *terra incognita*) alebo medzi Západom/Okcidentom a Východom/Orientom. Inokedy sa zas stvárnjuje ako priestor dotyku a prelínania rozličných kultúrnych vplyvov (križovatka kultúr) či ako miesto tranzitu či dokonca východiskový bod expanzie (Bratislavská brána)⁵⁴⁹.

Ale až po roku 1918, ako ďalej uvádza, začína strácať prívlastok *orientálny* „charakter neželaného“⁵⁵⁰. Dobrým príkladom je Dunajský veľtrh⁵⁵¹, ktorého prvé dva ročníky sa nazývali Orientálny trh, pričom už tento názov naznačuje podľa Tancera „[...] otvorenosť voči Východu, signalizuje záujem o kontakty s východnou Európou, s ktorou spája Bratislavu Dunaj“⁵⁵². Práve v súvislosti s bratislavským Orientálnym trhom, neskôr Dunajským veľtrhom, sa v denníku *B. Z. am Abend* označuje Bratislava ako „Ausfallstor nach dem Osten“⁵⁵³ (brána na východ), ako „das Tor des Orients“⁵⁵⁴ (brána do Orientu); „zwischen Paris und Bagdad, an der Donau gelegen“⁵⁵⁵ (priestor na Dunaji, medzi

⁵⁴⁷ w.r.: Die Industrie Schwedens. *B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923.

⁵⁴⁸ Porovnaj Mongu (2012, 79-95); Motyková (2012a, 97-112).

⁵⁴⁹ Tancer (2013, 193-194, zdôraznené podľa originálu).

⁵⁵⁰ Tancer (2013, 201).

⁵⁵¹ Viac o Dunajskom veľtrhu pozri Lipták (2012, 173-199).

⁵⁵² Tancer (2013, 201).

⁵⁵³ Vorarbeiten für die Orientmesse. *B. Z. am Abend*, 13. 10. 1920.

⁵⁵⁴ Handelsminister Novák über die Bedeutung der Donaumesse. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1924.

⁵⁵⁵ Die Orientmesse im Werden. Präsident Kornél Stodola über ihre Bedeutung. *B. Z. am Abend*, 18. 1. 1921.

Parížom a Bagdadom); „Verbindungsstadt zwischen West und Ost“⁵⁵⁶ (mesto, ktoré spája Západ a Východ); „die Pforte unseres Handels mit dem Osten“⁵⁵⁷ (brána nášho obchodu s východom), „die Pforte zu den Balkanstaaten“⁵⁵⁸, (vstupná brána k balkánskym štátom) alebo „Porta Orientalis“⁵⁵⁹. Tancer v tejto súvislosti uvádza nasledovné: „Obraz brány pôvodne vychádza zo zemepisného označenia úžiny medzi Devínskou kobylou a Hainburskými vrchmi, pre ktorú sa zaužíval pojem *porta hungarica* – uhorská brána.“⁵⁶⁰ V súvislosti s touto mentálnou reprezentáciou mesta ďalej píše, že kým „[...] 19. storočie chápalo tento obraz skôr v zmysle kultúrnej topografie ako križovatku rôznych historických mobilit, prvá Československá republika ním chcela demonštrovať svoju aktívnu zahraničnú politiku, usilujúcu sa o úzke partnerstvo so štátmi strednej a juhovýchodnej Európy“⁵⁶¹. To potvrdzujú aj uvedené príklady z večerníka *B. Z. am Abend*, v ktorých sa Bratislava stáva sprostredkujúcim prvkom medzi industriálnym západom a agrárnym východom s potenciálom stať sa svetovou metropolou⁵⁶², centrom medzinárodnej dopravy medzi Suezkým kanálom a Atlantickým oceánom, keďže na našom území sa snúbi Rím s Byzanciou⁵⁶³ a v nádejnom bratislavskom prístave si Orient a Okcident podávajú ruky⁵⁶⁴.

Aj v denníku *Preßburger Zeitung*⁵⁶⁵ sa v ďalších metaforách, parafrázovaných podľa reči Kornela Stodolu z otváracieho ceremoniálu II. orientálneho veľtrhu, aktualizuje fúzia krajín: veľtrh spája štáty a ČSR sa automaticky vyvíja v gravitačné centrum konsolidácie všetkých novovzniknutých štátov vo východnej Európe. V každom prípade sa dá spojenie *mesto ako brána* označiť za významnú metaforu v rámci modernizačného diskurzu,

⁵⁵⁶ Bratislava. *B. Z. am Abend*, 25. 3. 1922.

⁵⁵⁷ II. Orientmesse vom 9. bis 16. 7. 1922. Die Eröffnungsfeier. *B. Z. am Abend*, 11. 7. 1922.

⁵⁵⁸ Feierliche Eröffnung der IV. Donaumesse. Ein Spiegel der aufstrebenden Slowakei. Die Begrüßungsreden. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1924.

⁵⁵⁹ Bratislava – Porta Orientalis. *B. Z. am Abend*, 24. 12. 1922.

⁵⁶⁰ Tancer (2013, 203).

⁵⁶¹ Tancer (2012, 43).

⁵⁶² Bratislava der Verkehrsmittelpunkt Europas. *B. Z. am Abend*, 27. 6. 1920.

⁵⁶³ II. Orientmesse vom 9. bis 16. 7. 1922. Die Eröffnungsfeier. *B. Z. am Abend*, 11. 7. 1922.

⁵⁶⁴ Feierliche Eröffnung der IV. Donaumesse. Ein Spiegel der aufstrebenden Slowakei. Die Begrüßungsreden. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1924.

⁵⁶⁵ Preßburg als Verkehrszentrale. *Preßburger Zeitung*, 26. 6. 1920.

keď technický pokrok a rastúca mobilita umožňovali mnohým európskym prístavným mestám stať sa modernými uzlami, schopnými absorbovať spolu s tovarmi a prichádzajúcimi návštevníkmi aj nové pokrokové myšlienky.

Veľmi podobným spôsobom vyjadruje otvorenosť Göteborgu voči západu nasledovný citát z článku Mauern durch Europa (Múry naprieč Európou) v denníku *Preßburger Zeitung*, ide predovšetkým o otvorenie sa Švédska smerom k USA:

Um die amerikanischen Reisenden ins Land zu ziehen, hat man eine doppelt glückliche Lösung gefunden, alle über Gothenburg einreisenden Amerikaner sind vom Visumszwang befreit. Gothenburg ist Hafen der nationalen, nach Newyork führenden Linie, also wird die Einreise von Amerikanern über diesen Hafen schwedisch monopolisiert, was die Amerikaner wohl kaum merken, denn schon 1925 sind gegen 5000 diesen Weg gekommen.⁵⁶⁶

(Aby pritiahli amerických cestujúcich do krajiny, našli šťastné riešenie hneď na dvakrát, všetci cez Göteborg prichádzajúci Američania sú oslobodení od vízovej povinnosti. Göteborg je prístavom národnej, do New Yorku smerujúcej trasy, takže vstup Američanov do krajiny prostredníctvom tohto prístavu je monopolizovaný Švédskom, čo si však Američania ani nevšimnú, lebo už v roku 1925 si vybralo 5000 návštevníkov práve túto cestu.)

Göteborg sa prostredníctvom slovesnej metafory realizovanej pasívnou konštrukciou „die Einreise von Amerikanern wird über diesen Hafen schwedisch monopolisiert“ (vstup Američanov sa švédsky monopolizuje cez tento prístav) stáva v texte prenesene monopolom na vstup občanov USA do Európy.

Z príkladov uvedených v tejto podkapitole je evidentné to, čo Zoltán Kövecses nazýva tlakom koherencie, *the pressure of coherence*⁵⁶⁷, ktorý je podľa neho typický pre jazyk médií a, ako pripomína, ktorý núti používateľa jazyka prispôbovať svoje metafory okolitému kontextu.

⁵⁶⁶ Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926.

⁵⁶⁷ Kövecses, Zoltán 2009. Metaphor, Culture, and Discourse: The Pressure of Coherence. Musolf, Andreas – Zinken, Jörg (Eds.), *Metaphor and Discourse*. New York/London: Palgrave Macmillan, s. 22-23.

5.7 Severská spolupráca

Európsky Sever vnímame voči ostatnej Európe ako jednoliatu skupinu krajín nielen pre ich geografickú polohu, ale aj z dôvodu historických súvislostí a sebaaprezentácie Škandinávie navonok, najmä po druhej svetovej vojne, čo súvisí predovšetkým so severským modelom sociálneho štátu. Gestur Gudmundssonová pripomína, že pri severskej spolupráci je potrebné zdôrazniť najmä tento sociálny rozmer, ktorý má korene v roku 1899 v Dánsku, kde bola spísaná neobvykle obsažná kolektívna zmluva medzi zamestnancami a zamestnávateľmi. Podľa dánskeho vzoru prijímali postupne aj Nórsko (v roku 1915) a Švédsko (v roku 1928) niekoľko zásadných pracovnoprávných zákonov.⁵⁶⁸

Súdržnosť škandinávskych krajín sa manifestuje v rôznych spoločných kultúrnych, vzdelávacích a politických inštitúciách a spolkoch. V roku 1919 vznikol severský spolok s názvom Norden, čo vo všetkých škandinávskych jazykoch rovnako ako v nemčine znamená sever. Rovnomenný spolok sa v súčasnosti predstavuje nasledovnými slovami: „Spolok Norden je demokratická, nestranička a nenáboženská organizácia. Od roku 1919 podporujeme spoluprácu a vytvárame pocit spolupatričnosti v severských krajinách. Umožňujeme stretnutia a uľahčujeme dialóg medzi ľuďmi a naprieč hranicami. Naše aktivity sú celoročné a v celom severskom regióne otvorené pre všetkých.“⁵⁶⁹

V roku 1929 večerné vydanie denníka *Preßburger Zeitung* uviedlo stručný článok s názvom *Der Zusammenschluß des Nordens*⁵⁷⁰ (Zjednotenie Severu) o tomto spolku, ktorého úlohou bolo podporovať kultúrnu a hospodársku jednotu piatich severských štátov, t. j. Švédska, Dánska, Nórska, Islandu a Fínska. Krátky článok odkazuje na článok nemeckého spisovateľa a evanjelického kňaza Hansa Hartmanna v nemeckom mesačníku *Die Tat* s bližšími informáciami o tomto „bedeutsam“ (dôležitom) „allnordisch“ (staroseverskom) spolku. Správa v *Preßburger Zeitung* ďalej informuje, že sa nedá hovoriť o jednotnej germánskej kultúre, ktorú by mali tieto krajiny spoločnú,

⁵⁶⁸ Gudmundsson, Gestur 1997. Norden i samtid och framtid. Nissen, Henrik S., *Ur Nordens historia 1397-1997. 10 teman*. Köpenhamn: Utbildningsradion, s. 268-270.

⁵⁶⁹ Föreningen Norden är en demokratisk, partipolitiskt och religiöst obunden... [online]. Dostupné na: <https://norden.se/lar-dig-mer-om-norden/> [Cit. 2022-07-18, preklad autorka]

⁵⁷⁰ Der Zusammenschluß des Nordens. *Preßburger Zeitung*, 11. 1. 1929.

pretože medzi jednotlivými národmi sú veľké rozdiely. Dáni a Nóri sú si politicky vzdialení a napriek tomu, že písomná forma ich jazyka je takmer rovnaká, v hovorenej forme sa oba jazyky rozchádzajú. Nóri a Švédi sú si, naopak, blízki pokiaľ ide o politiku, no majú rozdielny charakter a temperament. Nóri sú logickejší a „beharren auf ihren Willen“ (trvajú na svojom), kým Švédi sú mystickejší a majú sklony k „Ausgleich“ (harmonizácii). Tieto národné a zároveň protichodné rysy podľa článku stelesňujú najväčší bardi Švédska a Nórska August Strindberg a Henrik Ibsen.⁵⁷¹ Napriek odlišnostiam u týchto národov sa text odvoláva na ich prirodzený spoločný základ, ktorý sa tento spolok bude snažiť prehliť a zároveň posilniť kultúrne a hospodárske vzťahy medzi uvedenými piatimi národmi. Ďalej sa v ňom uvádza, že spolok spolupracuje s rôznymi vzdelávacími a kultúrnymi inštitúciami, darí sa mu organizovať stretnutia gymnazistov, študentov a učiteľov. Za dobrú vec v ňom podľa neho vystupujú tie najdôležitejšie osobnosti Severu ako spisovateľky Selma Lagerlöfová a Sigrid Undsetová⁵⁷², maliar Edvard Munch, výskumník Fridtjof Nansen, filozof Harald Höfding a ďalší. Článok ďalej parafrázuje arcibiskupa Nathana Söderbloma, ktorý videl najväčšiu silu v porozumení prostredníctvom jazyka, ktorý podľa neho Severanov zjednocuje:

Zum Menschheitsideal gehört der Tag, wo ein jeder seine nationale Sprache sprechen kann und eine ebenso aufrichtige und überzeugende Antwort vom andern erhält, ohne daß die Harmonie dadurch gestört wird. An einem Fleck des Erdballs hat das Menschengeschlecht, wenn auch in kleineren Völkern, eine größere Fülle geistiger Einheit in einer reichen und wohlausgeprägten Mannigfaltigkeit erreicht als anderswo, nämlich hier oben im Norden.⁵⁷³

(K ideálu ľudstva patrí deň, keď bude každý hovoriť svojím národným jazykom, a predsa dostane od druhých úprimnú a presvedčivú odpoveď bez toho, aby sa narušila harmónia. Na jednom kúsku zemegule dosiahla hĺstka menších národov ohromnú duchovnú jednotu, bohatú a rozmanitú, väčšiu než kdekol'vek inde na zemi, stalo sa to tu hore na severe.)

⁵⁷¹ Pozri Gáborová (2019, 32-84).

⁵⁷² K recepcii Sigrid Undsetovej v Česku pozri Juříčková, Miluše 2011. *Dva horizonty. Sigrid Undsetová a česká recepcie*. Brno: Masarykova univerzita.

⁵⁷³ Der Zusammenschluß des Nordens. *Prefßburger Zeitung*, 11. 1. 1929.

5.8 Sociálna prosperita

Die nordischen Reiche tragen vor allem eine weltmännische Offenheit zur Schau, zeigen sich durchdrungen von allen fortschrittlichsten Kulturerrungenschaften, Mustergebiete förmlich, in denen verwirklicht wird was Wissenschaft und Technik, neuestes Verkehrswesen und Städtebau, moderne Pädagogik, Hygiene und verschiedenartige Fürsorge für alle Altersklassen der Bevölkerung zu bieten haben.⁵⁷⁴

(Severské krajiny sa prezentujú predovšetkým zdvorilou otvorenosťou, vystavujú, ako sú predchnuté všetkými najpokrokovejšími kultúrnymi vymoženosťami, priam ukážkové oblasti, kde sa uskutočňuje všetko, čo ponúka veda a technika, najnovšia doprava a urbanizmus, moderná pedagogika, hygiena a rôznorodá starostlivosť o všetky vekové skupiny obyvateľstva.)

Vyššie uvedený citát pochádza z časopisu *Forum* z rozsiahlejšieho článku o svetovej výstave v Paríži v roku 1937 a pôsobí ako reklama na tzv. severský sociálny model. Ten „[...] v širšom smyslu odkazuje na poněkud složitý systém politik, zvláště na poli sociálním, trhu práce a fiskální politiky, kde ústředním problémem je dosažení vysoké a rovnoměrné životní úrovně, plné zaměstnanosti, ekonomické efektivity a vysokého ekonomického růstu“⁵⁷⁵. Vo Švédsku sa model sociálneho štátu začína Brantingovou dôchodkovou reformou v roku 1913 a k rozsiahlym kolektívnym zmluvám podpísaným postupne v Dánsku, Nórsku i Švédsku začiatkom 20. storočia.⁵⁷⁶ Vo Švédsku sa spája tento koncept s metaforickým kompozitom *folkhemmet*, ktoré by sa doslovne dalo preložiť ako domov pre ľudí, resp. domov pre všetkých, odkedy ho v roku 1928 použil vo svojej parlamentnej reči Per Albin Hansson, predseda sociálnodemokratickej vlády.⁵⁷⁷ Na model blahobytného štátu, ktorý zrovnoprávňuje všetkých občanov a nikoho nezvýhodňuje,

⁵⁷⁴ Dr. A. F.: L'exposition 1937. II. *Forum*, 1937.

⁵⁷⁵ Tajovský, Ladislav – Tomíček, Pavel – Chalupecký, Petr 2009. Švédský model a jeho vývojové fáze [online]. *ER-CEREI*, Volume 12, Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB-TUO, s. 35-45.

⁵⁷⁶ Gudmundsson (1997, 268-270).

⁵⁷⁷ Thor, Anders 2012. 19280118 – Per Albin Hansson: Folkhemstalet [online]. Dostupné na: <http://www.svenskatal.se/1928011-per-albin-hansson-folkhemstalet/> [Cit. 2022-07-18]

sa v korpuse odkazuje skôr implicitne. Vzhľadom na obdobie vzniku textov a ustálenia pojmu severský (švédsky, dánsky) model sa naň texty neodvolávajú, ale iným spôsobom aktualizujú sociálnodemokratický diskurz.

Názov stručného článku *Das dänische Modell*⁵⁷⁸ (Dánsky model) z roku 1921 však odkazuje na diskurz o menšinách, text totiž porovnáva jazykovo-národnostnú otázku v Dánsku a v Československu v súvislosti s nemčinou ako úradným a vyučovacím jazykom. Názov článku nemožno identifikovať so súčasným pojmom *dánsky model*, *das dänische Modell*, ktorý označuje koncept sociálneho štátu⁵⁷⁹, resp. ešte starší koncept tripartitnej politiky na dánskom pracovnom trhu⁵⁸⁰ radiaci sa do rovnakého diskurzu, ktorý súvisí aj so spomenutým severským sociálnym modelom.⁵⁸¹

5.9 Zhrnutie: „Norden c'est le mot.“

Nemecké adjektívum *nordisch* má v nemčine dva významy: severský, čiže viažuci sa k severským štátom, a nordický, t. j. v kontexte nacistickej ideológie patriaci k nordickej rase, ktorá žije väčšinou na Severe a vyznačuje sa štíhlou vysokou postavou, svetlými vlasmi a modrými očami.⁵⁸² V nemčine tak existuje jedno prídavné meno s dvoma významami, jedno je geopoliticky motivované, odkazujúce na Škandináviu, t. j. európsky Sever, druhé je motivované ideologicky a využíva sa najmä v národnosocialistickom, resp. v rasovom diskurze.

Prvý význam ilustruje citát z denníka *Preßburger Zeitung* z roku 1926 o zimných športoch, pričom v poslednej vete uvedeného citátu sa adjektívum *nordisch* viaže tak na prírodu, ako aj na ľudí, ktorí na Severe žijú:

⁵⁷⁸ *Das dänische Modell. B. Z. am Abend*, 1. 7. 1921.

⁵⁷⁹ Lykketoft, Mogens 2009. *Das dänische Modell. Eine europäische Erfolgsgeschichte* [online]. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.

⁵⁸⁰ Stockhausen, Sascha 2002 [online]. *Das Dänische Modell oder die Liebe zum Kompromiss* [online]. 10/2002 ARBEITSRECHT IM BETRIEB, s. 623-628. Dostupné na: <http://www.euro-betriebsrat.de/pdf/aib102002.pdf> [Cit. 2022-07-18]

⁵⁸¹ Magnusson, Lars 1993. *Den svenska modellens uppgång och fall*. Furuhausen, Birgitta (ed.), *Äventyret Sverige: En ekonomisk och social historia*. Stockholm: Utbildningsradion; Höganäs: Bra böcker, s. 292-318.

⁵⁸² *Duden* 2001. *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag, s. 1144, je čisto geograficky motivované len adjektívum *nördlich*, ktoré vyplýva z označenia svetovej strany – severný a funguje v spojeniach severný vietor, severná Európa a podobne.

Nirgends ist der Wintersport reiner und unverfälschter als in seiner ureigensten Heimat, in Skandinavien. Nirgends können Leib und Seele besser gesunden als inmitten nordischer Landschaft und nordischer Menschheit, in Schweden und Norwegen!⁵⁸³

(Nikde inde nie je zimný šport čistejší a nefalšovanejší ako v jeho najvlastnejšej vlasti, v Škandinávii. Nikde inde sa nemôže telo a duša lepšie zotaviť než uprostred severskej krajiny a severských ľudí, vo Švédsku a Nórsku.)

V slovenskojazyčnom časopise *Nový svet* je v roku 1940 vidieť slovné spojenie *nordická rasa*, ktoré sa objavuje aj po vojne, v roku 1948 nachádzame v časopise *Týždeň* napríklad spojenie *severská rasa*, pričom význam tohto slovného spojenia je podčiarknutý nemeckým výrazom *nordisch* v zmienenej ideologickej konotáci:

- a) Švédsko, pravlast' to nordickej rasy, je teraz opäť stredobodom politických záujmov. V minulých časoch viedlo Švédsko niekoľko dlhých a ťažkých vojen. Chcem tu poukázať len na rozhodujúce zasiahnutie kráľa Gustáva Adolfa do tridsaťročnej vojny. Avšak od zakončenia severskej vojny r. 1721 vedelo sa Švédsko každému vojnovému konfliktu vyhnúť, ba aj za svetovej vojny zostať neutrálnym. Táto neutralita slúžila len k dobru Švédska a zaisťovala bohatnutie tejto zeme.⁵⁸⁴
- b) Tieto opatrenia nie sú teda riadené citom, ale Anglosasi trpia Talianov len s hundraním. Radšej by videli „severských“, totiž švédskych, nórskeho, a dánskych prisťahovalcov, ktorých by hneď prijali medzi seba, lenže náročná severská rasa nedá sa na ťažkú a zle platenú prácu na plantážach cukrovej trstiny. Noviny nepokryte a stále zdôrazňujú, že severským prisťahovalcom poskytnú veľké výhody, hoci vedia, že podnebie skôr vyhovuje tmavým občanom z južnej Európy. Ale Anglosasi pokladajú ľudí „nordisch“ za príbuznú rasu.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Nordische Wintersportereignisse 1926. *Preßburger Presse*, 8. 1. 1926.

⁵⁸⁴ K. Kučumov: Sverige – Švédsko. *Nový svet*, 17. 2. 1940.

⁵⁸⁵ Nová vlasť fašizmu Austrália. *Týždeň*, 23. 10. 1948.

V glose o pôžičkovom podvodníkovi, bývalom nacistovi Erichovi Herzovi, ktorý vraj podvodom vylákal od bohatých Švajčiarov pol milióna frankov, sa v slovenskom texte rovnako využíva nemecký výraz *nordisch* dokonca v súvislosti s ďalšími stereotypnými výrazmi spájanými s atribútom *nordický*:

„Za vojny slúžil v nemeckej ponorkovej flote a bol, pravda, *oduševneným nacistom*. [...] Aj jeho trik je prostý: *vznešenosť*. Zdá sa, že čaro „modrej krvi“ ešte vždy zapôsobí, titul a postavenie sú neodolateľné aj u solidných Švajčiarov. Je pravda, že Erich sa zjavil ani mladý grécky boh: *vysoký, atletickej postavy, zdravý, veselá tvár, plavé vlasy, nevinné, ba naivné belasé oči*, nena-podobiteľná „*nordisch*“ elegancia a *aristokratická milota*.⁵⁸⁶

V nemčine sa zo substantíva *Norden* v kontexte udalostí 30. rokov minulého storočia vyvinulo sloveso s príponou *auf*: *aufnorden*, ktoré vzniklo analogicky ako sloveso *aufstehen* (vstať), pričom morféma *auf* tu má význam *na, nahor*. Cornelia Schmitzová-Berningová uvádza v Slovníku národného socializmu vysvetlenie hesiel *aufnorden* a *Aufnordung* ako zvýšenie podielu nordickej rasy na obyvateľstve.⁵⁸⁷ Substantívum „*Aufnordung*“ (nadmordčenie) sa používalo ako synonymum výrazu „*Nordifikation*“ a spopularizoval ho H. F. K. Günther, rasový teoretik 20. a 30. rokov minulého storočia. Günther používal aj synonymný výraz „*Vernordung*“ (ponordčenie) a antonymum „*Entnordung*“ (odnordčenie), pod ktorým naopak rozumel biologický a kultúrny úpadok nemeckého národa. V dnešnej dobe, ako potvrdzuje spomínaný Slovník národného socializmu, sa používa výraz „*aufnorden*“ ironicky vo význame zosvetliť, zlepšiť, pričom aj tento význam pochádza z obdobia národného socializmu, keď sa neoficiálne používal napríklad v slovnom spojení „*aufgenordete Haare*“, čiže zosvetlené vlasy. Výraz nájdeme aj v slovníku Duden⁵⁸⁸, kde sa vysvetľujú oba jeho významy.

⁵⁸⁶ Germánsky „boh“, ktorý žije z pôžičiek. *Týždeň*, 27. 3. 1948, zdôraznené podľa originálu.

⁵⁸⁷ Schmitz-Berning, Cornelia 2000. *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin, New York: de Gruyter, s. 75-76.

⁵⁸⁸ [heslo] *Aufnorden* [online]. Dostupné na: <http://www.duden.de/rechtschreibung/aufnorden#Bedeutung1> [Cit. 2022-07-18]

Názov kapitoly je odkazom a citátom z článku Ernsta Kállai⁵⁸⁹, novinára, prekladateľa a vysokoškolského pedagóga, v rokoch 1928 – 29 šéfredaktora nemeckého časopisu *bauhaus*, nazvanom *Nordische Gross-Besohlung*, ktorý publikoval v bratislavskom časopise *Forum* v roku 1932. Rozoberá v ňom práve výraz *Aufnordung* v súvislosti s umením. Kállai využíva analógiu medzi pojmom *Aufstockung*, nadstavovanie, ktorým sa v stavebníctve rieši nedostatok fyzického priestoru, a pojmom *Aufnordung*. Rovnako ako domy aj Nemecko sa musí z pohľadu národného socializmu pozdvihnúť skrze nordického ducha: „Deutschland muß durch nordischen Geist erhöht werden, sagen die Nationalsozialisten.“⁵⁹⁰ A práve na tieto účely im má slúžiť tzv. *Aufnordung* – pozdvihnutie prostredníctvom nadnordčenia. Názov článku *Nordische Gross-Besohlung* by sme mohli preložiť ako Nordické veľkoobúvanie alebo veľkopodkúvanie. Kállai totiž v článku vtipne využil reklamu jedného berlínskeho obuvníka, ktorý na svojej dielni ponúkal podošvy z toho najkvalitnejšieho materiálu prostredníctvom originálneho sloganu o nordickom podkúvaní. Tento slogan autor textu vyzdvihol ako metaforu koherentnú s výrazom *Aufnordung*:

Um den Raummangel abzuhelfen, werden Häuser aufgestockt: Aufstockung. Deutschland muß durch nordischen Geist erhöht werden, sagen die Nationalsozialisten. Sie haben neben vielem anderen das Wort Aufnordung auf dem Gewissen. [...] Die Aufnordung marschiert. Sie marschiert sogar wörtlich und zwar auf festen Stiefelsohlen, aus nur erstklassigem Material hergestellt von der Nordischen Groß-Besohlung Berlin-Schöneberg, Hauptstraße. Die Nummer habe ich vergessen, aber wer's nicht glaubt, kann das gewaltige Firmenschild selber beäugen. Es zeigt eine Schusterei an, in der Reparaturen wie üblich schnellstens, preiswert und haltbar ausgeführt werden.⁵⁹¹

(Aby sa vyriešili problémy s priestorom, domy sa nadstavujú: Nadstavba. Nemecko treba nadstaviť nordickým duchom, tvrdia národní socialisti. Okrem mnohých iných vecí majú na svedomí aj slovo *Aufnordung*. *Aufnordung*

⁵⁸⁹ [heslo] Ernst Kallai [online]. Dostupné na: <http://bauhaus-online.de/atlas/personen/ernst-kallai> [Cit. 2022-07-18]

⁵⁹⁰ Ernst Kállai: *Nordische Gross-Besohlung*. *Forum* 1932.

⁵⁹¹ Tamže.

pochoduje. Dokonca doslova pochoduje na pevných podošvách čižiem, vyrobených len z prvotriedneho materiálu u nordického veľkopodkúvača, v berlínskej štvrti Schöneberg, na ulici Hauptstraße. Číslo som zabudol, ale kto mi neverí, môže si tú mohutnú firemnú tabuľu pozrieť sám. Ukazuje obuvníctvo, v ktorom sa opravy konajú ako zvyčajne najlepšie, za výhodnú cenu a sú trvácne.)

Nordickosť sa v našom príklade ocitá hore, prostredníctvom nej sa dvíha úroveň národa podobne, ako keď si obujete topánky s vyššími podpätkami alebo kvalitnými podošvami. Pojmy *Aufnordung*, *aufnorden*, ktoré obsahujú predponu *auf* s významom *na/nad*, ako aj kreatívna metafora *Nordische Gross-Besohlung* sú koherentné s priestorovou konceptuálnou metaforou DOBRÉ je HORE.⁵⁹² A keďže NORDICKÉ je HORE, tak potom platí, že NORDICKÉ je DOBRÉ. Vyššie citovaný satiricky ladený text ilustruje, ako konceptuálne priestorové metafory NORDICKÉ je HORE a NORDICKÉ je DOBRÉ potvrdzujú už existujúci stereotyp o tom, čo znamenalo byť *nordisch* v (modernizačnom) diskurze o Severe, a zároveň odkazujú na rasový diskurz o národnom socializme v Nemecku 30. rokov 20. storočia.

⁵⁹² Lakoff – Johnson (2002).

Záver

Vzniku tejto publikácie predchádzal výskum nemeckojazyčnej periodickej tlače v Bratislave v medzivojnovom období, v ktorom som sa sústredila na texty reflektujúce Škandináviu a jej obyvateľov. Kritické čítanie primárneho materiálu prinieslo so sebou niektoré teoretické a metodologické otázky, ktoré si vyžadovali ozrejmenie a všeobecné spracovanie do kompaktnej formy. V prvom rade som si uvedomila, že jazyková analýza stereotypných vyjadrení, resp. rôznych reprezentácií európskeho Severu vonkoncom nestačí. Vyvstala teda potreba zasadiť výskum do vhodného metodologického rámca, ktorý by mi umožnil tak analýzu skúmaného materiálu, ako aj následnú syntézu získaných poznatkov, čomu som sa venovala v prvej kapitole tejto monografie. Takým rastrom sa pre mňa stala viacúrovňová analýza diskurzu (DI-ME-AN), ako ju navrhli nemeckí jazykovedci Spitzmüller a Warnke⁵⁹³ pre potreby diskurznej lingvistiky. Zohľadňujúc vybrané kategórie všetkých troch rovín, intratextovej, úrovne aktérov i transtextovej úrovne, som sa v ďalších častiach monografie postupne snažila zrekonštruovať obraz o európskom Severe a jeho obyvateľoch po prvej svetovej vojne v mediálnom priestore periodickej bratislavskej tlače na príkladoch z nemeckojazyčných periodík vydávaných v Bratislave v medzivojnovom období. Skúmaný korpus som obmedzila na periodiká *Preßburger Zeitung*, *Preßburger Presse*, *Bratislavaer Zeitung am Abend*, v ktorých som sa zamerala na obdobie 20. rokov 20. storočia, a časopis *Forum*, pri ktorom ide o texty z rokov 1932 až 1938. Ako pendant som používala slovenskojazyčné týždenníky *Nový svet* a *Týždeň*. Analýzu korpusu v tejto publikácii nemožno považovať za analýzu diskurzu v užšom zmysle slova, využíva však diskurznoanalytické inštrumentárium na transtextovú analýzu výpovedí o Severe (a Severanoch) a pomáha odhaliť ich upevnenie v sieti historicky determinovaných pravidiel. Obmedzenie na určitý typ textov (novinové články) a časový rámec (primárne 20. roky minulého storočia), dokonca na jazyk, v ktorom boli realizované (nemčina), naplnilo predpoklad, že v excerpovanom korpuse sú „[...]“ vypovedajúce subjekty, vrátane kolektívnych (napr. mediálne organizácie, redakcie a pod.), podriadené rovnakým, zdieľaným diskurzívnym pravidlám, rozptý-

⁵⁹³ Spitzmüller – Warnke (2011, 201).

leným v poli(ach) vypovedania⁵⁹⁴. V špecifickom mediálnom priestore periodickej nemeckojazyčnej tlače v Bratislave participovali recipované texty na viacerých ideologických diskurzoch. Išlo o modernizačný, rasový a národnosocialistický diskurz, ako aj o lokálny diskurz o korupcii, ktorý by sa dal zaradiť ako poddiskurz diskurzu o demokracii. Modernizačný diskurz bol evidentný najmä v pročeskoslovensky ladenom večerníku *Bratislavaer Zeitung am Abend* a sčasti v niektorých fejtónoch periodík *Preßburger Zeitung* a *Preßburger Presse*, v ktorých sa však skôr upevňovala pozícia lokálneho diskurzu o meste a v rámci neho o korupcii. V cestopisných fejtónoch všetkých troch periodík sa opakoval motív *cesty vlakom na Sever* ako komunikačný vzorec evokujúci konceptuálny rámec (*frame*) stereotypnej situácie *cesta vlakom*, ktorý vyvolával ďalšie konceptuálne rámce *pasová kontrola* a *kontrola cestovných lístkov*. Rozpor vyplýval z očakávaného priebehu stereotypnej udalosti na chronologickej osi kedysi ← dnes: cestovanie vlakom (za Rakúsko-Uhorska) ← cestovanie vlakom (dnes v Československu) a na priestorovej osi tu → tam: cestovanie vlakom (v Československu) → cestovanie vlakom (v Nemecku a v severských krajinách).

V intenciách príkladov Pümpelovej-Maderovej⁵⁹⁵ som v tejto časti práce aplikovala teóriu konceptuálnych rámcov (*framov*) na analýzu stereotypov v excerpovanom korpuse. Pozitívne stereotypy spájané s cestovaním po železnici sa prekrývali so stereotypnými výroky o jednotlivých národnostiach v Škandinávii, existoval tu prienik s typickými vlastnosťami (u typických predstaviteľov) Švédov, Dánov, Nórov a Fínov (a Island'ánov – uvádzam v zátvorke, keďže o tých bolo oveľa menej textov): čistota verejného priestoru i morálna čistota, rovnoprávna spoločnosť, otvorenosť a priateľskosť, ako aj mierumilovnosť. Tieto vlastnosti sa ako varianty bazového stereotypu⁵⁹⁶ Severana profilovali v rôznych kontextoch diskurzu o Severe, ktorý aj prostredníctvom nich vstupoval do vzťahu s ideologickými diskurzmi ako je modernizačný a rasový diskurz. V podstate sa dá povedať, že imaginovaný Sever⁵⁹⁷ v tomto období možno vnímať ako „[...] politický, pretože

⁵⁹⁴ Bočák (2020, 58).

⁵⁹⁵ Pümpel-Mader (2010).

⁵⁹⁶ podľa Bartmiňského (2016, 28).

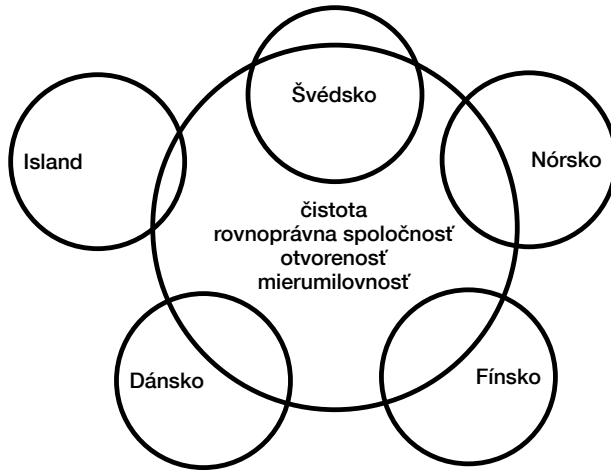
⁵⁹⁷ Chartier, Daniel 2018. *What Is the Imagined North?: Ethical Principles*. Québec: Presses de l'Université du Québec.

závisí od uhla pohľadu. Nie je jednoznačne vytvorený a štandardizovaný pre určitý región; každý si pod ním môže predstaviť niečo iné – a určite si aj predstavoval⁵⁹⁸. Za ideologické a spolitizovateľné považujem už samotné označenie *Norden* a slová odvodené od koreňovej morfémy *nord-* v súvislosti s národnosocialistickým diskurzom v Nemecku v 30. rokoch minulého storočia. To v tejto publikácii ilustruje výraz *Aufnordung* (nadmordčenie) z textu uverejnenom v časopise *Forum*⁵⁹⁹, ktorý som interpretovala v zmysle priestorovej konceptuálnej metafory.

Na základe textov korpusu, ktoré sú (implicitne) intertextuálne prepojené na úrovni slova, textu, mediality i na transtextovej úrovni, som sa pokúsila o rekonštrukciu obrazu Severu, ktorý sa v analyzovanom korpuse vyskladal zo súhrnu jednotlivých hodnotiacich charakteristík, ktoré sa mu pripisovali, pričom aj tu išlo výlučne o pozitívne hodnotenia, podobne ako to bolo pri reprezentáciách typických obyvateľov Škandinávie. Vybrané texty participovali na potvrdzovaní stereotypov *Sever je otvorený, moderný, blahobytný* na úrovni *type*, ktoré fungujú v hetero- i autoobraze Škandinávie dodnes. Opisy letného svetla a špecifik severskej prírody sa ukázali ako koherentné s čistotou, slušnosťou a neskorumpovanosťou, ktorá sa premietla aj do interakcie inštitúcie a občana v situáciách spojených s cestovaním severskými železnicami. Železnica ako prejav technického pokroku alebo šéry ako prírodný fenomén sa v textoch interpretovali ako ikony začínajúceho sociálneho modelu, ktorý v severských krajinách vzniká v sociálnodemokratickom diskurze medzivojnového obdobia. Nasledujúci obrázok sumarizuje typické vlastnosti pripisované obyvateľom Škandinávie, ide však len o názorné a schematické vyjadrenie, v ktorom prieniky jednotlivých množín približne naznačujú iba kvantitatívny aspekt, čiže do akej miery sa stereotypné vyjadrenia o danej severskej krajine podieľali na celkovom obraze o Severe v skúmanom korpuse textov vzhľadom na ich počet.

⁵⁹⁸ Henningsen (1993, 7, preklad autorka).

⁵⁹⁹ Ernst Kállai: Nordische Gross-Besohlung. *Forum*, 1932.

Ďalším z cieľov tejto monografie bolo identifikovať binárne opozície v zmysle diskurzno-sémantických základných figúr, ako ich navrhol Busse⁶⁰⁰ a empiricky ukotvil Scharloth⁶⁰¹. Pozícia *oni* (*u nich*) bola v tematickom diskurze o Severe obsadená reprezentáciami Severu a jeho obyvateľov, pričom vo vzťahu k tejto konštante sa zo strany *my* manifestovala najmä na lexikálnej úrovni vysoká miera pozitívnej emocionality a hodnotenia boli veľmi kladné.⁶⁰² Na strane *oni* sú elementy ako voda a vzduch, navodzujúce čistotu a priezračnosť, koherentné s pôvodnosťou jazyka a obyvateľstva na Severe. Čistota v železničných vozňoch a bielosť zdôrazňovaná pri opise oblečenia železničných zamestnancov korešpondujú s opismi severskej prírody, ktorá je vykreslená ako svieža, čistá, presne ako snehobiele lavičky v helsinských parkoch. Gáborová upozorňuje, že bielosť, ktorá sa vyskytla aj v texte Waltera Wienera publikovanom v *Grenzbote* v roku 1925 a ktorú Wienert spomína v súvislosti s opismi Fínov, nemožno vnímať na pozadí diskurzu o čistote rasy. Tento fakt totiž súvisí „[...] s dobovým ideálom neopálenej pokožky a bežne sa ako topos vyskytoval v rôznych, najmä populárno-vedeckých textoch, v reklame na produkty ochraňujúcimi proti slnečnému žiareniu, v článkoch o móde

⁶⁰⁰ Busse (1997, 25).

⁶⁰¹ Scharloth (2005, 123).

⁶⁰² Gáborová v skúmanom korpuse nemeckojazyčných textov v periodikách *Grenzbote* z roku 1925 a *Preßburger Zeitung* z roku 1928 dospela k rovnakému záveru, v textoch o Severe išlo prevažne o pozitívnu stereotypizáciu (2019, 90).

(slnečníky, závoje) a pod.⁶⁰³ Do tohto dominujúceho sémantického poľa patrili aj také nefyzické vlastnosti ako neskorumpovanosť a neskorumpovateľnosť. Toto sémantické pole stálo v opozícii k tomu, ktoré sa vzťahovalo k *my*, a ku ktorému sa viazali sémy ako špina, nečistota, vandalizmus, korupcia.

Toto *my* sa na rozdiel od *oni* javilo do značnej miery rozkmitané. Rekonštrukcia *my* totiž kladie väčšie nároky na príjemcu, keďže, ako uvádza Jana Sokolová, „[...] zámeno *my* výhradne odkazuje na hovoriaceho a iných participantov nekonkretizuje, od príjemcu sa očakáva ‚skompletizovanie‘ celej referencie na základe znalostí komunikačnej situácie, kontextu a syntaktického okolia výpovede“⁶⁰⁴. Zovšeobecnene možno povedať, že pri explicitnom *my* (*nás*) sa voči Severu a Severanom vykryštalizovali jeho dva typy: Bratislava a Bratislavčania a Československo (resp. Nemecko) a jeho obyvatelia.

Prvý vzorec ja + tí, ktorí majú rovnakú regionálnu príslušnosť⁶⁰⁵, možno ilustrovať na príklade s vandalizmom: kým Fíni sa v Helsinkách o svoje verejné zariadenia starali, lavičky v parku udržiavali čisté, nepopísané, nezničené – *u nás* v Pressburgu to bolo presne naopak⁶⁰⁶. Pre toto prešpurácke *my*, ako bolo možné vidieť na ďalšom z mnohých citátov, sa aj vianočný stromček z Dánska javil ako niečo cudzie, ako významovo vyprázdnená divadelná kulisa, ktorá iba umožňovala predstaviteľom mestskej radnice predvádzať sa pred ľuďmi, kým skutočný duch vianočného stromčeka zostal v Dánsku.⁶⁰⁷

V druhom vzorci bolo možné *my* rozložiť na ja + tí, ktorí majú rovnakú štátnu príslušnosť, v prípade skúmaného korpusu išlo o československú (alebo v niekoľkých prípadoch nemeckú) štátnu príslušnosť. Československé *my* ilustrujú príklady pasovej kontroly, ktorá sa v československom *u nás* považovala za hotové martýrium⁶⁰⁸, kým v severských krajinách prebiehala hladko. Figurujú tu aj príklady zamerané na cenové pomery, porovnávajúce drahý Sever a Československo⁶⁰⁹, respektíve rozdiely medzi sociálnymi pomermi v Škandinávii a v Nemecku.⁶¹⁰

⁶⁰³ Gáborová (2019, 100-101).

⁶⁰⁴ Sokolová, Jana 2019. Konštrukcie kolektívnej identity hovoriaceho. *Slovenská reč*, 84, 3, s. 243.

⁶⁰⁵ Sokolová (2019, 245).

⁶⁰⁶ (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Preßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

⁶⁰⁷ E. G.: Der dänische Christbaum. *Preßburger Presse*, 14. 12. 1925.

⁶⁰⁸ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

⁶⁰⁹ Tamže.

⁶¹⁰ Fritz Olinsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925.

Rozdiel medzi textami nemeckej proveniencie a originálnymi fejtónmi bol jasne rozoznatel'ný práve vo vz'ahu vlastné – cudzie, v ktorom išlo v textoch nemeckých autorov výhradne o tzv. projektívnu idealizáciu.⁶¹¹ Pri tej sa totiž podľa Rühlinga na cudzieho či cudzie prenášajú vlastnosti, ktoré chýbajú na strane *my*. Kým v nemeckom kontexte, išlo pri tejto projekcii o dávno stratené pôvodné hodnoty, ktoré si na rozdiel od Nemecka Sever uchoval, v originálnych textoch sa na Sever, severské krajiny a ich obyvatel'ov, projektovali vlastnosti, ktoré v Bratislave a Československu vždy absentovali. Dobrým príkladom je okrem uvedených porovnanie Bratislavy s Göteborgom v článku uverejnenom vo večerníku *B. Z. am Abend* v roku 1923, pričom Göteborg sa označuje ako to, čím sa raz stane Bratislava – exportnou bránou, Göteborg je tým už teraz smerom na západ a Bratislava sa raz stane takou bránou smerom na Balkán.⁶¹²

Kvalitatívny výskum má svoje obmedzenia, preto za výzvu a výbornú možnosť do budúcnosti považujem vzhľadom na pokročilý stav digitalizácie mnohých periodík využívanie nástrojov korpusovej lingvistiky pri výskume napríklad konceptuálnych rámcov alebo izotopických vz'ahov. Pre reprezentatívny obraz o Severe by však bolo vhodné preskúmať oveľa širší materiál možno aj v ďalších jazykoch, ktorými sa v tom čase v Bratislave a na Slovensku či v Československu písalo a hovorilo, a zároveň neobmedzovať sa len na médium tlače, teda napríklad vziať do úvahy aj filmovú a divadelnú produkciu, súkromnú korešpondenciu a pod. Dúfam, že predmetná publikácia prípadne posluží ako porovnávací základ pre ďalší výskum, napríklad pri skúmaní obrazu Československa, Slovenska a Bratislavy v škandinávskych krajinách daného obdobia. Pri práci na nej sa mi totiž okrem metodologických otázok čoraz naliehavejšie natískala otázka, aký obraz o *nás* sa konštruoval v *ich* periodickej tlači.

⁶¹¹ Projektívnu idealizáciu Rühling odlišuje od pozitívnej projektívnej identifikácie, pri ktorej sa cudziemu pripisujú pozitívne vnímané znaky sebareprezentácie. V prípade vz'ahu Nemecka a Severu sa tak často zo strany Nemecka do obrazu severských krajín projektovali vlastné pozitívne autoobrazy a ten sa potom vyznačoval určitou vyprázdnenosťou (Rühling 2004, 294). To je najmarkantnejšie na príklade národnosocialistického diskurzu a výrazu *Aufklärung* (nadnordčenie), ktorému sa venujem v piatej kapitole.

⁶¹² w.r.: Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923.

Summary

This monograph understands Scandinavia or the European North as a geopolitical space, not as a geographical place, and includes Denmark, Finland and Iceland in addition to the countries of the Scandinavian peninsula. In the sense of the Slovak proverb *Cesta leži na konci jazyka* – The road lies at the end of the tongue, according to which the only way to find out the right direction is to ask for it and have someone describe it to us, through language, both the road and its destination change from place to space.

The breakdown of the publication reflects this Slovak proverb, which inspired me in the choice of its title (The North lies at the end of the tongue). While the first chapter justifies the method used and the second the choice of the corpus, the third deals with the linguistic representation of travel to Sweden and some other Nordic countries, predominantly made by rail. At the same time, this chapter reveals the image of the Scandinavian countries, especially Sweden, as countries of social welfare and social equality at the time, as well as the conventionalised image of a distant, wild and, therefore, different North. The fourth chapter concentrates on the stereotypes of the inhabitants of the Nordic countries that were most widely reported in the periodical press during the period in question, focusing in particular on Denmark, Finland, Norway and Sweden. The fifth chapter looks at the purpose of the journeys to northern Europe, analysing the terms *Norden*, *nordisch* and *Nordland* in the cotext and context in which the periodical press of the period worked with them, discussing established phrases and conventionalised metaphors. The publication ends with a conclusion that summarizes the sub-conclusions of the analyses.

The urban character of the analysed corpus predefined the themes resonating in the excerpted corpus, namely urban space, the modern woman, emancipation, hygiene, transport, etc. Since the periodicals under study have a local urban character and most of the texts analysed were intended for publication in these media, there are explicit and implicit comparisons of Scandinavian cities with Bratislava on the *us-they* axis, on which ‘they’ are positively evaluated, thus supporting the positive image of the North that generally persists in public discourse to this day.

The present publication uses the instrumentarium of discourse linguistics to map how the European North was portrayed in the German-language periodical press published in Bratislava between 1920 and 1938. In the

context of the interwar period framed by the articles under study, more precisely the period from the 1920s to 1938, which frames the last of the analysed texts, Scandinavia takes on the contours of a modern space and, at the time, a prospective welfare model in the new mass medium of the press, which, however, was only fully realised after the Second World War. The texts analysed, relatively narrowly defined in time, language and subject matter, demonstrably participated in various contemporary discourses. Through the channel of the mass media and the urban genre of the feuilleton, they were part of the modernising discourse in particular, but also of the discourse of racial purity, the National Socialist discourse and, finally, the general discourse on the North, which, especially in the German-speaking area, from the time of Wilhelm II's journeys to Norway and the search for Old Norse roots, has been translated into today's positive hetero-image of Scandinavia.

It was a kind of probing into the discourse on the North, which comes into relations with different ideological discourses, the modernization discourse (on the North) or the National Socialist discourse (on the North). A very important fact is the institutional framework of the analysed corpus, i. e. the medium of the press with its genre and linguistic specificities. All three daily periodicals, the *Preßburger Zeitung*, the *Preßburger Presse*, the *Bratislavaer Zeitung am Abend*, and the *Forum* magazine contained a sufficient number of different more or less comprehensive references to the North or to one of the Nordic countries. In the particular corpus of texts that forms the basis of this publication, the texts are those of the periodical press published in Bratislava in the interwar period, and another determinant of this is the language of the texts, since they are exclusively German-language press, with the exception of two Slovak-language periodicals (*Týždeň* and *Nový svet*), which serve as a comparative corpus. In terms of scope and content, the selection focused primarily on texts that described a trip made to one of the Nordic countries or presented it as a possible tourist destination, then on texts that described the country's economic situation, and finally those referring to the European North in a more or less marginalised form, only as an intertextual reference to another text or discourse.

Discourse linguistics, as evidenced by the multilevel model of discourse analysis, uses the instruments and approaches of various linguistic disciplines, textual linguistics and semantics, etc., in its analyses. The methods of discourse linguistics are based on the assumption that knowledge,

Wissen, knowledge, savoir are manifested in speech.⁶¹³ Here a distinction must be made between the notion of knowledge and knowing: knowledge represents a relatively stable system of information that is acquired primarily through experience, learning, information about the world, about the development of mankind or society, knowing represents either a person's psychological activity or adequate, plausible, and true information.⁶¹⁴ As Busse notes, Foucault's approach to discourse analysis was about the interconnection of *language, thought, and discourse*.⁶¹⁵ However, as Busse further reflects, since Foucault's discourse is an epistemological category, the real triad, according to Busse, is discourse, language, and knowledge.⁶¹⁶

A critical reading of the primary material raised some theoretical and methodological issues that required clarification and generalisation into a compact form. First of all, I realised that a linguistic analysis of stereotypical expressions or different representations of the European North is by no means enough. Thus, there was a need to place the research in a suitable methodological framework that would enable both the analysis of the material under study and the subsequent synthesis of the findings, which I have addressed in the first chapter of this monograph. This framework became the multilevel discourse analysis (DIMEAN)⁶¹⁷ as proposed by German linguists Spitzmüller and Warnke for the purposes of discourse linguistics. Taking into account the selected categories of all three planes, the intratextual, the actor level and the transtextual level, in the following parts of the monograph I have gradually attempted to reconstruct the image of the European North and its inhabitants after the First World War in the media space of the periodical press of Bratislava, using examples from German-language periodicals published in Bratislava in the interwar period.

I limited the corpus to the periodicals *Preßburger Zeitung*, *Preßburger Presse*, *Bratislavaer Zeitung am Abend*, in which I focused on the period of the 1920s, and the magazine *Forum*, which included texts from 1932 to 1938. The analysis of the corpus in this publication cannot be considered a discourse

⁶¹³ Spitzmüller (2004).

⁶¹⁴ Ondrejkovič – Majerčíková (2012, 85 – 87).

⁶¹⁵ Busse (2013, 33-35).

⁶¹⁶ Busse (2013, 35).

⁶¹⁷ Spitzmüller – Warnke (2011, 201).

analysis in the strict sense, but it uses a discourse-analytic instrumentarium to trans-textually analyse statements about the North (and the Northerners) and helps to reveal their entrenchment in a network of historically determined rules. The restriction to a certain type of texts (newspaper articles) and time frame (primarily the 1920s), even to the language in which they were realized (German), fulfills the assumption that in the excerpted corpus, narrating subjects, including collective ones, are subject to the same, shared discursive rules, dispersed in the field of narration.⁶¹⁸

In the specific media space of the periodical German-language press in Bratislava, the reciprocated texts participated in several ideological discourses. These included modernising, racial and National Socialist discourses, as well as a local discourse on corruption, which could be classified as a sub-discourse of the discourse on democracy. The modernisation discourse was particularly evident in the pro-Czechoslovak evening newspaper *Bratislavaer Zeitung am Abend* and partly in some of the feuilletons of the periodicals *Preßburger Zeitung* and *Preßburger Presse*, which, however, tended to consolidate the position of the local discourse on the city and, within it, on corruption. In the travel features of all three periodicals, the motif of the train journey to the North recurred as a communicative formula evoking the frame of the stereotypical situation of the train journey, which invoked the additional frames of passport control and ticket control. The contradiction resulted from the expected course of the stereotypical event on the chronological axis once ← now: train travel (during the Austro-Hungarian period) ← train travel (today in Czechoslovakia) and on the spatial axis here → there: train travel (in Czechoslovakia) → train travel (in Germany and in the Nordic countries).

Following the examples of Pümpel-Mader⁶¹⁹, in this part of the thesis I applied the theory of frames to the analysis of stereotypes in the excerpted corpus. Positive stereotypes associated with rail travel overlapped with stereotypical statements about the various nationalities in Scandinavia; there was an overlap with typical characteristics (in typical representatives) of Swedes, Danes, Norwegians and Finns (and Icelanders – I include them

⁶¹⁸ Bočák (2020, 58).

⁶¹⁹ Pümpel-Mader (2010).

in brackets, as there were far fewer texts about them): cleanliness of public space and moral purity, an equal society, openness and friendliness, as well as peacefulness. As variants of the base stereotype of the Northerner, these qualities were profiled in different contexts of discourse about the Northerner, which also entered into a relationship with ideological discourses such as modernization and racial discourses through them. In fact, it can be said that the imagined North in this period can be seen as political because it depends on the point of view and the North is not clearly constructed and standardized for a particular region; everyone can imagine something different by it.⁶²⁰ I consider the very designation *Norden* and words derived from the root morpheme *nord-* in connection with the National Socialist discourse in Germany in the 1930s to be ideological and prone to politicization. This is illustrated in this paper by the term *Aufnordung* (supernording) from a text published in the journal *Forum*, which I have interpreted in terms of a spatial conceptual metaphor.

On the basis of the corpus texts, which are (implicitly) intertextually linked at the level of word, text, mediality and at the transtextual level, I attempted to reconstruct an image of the North, which in the analysed corpus consisted of a summary of the individual evaluative characteristics attributed to it. And here again these were exclusively positive evaluations, as was the case with representations of the typical inhabitants of Scandinavia. The selected texts participated in the confirmation of stereotypes of the North being open, modern, and prosperous at the *type*-level, which still operate in the hetero- and self-image of Scandinavia today. The descriptions of summer light and the specificities of Nordic nature proved to be coherent with cleanliness, decency and incorruptibility, which was also reflected in the institution-citizen interaction in situations related to travelling on the Nordic railways.

Further aim of this monograph was to identify binary oppositions in terms of discourse-semantic basic figures as proposed by Busse⁶²¹ and empirically anchored by Scharloth.⁶²² In the thematic discourse on the North, given the predominantly travelogue or popular-narrative nature of the texts, there was an obvious opposition of *ours* vs. *foreign*, or *us* vs. *them*, respectively, with

⁶²⁰ Henningsen (1993, 7).

⁶²¹ Busse (1997, 25).

⁶²² Scharloth (2005, 123).

the North being evaluated positively in opposition to both Czechoslovakia and Germany. The position of *they* (*them*) in this discourse-semantic basic figure was occupied by representations of the North and its inhabitants, while in relation to this constant a high degree of positive emotionality was manifested on the part of the *we*, especially at the lexical level, and the evaluations were very positive. *They* thus formed a clear frame; conversely, what appeared largely wobbly was *us*. In general, it can be said that with the explicit *we* (*us*), two types of *we* crystallized in relation to the North and the Northerners: Bratislava and the Bratislavians, and Czechoslovakia and its inhabitants.

The first pattern of *me* + those with the same regional affiliation⁶²³ can be illustrated by the example of vandalism: while the Finns in Helsinki took care of their public facilities, kept the park benches clean, unwritten on, undamaged, here in Pressburg it was exactly the opposite.⁶²⁴ To this over-indulgent *we*, as could be seen in another of the many illustrative quotations, even the Christmas tree from Denmark seemed like something foreign, like a meaning-emptying theatrical backdrop that only allowed the representatives of the town hall to show off in front of the people, while the real spirit of the Christmas tree remained in Denmark.⁶²⁵ Bratislava only came out positively from the comparison with Gothenburg in the clearly pro-European and pro-Bratislava periodical *Bratislavaer Zeitung am Abend*.⁶²⁶

In the second formula it was possible to decompose *we* into *I* + those having the same citizenship/nationality, in the case of the corpus under study it was Czechoslovak (or in a few cases German). The Czechoslovak *we* is illustrated by examples of passport control, which in Czechoslovakia was considered a true martyrdom⁶²⁷, while in the Nordic countries it went smoothly. There are also examples focusing on price levels, comparing the expensive North and Czechoslovakia, or the differences between the social conditions in Scandinavia and Germany.⁶²⁸

⁶²³ Sokolová (2019, 245).

⁶²⁴ (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Prefßburger Zeitung*, 26. 7. 1925.

⁶²⁵ E. G.: Der dänische Christbaum. *Prefßburger Presse*, 14. 12. 1925.

⁶²⁶ w.r.: Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923.

⁶²⁷ w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923.

⁶²⁸ Fritz Olimsky: Schwedische Eindrücke. *Prefßburger Presse*, 10. 8. 1925.

Qualitative research has its strict limitations, therefore, given the advanced state of digitization of many periodicals, I consider the use of corpus linguistics tools in the research of, for example, frames or isotopic relations, a challenge and an excellent opportunity for the future. For a representative picture of the North, however, it would be useful to examine much broader scope of material, possibly also in other languages that were used in writing and speaking in Bratislava and Slovakia or Czechoslovakia at the time, and at the same time not to limit oneself to the medium of print, i. e. to consider, for example, film and theatre productions, private correspondence, etc. However, this is conditioned by the (un)availability of materials. I hope that the present publication will serve as a comparative basis for further research, for example, in examining the image of Czechoslovakia, Slovakia and Bratislava in the Scandinavian countries in the period in question. In addition to methodological questions, the question of what image of *us* was constructed in *their* periodical press became more and more pressing for me in the course of my present analysis.

Zoznam analyzovaných textov

- (-it.): Im Zeichen der Mitternachtssonne. Noch einige Bilder aus Finnland. *Pressburger Zeitung*, Morgenblatt, 26. 7. 1925, s. 11.
- (-it.): Vom Lande der Sümpfe und Seen. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 19. 7. 1925, s. 11.
- [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, 12. 4. 1925, s. 23.
- [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, 15. 12. 1923, s. 4.
- [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, 15. 6. 1924, s. 2.
- [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, 2. 8. 1923, s. 6.
- [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, 4. 8. 1923, s. 2.
- [Bez názvu]. *Styx*, 4. 5. 1919, s. 8.
- [Bez názvu]. *Styx*, 6. 4. 1919, s. 1.
- [Bez názvu]. *Forum*, 1937, 7. Jahrgang, s. 148-149.
- [Bez názvu]. *Nový svet*, 1932, 7. ročník, č. 10, s. 4.
- [Bez názvu]. *Preßburger Presse*, 2. 6. 1925, s. 1.
- II. Orientmesse vom 9. bis 16. 7. 1922. Die Eröffnungsfeier. *B. Z. am Abend*, 11. 7. 1922, s. 1-2.
- 1000 Jahre norwegischer Kunst. *Forum*, 1938, 8. Jahrgang, s. 223.
- 14 Fahrradreifen verbraucht, 28 Hosen durchgesessen. *Preßburger Zeitung*, 3. 9. 1927, s. 4.
- A. G.: Die Gespenster. Zur Ibsen-Aufführung des slowakischen Nationaltheaters. (Originalfeuilleton der ‚B. Z. am Abend‘). *B. Z. am Abend*, 16. 1. 1921, s. 1.
- A. G.: Kraxelhuber Sauergurkenfreuden. *B. Z. am Abend*, 28. 7. 1920, s. 1-2.
- a.: Der Liegestuhl. *Preßburger Presse*, 27. 8. 1923, s. 1.
- Abiturienten, [rubrika Vom Tage]. *B. Z. am Abend*, 26. 7. 1922, s. 2.
- Abrüstung in Dänemark. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 13. 3. 1926, s. 1.
- Åke Stavenow: Sverige i Paris. *Form: Svenska slöjdföreningens tidskrift*, 23. ročník, 1937, č. 6, s. 126.
- Anny Wothe: Sturmvögel. Ein Schiffsroman aus dem Nordland von Anny Wothe. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 16. 6. 1925 – 30. 9. 1925.
- Anny Wothe: Sturmvögel. Ein Schiffsroman aus dem Nordland von Anny Wothe. 2. Fortsetzung. *Preßburger Zeitung*, 18. 6. 1925, s. 1-2.
- Anton Mayer: Die Pose in der Eisenbahn. *Preßburger Presse*, 7. 12. 1925, s. 3.
- Armin Ronai: Joachim Späßvogels Sommerbericht. *Preßburger Presse*, 11. 9. 1922, s. 1-2.

- Artur Spuller: Wirds Licht? *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 17. 6. 1925, s. 2.
- Aus aller Welt [rubrika]. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 9. 10. 1925, s. 4.
- Aus aller Welt, *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 9. 10. 1925, s. 3.
- Aus guten alten Zeiten [rubrika]. *Preßburger Presse*, 19. 1. 1920, s. 2.
- Ausstellung norwegischer Künstler in der Wiener „Secession“. *Forum*, 1931, 1. Jahrgang, s. 125.
- Avantgarde der schwarzen Rasse. *Preßburger Presse*, 23. 2. 1925, s. 1.
- B. Z. am Abend*, S. 2, 18. 7. 1920
- Bratislava – Porta Orientalis. *B. Z. am Abend*, 24. 12. 1922, s. 1-2.
- Bratislava der Verkehrsmittelpunkt Europas. *B. Z. am Abend*, 27. 6. 1920, s. 1-2.
- Bratislava. *B. Z. am Abend*, 25. 3. 1922, s. 1-2.
- Das dänische Modell. *B. Z. am Abend*, 1. 7. 1921, s. 1.
- Der böse Ibsen. *B. Z. am Abend*, 29. 1. 1921, s. 3.
- Der Kraxelhuber. Ein Pressburger Porträt. *B. Z. am Abend*, 17. 6. 1920, s. 1-2.
- Der Schmugglerkönig der Alands-Inseln. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 19. 10. 1927, s. 2.
- Der Schmutz auf den hiesigen Bahnhöfen und in den Waggons. *Preßburger Zeitung*, 27. 6. 1920, s. 5.
- Der Zusammenschluß des Nordens. *Preßburger Zeitung*, 11. 1. 1929, s. 2.
- Die Eröffnung des paneuropäischen Kongresses. Feierliche Begrüßungsansprachen. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 4. 10. 1926, s. 2.
- Die Heimat der Urgermanen. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 4. 6. 1928, s. 3.
- Die Orientmesse im Werden. Präsident Kornél Stodola über ihre Bedeutung. *B. Z. am Abend*, 18. 1. 1921, s. 1.
- Die Saison der Nordlandfahrten beginnt. *Moderne Welt*, Maiheft 1931, 8. Heft, XII. Jahrgang, s. 12.
- Die slovakischen Bäder in einer günstigeren Lage. *B. Z. am Abend*, 20. 5. 1923, s. 5.
- Die Streikbewegung in Norwegen. *B. Z. am Abend*, 19. 5. 1921, s. 3.
- Dnešné Fínsko zápasí o nový život. *Týždeň*, 7. 12. 1946, s. 6.
- Dr. A. F.: L'exposition 1937. I. *Forum*, 7. Jahrgang, Nr. 6, 1937, s. 103.
- Dr. A. F.: L'exposition 1937. II. *Forum*, 7. Jahrgang, Nr. 7/8, 1937, s. 125.
- Dr. A. G.: Sehnsucht nach Grosstadtmode. Die Grosspressburgerin der Zukunft. *B. Z. am Abend*, 11. 6. 1920, s. 1.
- Dr. Ed. Lederer: Slovakische Glossen, [rubrika Vom Tage]. *B. Z. am Abend*, 15. 8. 1923, s. 2.
- Dr. Muskat: Die Hygiene des Bergsteigens. Überwindung des Schwindelgefühls. *Preßburger Presse*, Nr. 1511, XXX. Jahrgang, 16. 8. 1927, s. 3.
- Dr. Robert Volz: Die industrie-geschichtliche Ausstellung in Gotenburg, [rubrika Vom Tage]. *B. Z. am Abend*, 13. 7. 1923, s. 2.

- Dr. Robert Volz: Schwedens alte Krichen. Die kirchengeschichtliche Ausstellung in Göteborg. *B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923, s. 3.
- E. G.: Der dänische Christbaum. *Preßburger Presse*, 14. 12. 1925, s. 3.
- Ego: Für den, der einen Paß braucht. (Kurzgefaßte Reisebeschreibung für Paß-Bedürftige.). *Preßburger Presse*, 5. 1. 1925, s. 1-2.
- ei: [Bez názvu]. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 21. 2. 1925, s. 3.
- Ein unglückliches Volk. Es kann niemals Frieden finden. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 23. 4. 1925, s. 3.
- Emil B. Lukáč: Finsko. Helsinki – Väsjjärvi – Harmoinen – Jyväskylä. *Nový Svet*, 1926. s. 52-53.
- Ernst Kállai: Nordische Gross-Besohlung. *Forum* 1932, 2. Jahrgang, s. 214.
- Ester Blenda Nordström: „Das Volk der Zelte.“ *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 15. 12. 1927, s. 3.
- Europa – Amerika via Nordpol. *Preßburger Zeitung*, 14. 11. 1926, s. 5.
- Feierliche Eröffnung der IV. Donaumesse. Ein Spiegel der aufstrebenden Slowakei. Die Begrüßungsreden. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1924, s. 1.
- Festgenommene Zigeunerkarawane. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 25. 8. 1926, s. 4.
- Finnische Rüstungen auf Aland. *B. Z. am Abend*, 17. 6. 1920, s. 2.
- Frau Björnsons 90. Geburtstag. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 16. 12. 1925, s. 2.
- Frauen beim Traben. *B. Z. am Abend*, 13. 6. 1920, s. 1.
- Fritz Blank: Die Reise ins Schlaraffenland, [Originalfeuilleton der „B. Z. am Abend“]. *B. Z. am Abend*, 6. 7. 1920, s. 1-2.
- Fritz Olimsky: Norwegische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 24. 8. 1925, s. 1-2.
- Fritz Olimsky: Schwedische Eindrücke. *Preßburger Presse*, 10. 8. 1925, s. 1-2.
- G: Erziehung und Verbrechen. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 25. 12. 1926, s. 6.
- Germánsky „boh“, ktorý žije z pôžičiek. *Týždeň*, 27. 3. 1948, s. 5.
- Gesellschaftsreise nach Schweden-Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 15. 6. 1924, s. 3.
- Globetrotter: Wenn man heute eine Reise tun will. (Bericht eines Lesers). *Preßburger Presse*, 17. 7. 1922, s. 2.
- Glückliches Dänemark. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 8. 10. 1926, s. 1.
- Gr.: Sommerurlaub in Norwegen. *Preßburger Zeitung*, 23. 10. 1925, s. 4.
- Griša: Nedel'a v Bratislave. *Nový svet*, 27. 6. 1936, s. 8-9.
- H. O. B.: Sein Lied. *Preßburger Presse*, 7. 6. 1920, s. 3.
- h. p.: Im Banne Moissis... *B. Z. am Abend*, 21. 6. 1921, s. 1-2.
- Handelsbrief aus Schweden. *B. Z. am Abend*, 12. 6. 1921, s. 3-4.

- Handelsminister Novák über die Bedeutung der Donaumesse. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1924, s. 1.
- Heilkunst und Aberglaube bei den Lappen. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 25. 8. 1926, s. 3.
- iby.: Hygiena vo vlakoch. *Nový svet*, 8. 12. 1934, s. 5.
- Im Eis- und Feuerland. *Preßburger Presse*, 4. 9. 1926, s. 5, 163. Jahrgang, Nr. 75292, s. 3.
- Ing. Arch. Zd. Sedláček: Die heutige Architektur in Dänemark. *Forum* 1938, 8. Jahrgang, s. 203-207.
- Ing. Juraj Ferényi: Z dejín železnice. *Nový svet*, 1937, 12. ročník, č. 25, s. 12.
- Janka Fenyves: Betrachtungen über verschiedene Reisetypen. *B. Z. am Abend*, 16. 3. 1922, s. 3.
- Joseph Rot: Reise durch Deutschland. *Preßburger Presse*, 14. 1. 1924, s. 3.
- K. Kučumov, K.: Laponsko – krvavé bojište. *Nový svet*, 13. 10. 1940 [bez uvedenia strany].
- K. Kučumov: Sverige – Švédsko. *Nový svet*, 17. 2. 1940 [bez uvedenia strany].
- K. V. Rypáček: Finsko – zem jazier, lesov a bielych nocí... *Nový svet*, 18. 12. 1937, s. 4.
- K. V. Rypáček: Norsko – zem tisícorakých podôb. *Nový svet*, 4. 7. 1936, s. 8-9.
- K. V. Rypáček: O Stockholme. *Nový svet*, 29. 8. 1936, s. 12.
- Karl Hans Strobl: Primitivität. *Preßburger Presse*, 3. 10. 1921, s. 1.
- Karol V. Rypáček: Dedina uprostred veľkomesta. *Nový svet*, 1. 11. 1941, s. 9.
- Karol V. Rypáček: Norsko. *Nový svet*, 10. 5. 1934, s. 7.
- Kibitz: Die holde Frühlingszeit und unsere Au, [rubrika Fragmente von der Woche]. *Preßburger Presse*, 17. 3. 1919, s. 2.
- Kibitz: Reisefragmente. *Preßburger Presse*, 23. 7. 1923, s. 2.
- Kibitz: Wenn man reist. *Preßburger Presse*, 20. 8. 1923, s. 2.
- Ladislav Benedek: Schattenbilder. *B. Z. am Abend*, 27. 7. 1921, s. 1.
- Malin Ledmann: Die Glücksschachtel. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 2. 2. 1904, s. 1-2.
- Mauern durch Europa. Die Paß- und Visumbestimmungen. *Pressburger Zeitung*, 31. 1. 1926, s. 11.
- Merkwürdige Folgen des amerikanischen Alkoholverbotes. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 24. 6. 1925, s. 2.
- Merlin Moore Taylor: Wie man Menschenfressern Angst einflößt. Bei den Kannibalen von Papua. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 30. 9. 1925, s. 3.
- Museen in freier Luft. *Preßburger Presse*, 5. 8. 1901, s. 5.
- Niels Hober: „Dem Vergnügen der Einwohner.“ *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 3. 9. 1927, s. 2.

- Nordische Volkstanzwettspiele in Kopenhagen. *B. Z. am Abend*, 27. 8. 1921, s. 1.
- Nordische Wintersportereignisse 1926. *Preßburger Presse*, Abendblatt, 8. 1. 1926, s. 3.
- Norwegische Kunst. *Forum*, 1931, 1. Jahrgang, s. 127.
- Nová vlast' fašizmu Austrálie. *Týždeň*, 23. 10. 1948, s. 3.
- Paul Burg: Gustav Adolfs letzte Nacht. *Preßburger Presse*, 19. 2. 1923, s. 3.
- Paul Parfy: Die Beteiligung der norwegischen Frauen an den letzten Parlamentswahlen. *Preßburger Presse*, 18. 7. 1910, s. 2.
- Platonische Hochzeitsreise nach Bratislava, [Originalfeuilleton der „B. Z. am Abend“]. *B. Z. am Abend*, 31. 8. 1920, s. 1.
- Preßburg als Verkehrszentrale. *Preßburger Zeitung*, 26. 6. 1920, s. 1.
- Preßburger Nordlandsreise. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 17. 4. 1927, s. 15.
- prof. Dr. Gustav Braun: Im Lande der Samen. *Preßburger Zeitung*, Abendblatt, 5. 2. 1926, s. 3.
- R. Kaulitz-Riedeck: Auf Odins Insel. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 1. 5. 1927, s. 10.
- Rundgang durch die Donaumesse. Wohin reisen wir? *Preßburger Zeitung*, 27. 8. 1927, s. 6.
- S – a: Reisebriefe I. – III. *Preßburger Presse*, 2. 7. 1923; 9. 7. 1923; 16. 7. 1923, s. 1-3.
- S – a: Reisebriefe. Grenzen. *Preßburger Presse*, 2. 7. 1923, s. 1-3.
- Schatzkästlein des Wissens [rubrika]. *Preßburger Zeitung*, 2. 2. 1926, s. 7.
- Schuhwert im Norden Europas. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 17. 9. 1926, s. 4.
- Schweden als Touristenland. *Preßburger Zeitung*, 31. 1. 1926, s. 12.
- Schweizer Reiseeindrücke. *Preßburger Presse*, 19. 5. 1924, s. 1.
- Sz.: Kopenhagen. *B. Z. am Abend*, 19. 8. 1923, s. 2.
- Tagesneuigkeiten [rubrika]. *Preßburger Presse*, 18. 4. 1922, s. 3.
- Traurige Landung der geretteten Nobileute. *Preßburger Zeitung*, 27. 7. 1928, s. 1.
- uk.: Elga und Helen. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 12. 4. 1925, s. 6.
- Uni.: Leben in Zeiten der Krise. Ein statistisches Bild aus Dänemark. *Preßburger Zeitung*, Morgenblatt, 31. 5. 1927, s. 6.
- Viris: Auf der Bahn. *Preßburger Presse*, 25. 5. 1925, s. 3.
- Viris: Preßburg=Bratislava. *Preßburger Presse*, 10. 11. 1924, s. 3.
- Viris: Reiseerlebnis. *Preßburger Presse*, 30. 3. 1925, s. 3.
- Vom Reisen (Eine zeitgemäße Plauderei). *Preßburger Presse*, 19. 7. 1920, s. 3.
- Vorarbeiten für die Orientmesse. *B. Z. am Abend*, 13. 10. 1920, s. 1.

w.r.: Brief von der Ostsee. *B. Z. am Abend*, 14. 8. 1923, s. 3.

w.r.: Die Fahrt nach Göteborg. *B. Z. am Abend*, 23. 8. 1923, s. 1-2.

w.r.: Die Industrie Schwedens. *B. Z. am Abend*, 1. 9. 1923, s. 3.

w.r.: Göteborg. Ein Rundgang durch die Jubiläumsausstellung. *B. Z. am Abend*, 24. 8. 1923, s. 3.

w.r.: Quo vadis? Ein kleines Bilderbuch vom heutigen Deutschland. Im Speisewagen. *B. Z. am Abend*, 17. 8. 1923, s. 1-2.

Zwischen Stadt und Au, *B. Z. am Abend*, 18. 7. 1920, s. 1-2.

Zoznam literatúry

- ARNDT, Astrid –BLÖDORN, Andreas – FRAESDORFF, David – WEISNER, Annette –WINKELMANN, Thomas (Hrsg.) 2004. *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktionen von Nördlichkeit in interdisziplinärer Perspektive*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang.
- BARTMIŃSKI, Jerzy 2016. *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- BOČÁK, Michal 2009. Diskurz: neurčitá cesta kulturálnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho záujmu [online]. *Kultura – média – komunikace (Spektákl, mizející realita a (ne)bezpečí informací. Diskurs(y) o diskursu)*, 1, s. 117-146. Dostupné na: http://michalbocak.weebly.com/uploads/2/8/1/2/2812791/bocak_diskurz_kulturalne_medialne_komunikacne_studia_2009.pdf [Cit. 2022-07-18]
- BOČÁK, Michal 2012. Diskurz – koncept kritický: nereflektované riziká používania výrazu *mediálny diskurz* [online]. *Jazyk a kultúra*. Roč. 3, č. 10. Dostupné na: http://www.ff.unipo.sk/jak/10_2012/bocak.pdf [Cit. 2022-07-18]
- BOČÁK, Michal. 2020. *Foucaultovská analýza diskurzu: Teoretické východiská a možnosti využitia*. (Habilitačná práca). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- BOHUNICKÁ, Alena 2013. *Variety metafory*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- BRANKO, Pavel 2014. *Úklady jazyka*. Dunajská Lužná: MilaniuM.
- BROWN, Gillian – YULE, George 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press.
- BUSSE, Dietrich – TEUBERT, Wolfgang 2013. Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. Busse Dietrich – Teubert, Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS. 13-30.
- BUSSE, Dietrich 1991. *Textinterpretation. Sprachtheoretische Grundlagen einer explikativen Semantik*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- BUSSE, Dietrich 1997. Das Eigene und das Fremde. Annotationen zu Funktion und Wirkung einer diskurssemantischen Grundfigur. Jung, Matthias – Wengeler, Martin – Böke, Karin (Hrsg.), *Die Sprache des Migrationsdiskurses. Das Reden über „Ausländer“ in Medien, Politik und Alltag*. Opladen: Westdeutscher Verlag, s. 17-35.

- BUSSE, Dietrich 2000. Historische Diskurssemantik. Ein linguistischer Beitrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens. Stukenbrock, Anja – Scharloth, Joachim (Hrsg.), *Linguistische Diskursgeschichte. Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 31, Heft 86, 2000, s. 39-53.
- BUSSE, Dietrich 2013. Linguistische Diskurssemantik: Rückschau und Erläuterungen nach 30 Jahren. Busse, Dietrich – Teubert Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Springer VS, Wiesbaden, s. 31-53.
- CERTEAU, Michel 2006. Praktiken im Raum. Dünne, Jörg – Günzel, Stephan (Hrsg.), *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 343-353.
- CINGEROVÁ, Nina – MOTYKOVÁ, Katarína 2017. *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- CINGEROVÁ, Nina 2012. Opozícia skupinových subjektov ako konštitučný prvok diskurzu. *Nová filologická revue*. Roč. 4, č. 2, s. 124-136.
- ČAPEK, Karel 1939. *Cesta na Sever*. Praha: Fr. Borový 1939.
- DERDOWSKA, Joanna 2011. *Kmitavá mozaika – městský prostor a literární dílo*. Příbram: Pistorius & Olšanská.
- DOLNÍK, Juraj 2010. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda.
- DRULÁK, Petr 2009. *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál.
- DUDEKOVÁ, Gabriela 2012. Etnické stereotypy v období nacionalizmu: problémy a výzvy [online]. *Forum Historiae* 2/2012, s. 1-14. Dostupné na: <https://www.forumhistoriae.sk/sk/clanok/etnicke-stereotypy-v-obdobi-nacionalizmu-problemy-vyzvy> [Cit. 2022-07-18]
- DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. 2011. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. 2012. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV.
- Duden 2001. *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag.
- DULEBOVÁ, Irina 2015. Problematika precedentných fenoménov v procese vyučovania lingvoreálií. *Nové výzvy pre vzdelávanie v oblasti odborného jazyka a interkultúrnej komunikácie*. Trnava: Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku pri SAV, s. 153-165.
- DVOŘÁK, Josef 1930. *K Severu (Dojmy, nálady a vzpomienky)*. Praha: Nakladatel L. Mazáč.

- ENGEL-BRAUNSCHMIDT, Annelore – FOUQUET, Gerhard – VON HINDEN, Wiebke – SCHMIDT, Inken (Hrsg.) 2001. *Ultima Thule. Bilder des Nordens von der Antike bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- FAIRCLOUGH, Norman 2003. *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- FIAMOVÁ, Martina. 2011. Slováci v Bratislave 1918 – 1948. Nižňanský, Eduard – Bútorá, Ivan a kol., *Stratené mesto. Bratislava – Pozsony – Pressburg. Kto zbúral podhradie? Národy a etnické čistky v Bratislave v 20. storočí*. Bratislava: Marenčin PT, s. 163-178.
- FINDRA, Ján 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- FOLLRICHOVÁ, Mária 2001. Fejtón – novinársky priestor i novinársky žáner. *Otázky žurnalistiky*, 44, 1-2, s. 50-59.
- FOUCAULT, Michel 1998. Different Spaces. D. Faubion, James (ed.), *Michel Foucault: Aesthetics, Method and Epistemology*. New York: The New Press, s. 175-185.
- FOUCAULT, Michel 2002. *Archeologie vědení*. Praha: Herrmann & synové.
- GÁBOROVÁ, Margita (ed.) 2012. *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- GÁBOROVÁ, Margita (ed.) 2013. *Na zlome času/Im Wandel der Zeit II.*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- GÁBOROVÁ, Margita 2012a. Kulturtransfer und Rezeption in der deutschsprachigen Presse Bratislavas. Modernisierung aus dem Norden – eine Fallstudie am Beispiel Henrik Ibsens. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 25-47.
- GÁBOROVÁ, Margita 2012b. Aus dem Interieur: Die literarischen Stadtbilder Elsa Grailichs zwischen Tradition und Moderne. Die Stadt und ihre prägenden Persönlichkeiten. Košťálová, Dagmar – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 113-128.
- GÁBOROVÁ, Margita 2014. Identitätsvariationen der Pressburger Deutschen vor und nach 1918. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. 28/2014/1-2, s. 183-194.
- GÁBOROVÁ, Margita 2016a. Der Fall Nobile / Amundsen das mediale Ereignis in den Zeitungen Pressburger Zeitung und Neue Freie Presse im Jahr 1928. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. Roč. 30, č. 1 (2016), s. 25-36.

- GÁBOROVÁ, Margita 2016b. Die kalte Landschaft des Ruhms. Zur Metaphorik der Polarreise in Per Olof Sundmans Roman Ingenieur Andrées Luftfahrt. Eickenrodt, Sabine – Motyková, Katarína (Hrsg.), *Unwirtliche Landschaften: Imaginationen der Ödnis in Literatur und Medien*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s.163-176.
- GÁBOROVÁ, Margita 2019. *Stopy Severu v nemeckojazyčnej tlači Bratislavy v rokoch 1918 – 1929*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- GÖRANSSON, Anita 1993. Från hushåll och släkt till marknad och stat. Furuhausen, Birgitta (ed.), *Äventyret Sverige: En ekonomisk och social historia*. Stockholm: Utbildningsradion; Höganäs: Bra böcker, s. 133-167.
- GÖTTSCHE-ELTEN, Silke 2001. Populäre Bilder vom Norden im 19. und 20. Jahrhundert. Engel-Braunschmidt, Annelore – Fouquet, Gerhard – von Hinden, Wiebke – Schmidt, Inken (Hrsg.), *Ultima Thule. Bilder des Nordens von der Antike bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 123-143.
- GUDMUNDSSON, Gestur 1997. Norden i samtid och framtid. Nissen, Henrik S., *Ur Nordens historia 1397-1997. 10 teman*. Köpenhamn: Utbildningsradion, s. 267-293.
- Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert* 2002. Hrsg. von Österreichischen Nationalbibliothek. Band 1. A – I. 1 – 4541., München: K. G. Saur, [heslo: Armin Ronai].
- HARMA, Josef – KAMENEC, Ivan 1988. *Na spoločné cesty: česká a slovenská kultura mezi dvěma válkami*. Praha: Horizont.
- HARVARD, Jonas – STADIUS, Peter 2013. A Communicative Perspective on the Formation of the North: Contexts, Channels and Concepts. Harvard, Jonas – Stadius Peter (eds.), *Communicating the North. Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region*. Cornwall: Ashgate, s.1-24.
- HEIBER, Helmut 1966. *Die Republik von Weimar*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- HENNINGSSEN, Bernd 2013. *Der Norden: Eine Erfindung. Das europäische Projekt einer regionalen Identität* [online]. Antrittsvorlesung. 28. Mai 1993. Humboldt-Universität zu Berlin. Philosophische Fakultät II. Nordeuropa-Institut. Dostupné na: <http://edoc.hu-berlin.de/humboldt-vl/henningsen-bernd/PDF/Henningsen.pdf> [Cit. 2022-07-18]
- HORMUTH, Dennis – SCHMIDT, Maïke (Hrsg.) 2010. *Norden und Nördlichkeit – Darstellung vom Eigenen und Fremden*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- HUMPÁL, Martin 2006. Literatúry v dánštine, norštině a švédštině. Humpál, Martin – Kadečková, Helena – Parente-Čapková, Viola, *Moderné skandinávské literatury 1870-2000*. Praha: Karolinum, s. 15-313.
- CHARTIER, Daniel 2018. *What Is the Imagined North?: Ethical Principles*. Québec: Presses de l'Université du Québec.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária 1971. Ustálené spojenia so slovom *jazyk* v slovenčine a češtine. *Slovenská reč*, ročník 36/1971, č. 6, s. 348-360.
- JAHN, Ergbert K. 1971. *Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918-1929*. München – Wien: R. Oldenbourg.
- JÄGER, Siegfried – JÄGER, Margarete 2007. *Deutungskämpfe. Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. Wiesbaden: SpringerLink.
- JERÁBEK, Miroslav 2008. *Za silnou střední Evropu. Středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídní a Brnem v letech 1925-1939*. Praha: Dokořán.
- JOHANSSON, Lennart 2001. Kontroll, kultur, identitet. Nordisk nykterhetsrörelse mellan stad och landsbygd. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift*, vol. 18, 2001 (4), s. 337-349.
- JOST, Jörg 2007. *Topos und Metapher: Zur Pragmatik und Rhetorik des Verständlichmachens*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.
- JUNG, Matthias – WENGELER, Martin 1999. Wörter – Argumente – Diskurse. Was die Öffentlichkeit bewegt und was die Linguistik dazu sagen kann [online]. Stichel, Gerhard (ed.), *Sprache – Sprachwissenschaft – Öffentlichkeit*. Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 1998. Berlin; New York: de Gruyter, s. 143-171. Dostupné na: <https://d-nb.info/1193086795/34> [Cit. 2022-07-18]
- JUŘÍČKOVÁ, Miluše 2010. Norsko jako představa. *PROSTOR*, společensko-kulturní revue, XXVII. ročník, č. 87/2010. Norská inspirace: kultura občanského života v česko-norském dialogu, s. 11-16.
- JUŘÍČKOVÁ, Miluše 2011. *Dva horizonty. Sigrid Undsetová a česká recepcie*. Brno: Masarykova univerzita.
- KÁRNÍK, Zdeněk 2008. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Vimperk: Dokořán.
- KAUFFMANN, Kai – SCHÜTZ, Erhard (Hrsg.) 2000. *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag.
- KELLER, Reiner 2007. *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. 1968. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská.

- KLÁTIK, Zlatko 1968. *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- KOSELLECK, Reinhart 2002. Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsge-
schichtlichen Wandels. Bödeker, Hans Erich (Hrsg.), *Begriffsgeschichte, Diskurs-
geschichte, Metapherngeschichte*. Göttingen: Wallstein Verlag, s. 29-47.
- KOŠŤÁLOVÁ, Dagmar – Schütz, Erhard (Hrsg.) 2012. *Großstadt werden! Metro-
pole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit
1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- KÖVECSÉS, Zoltán 2009. Metaphor, Culture, and Discourse: The Pressure of Co-
herence. Musolff, Andreas – Zinken, Jörg (Eds.), *Metaphor and Discourse*. New
York/London: Palgrave Macmillan, s. 11-24.
- KRETSCHMER, Winfried 1999. *Geschichte der Weltausstellungen*. Frankfurt/
Main: Campus.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark 2002. *Metafory, ktorými žijeme*.
Brno: Host.
- LANDWEHR, Achim: *Historische Diskursanalyse*. Frankfurt; New York: Campus
Verlag, 2009.
- LIPTÁK, Ľubomír. 2012. *Medzi Berlínom a Bagdadom. Vybrané štúdie z hospodár-
skych dejín*. Bratislava: Kalligram.
- LÖTSCHER, Andreas 2008. Textsemantische Ansätze. Janich, Nina (Hrsg.), *Textlin-
guistik. 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 85-112.
- LYKKETOFT, Mogens 2009. *Das dänische Modell. Eine europäische Erfolgsg-
eschichte* [online]. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupné na: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/06854.pdf> [Cit. 2022-07-18]
- MAGNUSSON, Lars 1993. Den svenska modellens uppgång och fall. Furuhausen,
Birgitta (ed.), *Äventyret Sverige: En ekonomisk och social historia*. Stockholm:
Utbildningsradion; Höganäs: Bra böcker, s. 292-318.
- MELISCHEK, Gabriele – SEETHALER, Josef 2000. Die Berliner und Wiener
Tagespresse von der Jahrhundertwende bis 1933. Medienökonomische und poli-
tische Aspekte. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte
der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag,
s. 60-80.
- MONGU, Blanka 2011. Model modernej ženy. Dudeková, Gabriela a kol., *Na ceste
k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava:
Veda, s. 117-126.

- MONGU, Blanka 2012. Bratislava, die Großstadt im Werden. Zum deutschsprachigen Feuilleton slowakischer Zeitungen in den frühen Zwanzigerjahren. Košťálová, Dagmar –Schütz, Erhard (Hrsg.), *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 79-95.
- MONGU, Blanka 2015. *STADT – FRAU – AMERIKA. Zum Modernisierungsdiskurs im deutschen und tschechischen Feuilleton von 1918 bis 1938* [online]. Dostupné na <http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/mongu-blanka-2010-12-08/PDF/mongu.pdf> [Cit. 2022-07-18]
- MOTYKOVÁ, Katarína 2010. Bauern in der Stadt. Metaphorische Grenzen der Stadt im Feuilleton der Bratislavaer Zeitung am Abend aus dem Jahr 1920. *Studien zur Angewandten Germanistik II*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, s. 71-81.
- MOTYKOVÁ, Katarína 2012a. Bratislava – Großstadt in Metaphern. Eine Lektüre der Bratislavaer Zeitung am Abend von 1920 bis 1924. Košťálová, Dagmar – Schütz Erhard (Hrsg.), *Großstadt werden! Metropole sein! Bratislava, Wien, Berlin. Urbanitätsfantasien der Zwischenkriegszeit 1918-1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 97-112.
- MOTYKOVÁ, Katarína 2012b. Bratislavské panoptikum. Obraz Bratislavčana vo večerníku B. Z. am Abend. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času / Im Wandel der Zeit*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 48-66.
- MOTYKOVÁ, Katarína 2013. Svetová výstava 1937 v tlači. Čas a priestor zlomu. Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit 2: modernistické (a antimodernistické) tendencie v multikultúrnej Bratislave pred a po roku 1918*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 46-63.
- MOTYKOVÁ, Katarína 2021. Frame a Framing – základné pojmy a teoretické východiská. Štefančík, Radoslav (ed.), *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie VI*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 310-317. Dostupné na: https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2021/proceedings_2021.pdf [Cit. 2022-07-18]
- MÜLLER, Ralph 2012. *Die Metapher. Kognition, Korpusstilistik und Kreativität*. Paderborn: mentis.
- MUSOLFF, Andreas 2003. Ideological functions of metaphor: The conceptual metaphors of health and illness in public discourse. Dirven, René – Roslyn, Frank – Pütz, Martin (eds.), *Cognitive Models in language and Thought. Ideology, Metaphors and meanings.*, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, s. 327-352.

- NIEHR, Thomas 2014. *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt: WBG.
- OBERTOVIÁ, Jana 2016. Švédí oslavovali v Piešťanoch letný slnovrat [online]. Dostupné na: <https://hnonline.sk/dennik/servisne-prilohy/22359-svedi-oslavovali-v-piestanoch-letny-slnovrat> [Cit. 2022-07-18]
- OHDE, Christina 1994. *Der Irre von Bagdad. Zur Konstruktion von Feindbildern in überregionalen deutschen Tageszeitungen während der Golfkrise 1990/91*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- OLSZEWSKA, Danuta – KAŤNY, Andrzej 2013. Vom Text zum Diskurs, genauer gesagt: Vom Text zum Text im Diskurs [online]. *STUDIA GERMANICA GEDANENSIA* Nr. 29, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, s. 9-22. Dostupné na: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/11356> [Cit. 2022-07-18]
- ONDREJKOVIČ, Peter – MAJERČÍKOVÁ, Jana 2012. Vysvetlenie, porozumenie a interpretácia v spoločenskom výskume. Bratislava: Veda.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj 2010. *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- PIELENZ, Michael 1993. *Argumentation und Metapher*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- PLATEN, Edgar 2012. *Norden. Zu seinen Darstellungen in der Nachkriegs- und Gegenwartsliteratur*. München: Iudicium.
- POTEMRA, Michal Dr. 1963. *Bibliografija inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin: Matica slovenská.
- PÜMPEL-MADER, Maria 2010. *Personenstereotype. Eine linguistische Untersuchung zu Form und Funktion von Stereotypen*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.
- PUTNAM, Hilary 1975. Mind, Language and Reality. *Philosophical Papers*, Volume 2. Cambridge: University Press.
- QUASTHOFF, Uta 1973. *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt: Fischer-Athenäum.
- RAU, Susanne 2013. *Räume*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- REISIGL, Martin – WODAK, Ruth 2001. *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- REISIGL, Martin – WODAK, Ruth 2010. The Discourse-Historical Approach (DHA). Wodak, Ruth – Meyer, Michael (eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE, s. 87-121.

- ROLLKA, Bodo 2000. Feuilleton, Unterhaltung und Werbung. Frühes Berliner Feuilleton. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 81-101.
- RÜHLING, Lutz 2004. 'Bilder vom Norden' – Imagines, Stereotype und ihre Funktion. Arndt, Astrid – Blödorn, Andreas – Fraesdorff, David – Weisner, Annette – Winkelmann, Thomas (Hrsg.), *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktionen von Nördlichkeit in interdisziplinärer Perspektive*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 279-300.
- SCHAFF, Adam 1984. The pragmatic function of stereotypes [online]. vol. 1984, no. 45, 1984, s. 89-100. Dostupné na: <https://doi.org/10.1515/ijsl.1984.45.89> [Cit. 2022-07-18]
- SCHARLOTH, Joachim 2005. Die Semantik der Kulturen. Diskurssemantische Grundfiguren als Kategorien einer linguistischen Kulturanalyse [online]. Busse, Dietrich – Niehr, Thomas – Wengeler Martin (Hrsg.), *Brisante Semantik: Neuere Konzepte und Forschungsergebnisse einer kulturwissenschaftlichen Linguistik*. Berlin; Boston: Max Niemeyer Verlag, s.119-135. Dostupné na: https://www.scharloth.com/publikationen/scharloth_diskurssemantik.pdf [Cit. 2022-07-18]
- SCHLÖGEL, Karl 2011. *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- SCHMIDT, Maïke 2009. Wale, Eis und ‚Boreas Gewalt‘. Kreye, Lars – Stühning, Carsten – Zwingelberg Tanja (Hrsg.). *Natur als Grenzerfahrung. Europäische Perspektiven der Mensch-Natur-Beziehung in Mittelalter und Neuzeit: Ressourcennutzung, Entdeckungen, Naturkatastrophen*, Göttingen: Universitätsverlag, s. 201-218.
- SCHMIDT, Maïke 2011. *Grönland – Wo Nacht und Kälte wohnt: Eine imagologische Analyse des Grönland Diskurses im 18. Jahrhundert*. Göttingen: V&R unipress.
- SCHMITZ-BERNING, Cornelia 2000. *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin, New York: de Gruyter.
- SCHRIEFER, Andreas 2007. *Deutsche, Slowaken und Magyaren im Spiegel deutschsprachiger historischer Zeitungen und Zeitschriften in der Slowakei*. Šamorín: Forum institute.
- SCHVARC, Michal 2011. Finis Preßburg. Nemci v Bratislave 1918-1948. Nižňanský, Eduard – Bútora, Ivan a kol., *Stratené mesto. Bratislava – Pozsony – Pressburg. Kto zbúral podhradie? Národy a etnické čistky v Bratislave v 20. storočí*. Bratislava: Marenčin PT, s. 211-226.

- SOKOLOVÁ, Jana 2019. Konštrukcie kolektívnej identity hovoriaceho. *Slovenská reč*, 84, 3, s. 239-257.
- SÖSEMANN, Bernd 2000. Politik im Feuilleton – Feuilleton in der Politik. Überlegungen zur kommunikationshistorischen Bedeutung literarischer Texte und zu ihrer medienwissenschaftlichen Interpretation. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 40-59.
- SPIEB, Constanze 2014. Diskurslinguistische Metaphernanalyse. Junge, Matthias (Hrsg.), *Methoden der Metaphernforschung und –analyse*. Wiesbaden: Springer VS, s. 31-58.
- SPITZMÜLLER, Jürgen – WARNKE, Ingo H. 2011. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin; Boston: De Gruyter.
- SPITZMÜLLER, Jürgen 2004. *Linguistische Diskursanalyse*. Vorlesungsreihe »Methoden der Linguistik« (WS 2004/05), Universität Zürich, 14. 12. 2004. Dostupné na: <http://www.spitzmueller.org/docs/ws2004-05/praes-diskurs-2004-12-14.pdf> [Cit. 2022-07-18]
- STADIUS, Peter 2013. Happy Countries: Appraisals of Interwar Nordic Societies. Harvard, Jonas – Stadius, Peter (eds.), *Communicating the North. Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region*. Cornwall: Ashgate, s. 241-262.
- STREIM, Gregor 2000. Feuilleton an der Jahrhundertwende. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung*. Berlin: Weidler Buchverlag, s. 124-141.
- SZALAY, Peter 2013/2014. Na druhom brehu. Oddychová zóna na napätej hranici. Szalay, Peter – Haberlandová, Katarína – Andrášiová, Katarína – Bartošová, Nina & Ateliér Bogár Králik Urban, *Moderná Bratislava 1918 – 1939*. Bratislava: Mareňčin PT, s. 273-293.
- ŠEDÍK, Michal 2021. Limity repretácie: Charles Sanders Peirce a Nelson Goodman o reprezentácii. *FILOZOFIA*. Roč. 76, 2021, č. 8, s. 608-623.
- TAJOVSKÝ, Ladislav – TOMÍČEK, Pavel – CHALUPECKÝ, Petr 2009. Švédský model a jeho vývojové fáze [online]. *ER-CEREI*, Volume 12, Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB-TUO, s. 35-45. Dostupné na: <https://dokumenty.vsb.cz/docs/files/cs/8076e033-0efa-4a7f-b039-6c05997ff463> [Cit. 2022-07-18]

- TANCER, Jozef 2012. *Obraz nie je odraz. Reprezentácie mesta ako výskumný problém.* Dudeková, Gabriela a kol. 2012. *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí.* Bratislava: Historický ústav SAV, s. 23-45.
- TANCER, Jozef 2013. *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre.* Bratislava: Kalligram.
- TODOROW, Almut 2000. *Das Feuilleton im medialen Wandel der Tageszeitung im 20. Jahrhundert. Konzeptionelle und methodische Überlegungen zu einer kulturwissenschaftlichen Feuilletonforschung.* Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung.* Berlin: Weidler Buchverlag, s. 25-39.
- URBÁN, Péter 2012. *Bratislavaer Deutsche oder deutschsprachige Bratislavaer? Theoretische Erwägungen zur Frage der kollektiven Identifikation der deutschsprachigen Einwohner Bratislavas nach 1918.* Gáborová, Margita (ed.), *Na zlome času/Im Wandel der Zeit.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 86-109.
- UTZ, Peter 2000. „Sichgehenlassen“ unter dem Strich. Beobachtungen am Freigehege des Feuilletons. Kauffmann, Kai – Schütz, Erhard (Hrsg.), *Die lange Geschichte der kleinen Form. Beiträge zur Feuilletonforschung.* Berlin: Weidler Buchverlag, s. 142-162.
- VAN DIJK, Teun A. 1980. *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- VANĀKOVÁ, Irena 2007. *Nádoaba plná řeči (Člověk, řeč a přirozený svět).* Praha: Karolinum.
- VODIČKA, Milan 2009. *Den, kdy došly prachy.* Praha: Práh.
- VONDERAU, Patrick 2006. *Bilder vom Norden: schwedisch-deutsche Filmbeziehungen, 1914-1939.* Marburg: Schüren Verlag.
- WAGNER, Florian 2004. *Die Entdeckung Lapplands: Die Forschungsreisen Carl von Linnés und Pierre Louis Moreau des Maupertuis in den 1730er Jahren.* Nordstedt: Books on Demand.
- WARNKE, Ingo H. 2008. *Text und Diskurslinguistik.* Janich, Nina (Hrsg.), *Textlinguistik. 15 Einführungen.* Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 35-52.
- WENGLER, Martin 2013. *Historische Diskurssemantik als Analyse von Argumentationstopoi.* Busse, Dietrich – Teubert, Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven.* Wiesbaden: Springer VS, s. 189-215.
- WICHTER, Sigurd 1999. *Diskurs und Stereotypie.* *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 27, s. 261-284.

- ZIEM, Alexander 2005. *Frame-Semantik und Diskursanalyse. Zur Verwandtschaft zweier Wissensanalysen* [online]. Dostupné na https://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/fileadmin/Redaktion/Institute/Germanistik/Konstruktionsgrammatik/ZiemFrames_Diskurs.pdf [Cit. 2022-07-18]
- ZIEM, Alexander 2013. Wozu kognitive Semantik? Busse, Dietrich – Teubert, Wolfgang (Hrsg.), *Linguistische Diskursanalyse: neue Perspektiven*. Wiesbaden: Springer VS, s. 217-240.
- ZINKEN, Jörg 2004. Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin. *metaphorik.de* 07/2004, s. 115-136.
- ZOLCEROVÁ, Ivana 2016. Karl Weiß Schrattenthal – prešporský vydavateľ a literárny kritik na prelome 19. a 20. storočia. *STUDIA BIBLIOGRAPHICA POSONIENSIA*, s. 45-53.
- ŽAGAR, Igor Ž. 2010. Topoi in Critical Discourse Analysis [online]. *Lodz Papers in Pragmatics* 6.1 (2010), s. 3-27. Dostupné na: <https://doi.org/10.2478/v10016-010-0002-1> [Cit. 2022-07-18]
- ŽITNÝ, Milan 2012. *Severské literatúry v slovenskej kultúre*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, SAP.
- ŽITNÝ, Milan 2013. *Súradnice severských literatúr. Konštituovanie severských literatúr, ich medziliterárne súvislosti a slovenská recepcia*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, SAP.

Internetové zdroje

- [heslo] Aufnorden [online]. Dostupné na: <http://www.duden.de/rechtschreibung/aufnorden#Bedeutung1> [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Ernst Kallai [online]. Dostupné na: <http://bauhaus-online.de/atlas/personen/ernst-kallai> [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Gustav Oskar Max Braun [online]. Dostupné na: http://www.ifl-leipzig.de/fileadmin/user_upload/Bibliothek_Archiv/Archiv_Findb%C3%BCcher_PDF/Braun.pdf [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Josef Dvořák [online]. Dostupné na: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DVO%C5%98%C3%81K_Josef_13.10.1901-4.4.1958 [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Josef Dvořák [online]. Dostupné na: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/3b4d723e-b6a5-405f-b1db-55beb741d2c2> [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Karin Michaëlis [online]. Dostupné na: <http://www.databazeknih.cz/zivotopis/karin-michaelis-1308> [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Theodor Pistorius [online]. Dostupné na: <http://www.historiecssd.cz/p-q/pistorius-theodor/> [Cit. 2022-07-18]
- [heslo] Ubald Tartaruga [online]. Dostupné na: <http://www.ubald-tartaruga.at/> [Cit. 2022-07-18]
- Att arbeta på ... [online]. Dostupné na: <http://www.ts.skane.se/fakta/att-arbeta-paa-aanglok-paa-1920talet> [citované 7. 1. 2022].
- En vetenskapens storman på besök [online]. Dostupné na: <https://www.svd.se/arkiv/1927-04-23/6> [Cit. 2022-07-18]
- Evco (I marginalen) [online]. Efter banketten. <https://www.svd.se/arkiv/1931-12-03/10> [Cit. 2022-07-18]
- FIMMERSTAD, Lars. Stockholmsutställningen 1930 – Funktionalism [online]. Dostupné na: <http://www.stockholmshistoria.com/?p=554> [Cit. 2022-07-18]
- Föreningen Norden är en demokratisk, partipolitiskt och religiöst obunden... [online]. Dostupné na: <https://norden.se/lar-dig-mer-om-norden/> [Cit. 2022-07-18]
- JAKOBSON, Hanna MI 2009. Sommarkollo för alla? [online]. Dostupné na: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3993&artikel=2944295> [Cit. 2022-07-18]
- Stiftelsen Barnens Dag och Barnens Ö [online]. Dostupné na: <https://barnenso.se/om-oss/historia/> [Cit. 2022-07-18]
- STOCKHAUSEN, Sascha 2002 [online]. Das Dänische Modell oder die Liebe zum Kompromiss [online]. 10/2002 ARBEITSRECHT IM BETRIEB, s. 623-628. Dostupné na: <http://www.euro-betriebsrat.de/pdf/aib102002.pdf> [Cit. 2022-07-18]

THOR, Anders 2012. 19280118 – Per Albin Hansson: Folkhemstalet [online]. Dostupné na: <http://www.svenskatal.se/1928011-per-albin-hansson-folkhemstalet/> [Cit. 2022-07-18]

Tre klasser som avspeglade samhället [online]. Dostupné na: <http://www.jarnvag.net/vagnguide/historia-vagnar> [Cit. 2022-07-18]

Menný register

Arndt, Astrid 23
Bartmiński, Jerzy 30-34, 134
Baum, Oskar 21
Bjørnson, Bjørnstjerne (Björnson, Björnstjerne) 59, 110
Blank, Fritz 18, 119
Blödorn, Andreas 23
Bočák, Michal 13, 16, 22, 105, 173, 181
Bohunická, Alena 19
Branko, Pavel 142, 143
Braun Gustav 53, 116, 117, 189
Brod, Max 21
Brown, Gillian 29, 30, 83
Busse, Dietrich 14, 15, 23, 24, 28, 35-37, 175, 180, 182
Certeau, Michel 45, 192
Cingerová, Nina 16, 17, 22
Čapek, Karel 21, 64, 127, 128, 138, 142, 150
Derdowska, Joanna 45
Dolník, Juraj 20, 29, 83, 97, 98
Drulák, Petr 20
Dudeková, Gabriela 7, 34, 35, 40, 124
Dulebová, Irina 28
Dvořák, Josef 83, 84, 93, 124, 125
Dyk, Viktor 21
Engel-Braunschmidt, Annelore 23
Fairclough, Norman 20, 75
Fiamová, Martina 48
Fimmerstad, Lars 88
Findra, Ján 62, 63, 103
Follrichová, Mária 62, 63
Foucault, Michel 14, 15, 16, 21, 35, 76, 180
Fraesdorff, David 23
Fried, Anny 61
Gáborová, Margita 6, 7, 21, 46, 51, 52, 54, 55, 57, 59, 63, 104, 108, 119, 121, 122, 125, 149, 164, 175, 176

Gaspar, Andreas 21
Göransson, Anita 126
Göttisch-Elten, Silke 33, 88, 116, 138, 139, 140, 159
Grailichová, Elsa (Grailich, Elsa) 21, 55, 57, 104, 134, 145
Gudmundsson, Gestur 163, 165
Hansson, Per Albin 165
Harma, Josef 38
Harvard, Jonas 64, 104, 105
Heiber, Helmut 90
Henningsen, Bernd 44, 174, 182
Höfding, Harald (Høfðing, Harald) 164
Hormuth, Dennis 22
Hrabě, Uno (Hrabě, Jan) 21
Humpál, Martin 59
Chalupecký, Petr 165
Chartier, Daniel 173
Ibsen, Henrik 59, 164
Ivanová-Šalingová, Mária 7
Jahn, Ergbert K. 47
Jakobson, Hanna 155
Jäger, Margarete 24, 25
Jäger, Siegfried 24, 25
Jeřábek, Miroslav 74
Johansson, Lennart 156
Johnson, Mark 19, 20, 170
Jost, Jörg 24, 31, 33, 105
Jung, Matthias 20
Juříčková, Miluše 146, 164
Kállai, Ernst 13, 18, 21, 60, 138, 169, 174
Kamenec, Ivan 38
Kárník, Zdeněk 50, 51
Kaṭny, Andrzej 15
Kauffmann, Kai 65
Keller, Reiner 22, 25
Kipsová, Mária 52, 53, 56, 58, 60
Klátik, Zlatko 32, 63, 64, 76

- Koselleck, Reinhart 14, 50
Košťálová, Dagmar 7
Kövecses, Zoltán 162
Kretschmer, Winfried 128
Lagerlöfová, Selma 164
Lakoff, George 19, 20, 170
Landwehr, Achim 144
Lederer, Eduard 59
Lipták, Lubomír 88, 160
Lötscher, Andreas 146
Lukáč, Emil Boleslav 112
Lykketoft, Mogens 166
Magnusson, Lars 166
Majerčíková, Jana 14, 180
Melischek, Gabriele 50
Michaëlis, Karin 74, 75
Mongu, Blanka 50, 58, 65, 80, 119, 124, 160
Motyková, Katarína 17, 21, 29, 41, 49, 54, 58, 80, 160
Müller, Ralph 19, 149, 157, 158
Munch, Edvard 164
Musolff, Andreas 19
Nansen, Fridtjof 164
Niehr, Thomas 16
Obertová, Jana 59
Ohde, Christina 30, 104, 105
Olimsky, Fritz 12, 21, 57, 85, 86, 95, 96, 104, 107, 108, 119, 123, 124, 125, 147, 148, 149, 154, 156, 157, 176, 183
Olszewska, Danuta 15
Ondrejковиč, Peter 14, 180
Orgoňová, Oľga 20
Pielenz, Michael 19
Pistorius, Theodor 84
Platen, Edgar 44, 88, 138, 159
Potemra, Michal 56
Pümpel-Mader, Maria 28, 29, 30, 33, 102, 113, 133, 173, 181
Putnam, Hilary 31, 32

Quasthoff, Uta 31
Rau, Susanne 45
Reisigl, Martin 23, 24, 27
Rollka, Bodo 62
Ronai, Armin 70, 103, 118
Rühling, Lutz 31, 94, 102, 104, 105, 177
Rypáček, Karol V. (Rypáček, Karel V.) 102, 110, 139, 143, 148, 150, 154
Seethaler, Josef 50
Schaff, Adam 32
Scharloth, Joachim 35, 36, 37, 175, 182
Schlögel, Karl 68
Schmidt, Inken 23
Schmidt, Maike 22, 118, 119
Schmitz-Berning, Cornelia 168
Schriefer, Andreas 52
Schütz, Erhard 7, 65
Schvarc, Michal 47, 49
Söderblom, Nathan 164
Sokolová, Jana 176, 183
Söseman, Bernd 62
Spieß, Constanze 19
Spitzmüller, Jürgen 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 75, 133, 138, 172, 180
Stadius, Peter 64, 104, 128, 130
Stavenow, Åke 131, 132
Stockhausen, Sascha 166
Streim, Gregor 63
Strindberg, August 164
Szalay, Peter 152
Šedík, Michal 105
Šrámek, Fráňa 21
Tajovský, Ladislav 165
Tancer, Jozef 18, 21, 40, 48, 49, 51, 52, 105, 160, 161
Teubert, Wolfgang 14, 15, 24, 28
Thor, Anders 165
Todorow, Almut 63
Tomíček, Pavel 165

- Undsetová, Sigrid 110, 164
Urbán, Péter 51
Utz, Peter 21
van Dijk, Teun A. 29, 97, 98, 133
Vaňková, Irena 7
Vodička, Milan 84, 85
Volz, Robert 21, 60, 87
von Hinden, Wiebke 23
Vonderau, Patrick 21
Wagner, Florian 119
Warnke, Ingo H. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 75, 133, 138, 172, 180
Weisner, Annette 23
Wengeler, Martin 20, 24
Wichter, Sigurd 27
Wimmer, Franz 55, 125
Wimmer-Helmarová, Dora (Wimmer-Helmár, Dora) 55, 104, 117, 125
Winkelmann, Thomas 23
Wodak, Ruth 23, 24, 27
Yule, George 29, 30, 83
Ziem, Alexander 28
Zinken, Jörg 31, 32
Zolcerová, Ivana 47
Žagar, Igor Ž. 24
Žitný, Milan 6, 52, 59, 143

Vecný register

bázový stereotyp 33, 34, 173
Bratislavaer Zeitung am Abend 58-60
commonplaces 33
default values 30
diskurz 14-17, 19-27, 34, 36
diskurzna lingvistika 6, 12-15, 17, 24, 172
diskurzna sémantika 14, 15, 35
diskurzna úroveň/rovina 17
fejtón 61-65
fillers 30
fixovaný spôsob konania (Handlungsmuster) 20, 75
folkhemmet 165
Forum 60, 61
heteroobraz 6, 57, 75
heterostereotyp 34, 44
image, imago 104
indexálna úroveň (orders of indexicality) 26
interdiskurzivita 27
intertextualita 23, 27, 28
kolektívny symbol 24-27
konceptuálny rámeč (frame, frames) 28, 29, 30, 82, 173, 181, 184
locus communis 33
ľudové hnutia 156
metadiskurz 22
metafora 19, 20
obraz 104, 105
precedentný výrok 28
prehovor (énonciation) 13
Preßburger Presse 56-58
Preßburger Zeitung 52-56
reprezentácia 105, 161, 172, 175, 177
script 29
sebareprezentácia 177
severský sociálny model 58, 163, 166, 174, 179

slots 30
stereotyp 30-35
stereotypné konanie 94
token 13, 19, 20
topoi 20, 23, 24, 33
transtextová úroveň/rovina 17, 23-28
type 13, 19, 20
úroveň/rovina aktérov 20-23
vedenie (Wissen) 14, 15, 29
viacúrovňová analýza diskurzu (DI-ME-AN) 13, 17, 18, 138, 172
výpoveď (énoncé) 13, 21, 35, 65, 172
základné diskurzno-sémantické figúry (diskurssemantische Grundfiguren) 35-41

O autorke

Mgr. Katarína Motyková, PhD. ukončila v roku 2001 štúdium nemeckého jazyka a švédskoho jazyka v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tu pokračovala v rokoch 2001 – 2005 na doktorandskom štúdiu, ktoré ukončila v roku 2005 obhajobou dizertačnej práce s názvom *Pragmatické hľadisko alternatívnych syntaktických konštrukcií v nemčine a vo švédčine*.

Počas vysokoškolského a doktorandského štúdia absolvovala semestrálne pobyty na zahraničných univerzitách s podporou rôznych štipendijných programov – na univerzite v Lunde (Socrates-Erasmus), na univerzite v Roskilde (SAIA), na univerzite v Uppsale (Svenska institutet), a po absolvovaní doktorandského štúdia viaceré krátkodobé vedecko-výskumné pobyty – na Humboldtovej univerzite v Berlíne (DAAD) a na univerzite v Uppsale (Svenska institutet).

Od roku 2001 do súčasnosti pôsobí na Katedre germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde vyučuje predmety zamerané na švédsky jazyk, severské reálie a preklad zo švédskoho jazyka. Ťažiskovými témami jej výskumu sú heteroobraz severských krajín v stredoeurópskom priestore, severské lingvoreálie a lingvistická diskurzívna analýza.